

ISSN 1331 - 5439

PROSJEČETA

167 / 168

MAJ 2022

KAKO JE POČEO MIR U GORSKOM KOTARU
INTERVJU / RADIVOJE RAŠA ANDRIĆ
KAZALIŠTE / BRAĆA KARAMAZOVI, ZKM
IZLOŽBE / SLAVKO KOPAČ, HDLU
ESEJ / MILAN KUNDERA

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Клара Хрвановић на
снимању филма *Лето када сам научила да летим* (2022)
Фотографија: Глорија Лизде

ШТАМПА: Tehničar copy servis d.o.o.

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинанциран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

Сеобе, крај

Ти паори, међутим, који су своје кости посејали у земљу коју су Новом Сервијом називали, записали су имена својих села, која су у срцу носили. На географску карту Русије, и Европе — за вечност!

Када су Руси почели да силазе на Балкан, у ратовима, на картама аустријским пише, име Сирк баре, од Алмаша до Чуруга. Пише и *dominium Mitrovitz*. И село Лаћарак. И *regnum Sclavoniae*. И *ducat Sylvaniae*.

А на русијским картама пише, са сузама: Сомбор, Мошорин, Чанад, Надлак, Печка, Глоговац, Павлиш, Сентомаш, Сента, Кањижа, Мартонош, Бечеј, Суботица, Панчево, Земун, Чонград, Вуковар, Вршац, Сланкамен, Ковин! То пише на русијским картама, до XIX века!

Нигде не пише Гурчија, Шијак, Абански, Јанкович, Видак, Гаја, Груја, Кузман, Радак! Имена појединаца се не исписују на карте:

Године су пролазиле и живот се настављао.

На руским географским картама, из 1860. године, почињу да нестају и имена места. Још се налазе: Тител, Илок, Мошорин, Вилово, Гордановци, Надаљ!

Године су, међутим, ређале се и пролазиле. Живот се настављао, а смрти су биле бесмислене. И други су национали изумирали и други су се национали селили. Свуд пролазе, зиме, пролећа, лета, јесени.

Кад је, године 1862, вршен у Русији попис становништва у Херсонској губернији, нађено је још ХИЉАДУ душа, које су тражиле, да се запише да су они: сербски! Да им се запише, кад умру, да су том нацији припадали и срцем својим били одани.

Кад је тај попис становништва вршен, године 1900, није нађен, сербски, НИКО!

Ако неко данас, чак и данас, узме у руку географску карту те земље, у коју су ти исељеници сахрањени, у мору руског народа, наћи ће на карти, близу Миргорода, име места: Мартонош!

На реци Ингул, наћи ће: Панчево!

Наћи ће и једну Суботицу! И један Надлак!

Године и сад пролазе, лето прође и лишће жуто опада, а затим све завеје снег. Али ће, на пролеће, Дњепар опет кренути, и ваљати се, весело, кроз ту земљу мртвих, према мору, уз песму и игру живих.

Године ће пролазити. Ко би могао набројати тице, које се селе, или сунчане зраке, које Сунце сели, са Истока на Запад и са Севера на Југ? Ко би могао да предскаже, какви ће се народи селити и куда, кроз стотину година, као што се тај национ селио? Ко би могао набројати зрна, која ће, идућег пролећа, ницати на свету, у Европи, Азији, Америци, Африци?

Несхватљиво је то људском уму.

Тамо, куд су Исаковичи и тај *Soldatenvolk* отишли, као и толики њихови сународници, који су на својим леђима, као пуж, своју кућу носили, нема више трага, свему томе, сем та два-три имена.

Било је сеоба и биће их вечно, као и порођаја, који ће се наставити.

Има сеоба.

Смрти нема!

Fotografija: Mario Beganović / Banija, maj 2022.

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатa

- 04 OD SRETENJA DO VASKRSA**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 11 KAKO JE POČEO MIR U GORSKOM KOTARU**
Siniša Tatalović
DRUŠTVO, VRBOVSKO
- 14 O KRIVICI NARODA**
Goran Babić
RASPRAVE O NOTORNOM (37)
- 15 UTONULI U ZABORAV**
Paulina Arbutina
DRUŠTVO, PETROVA GORA
- 19 MUČNO HODANJE PO JAJIMA**
Bojan Munjin
POLITIKA, RAT U UKRAJINI
- 21 SRBI PRAVOSLAVCI I SRBI KATOLICI**
Dr Nenad Živanovski-Stolić
POVIJEST
- 25 MEČENČANI – OD OPĆINE, OPŠTINE... DO HADSKIH JAMA**
Miloš Kordić
ZAPIS S BANJE
- 30 SLIKAR I SVEŠTENIK**
Milorad Savić
SLIKARSTVO
- 36 SNIMANJE FILMA JE KAO IGRANJE TETRISA**
Željko Luketić
INTERVJU, FILMSKI REDITELJ RADOVOJE ANDRIĆ
- 43 BOGOTVORNOST I BOGOHULNOST; IZNUTRA, DVAPUT**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, *BRAĆA KARAMAZOVI*, ZKM
- 46 DOSTOJNO PREDSTAVLJEN**
Sonja Leboš
IZLOŽBE, SLAVKO KOPAČ, *HDLU*
- 49 UVIJEK IZNOVA NOVE UTOPIJE**
Bojan Krištofić
IZLOŽBE, ARHIV KAO SUDBINA
- 52 MILAN KUNDERA – MAGIJSKO KRUŽENJE MOTIVA**
Muharem Bazdulj
ESEJ
- 54 NJEGOŠ I SAVREMENO PESNIČKO ISKUSTVO**
Goran Korunović
ESEJ
- 56 DEJAN PETROVIĆ KOBAJAŠI**
Nikola Živanović
O KRAGUJEVAČKOJ SAVREMENOJ POEZIJI (5)
- 60 SAMOSVOJNOST DUHA**
Rastko Podesta
ESEJ, TIN UJEVIĆ
- 64 NEDOGOĐENA REVOLUCIJA**
Srđan Srdić
O KNJIŽEVNOSTI BOBE BLAGOJEVIĆ
- 66 BAROMETAR UKUSA**
Đorđe Matić
KNJIGE, *BORISLAV MIHAJLOVIĆ MIHIZ – KRITIČAR I PISAC*
- 68 ŽIVOT KAO KORESPONDENCIJA**
Dragan Babić
KNJIGE, *IZ PREPISKE*
- 70 SLOBODA BI, MOŽDA, UMELA DA PEVA...**
Vule Žurić
KNJIGE, ČEDOMIR ANTIĆ
- 73 LABORANTICA DIZAJNA**
Nenad Rizvanović
KNJIGE, *DIZAJNERI SA ZLATNOG BRDA*
- 76 PORTRET UMJETNICE U STAROSTI**
Vladan Bajčeta
KNJIGE, OLGA ŠKARIĆ
- 79 ROMANSA NAŠEG VREMENA**
Čedomir Višnjic
KNJIGE, *OPOLČENSKA ROMANSA*
- 80 ZAGORJELI OSTACI**
Goran Đurđević
KNJIGE, *U VATRAMA – POČITELJ (1263. – 1993.)*
- 82 PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD SRETENJA DO VASKRSA

Nenad Jovanović

SAJAM ZAVIČAJA U NOVOM SADU – Na poziv Fonda za izbegla i raseljena lica i za saradnju sa Srbima u regionu, Ansambl narodnih igara "Prosvjete" iz Vukovara, u saradnji za Zajedničkim većem opština učestvovao je na trećem po redu Sajmu zavičaja održanom 13. februara u Master hali novosadskog sajma. U prepunoj hali ANI Vukovar predstavio se srpskim igrama iz zapadne Slavonije. Uz učešće ANI Vukovar, srpska zajednica imala je svoj izložbeni štand na kojem su udruženja žena iz Slavonije i Baranje predstavili svoj rad i aktivnosti.

BRAĆA U MOČVARI – U klubu Močvara je 24. februara održan promotivni nastup braće Radiše i Ratka Teofilovića povodom izlaska njihovog novog albuma "Element" u izdanju Croatia Recordsa koji je izazvao veliki interes javnosti. S braćom su albumu koji zauzima visoko mjesto po broju prodanih primjeraka i o njihovom ukupnom stvaralaštvu razgovarali i Miljenko Jergović, Dubravko Jagatić i Hrvoje Jurić. Album "Element" zamišljen je kao presjek tridesetogodišnjeg rada braće Teofilović, pa se na njemu nalazi nekoliko pjesama koje su obilježile njihovu karijeru uz više novih radova. Iako se po svom postanku radi o pjesmama iz centralne i južne Srbije, Kosova, Makedonije, pa čak i iz Dalmacije, u njihovom izvođenju one gube teritorijalno ograničenje i dobivaju univerzalnu muzičku vrijednost. Na albumu je i romska himna "Đelem, đelem" koju izvode kao znak zahvalnosti romskom aktivistu Dragoljubu Ackoviću koji im je svojevremeno omogućio nastupe na RTS-u.

KREATIVNO ČOŠE – Uz književnu i muzičku sekciju, pododbor "Prosvjete" u Osijeku dobio je 19. februara i treću, likovnu sekciju pod nazivom Kreativno čoš. Interes za učešće u radu pokazalo je 15-ak članova svih uzrasta. Voditeljica sekcije Nataša Vukadinović govorila je o svom bogatstvu i raznolikom iskustvu u kreativnom izražavanju u različitim likovnim tehnikama. Na osnovu prijedloga, želja i sklonosti prisutnih, najavila je aktivnosti koje će se jednom mjesečno održavati na radionicama. Prva od njih na kojoj su izrađivane ptice od papira u tehnici origami, održana je isti dan.

CVJETOVI NJENE DUŠE – Zadnje februarske subote u prostorijama osječčkog pododbora "Prosvjete" održana je promocija zbirke pjesama "Cvjetovi moje duše", Radojke Piškorjanac u izdanju pododbora. U ime izdavača, predsjednik pododbora Zdenko Čikara ukazao je na činjenicu da se radi o najmlađoj pjesnikinji pododbora koja je počela pisati pjesme 2018. godine, a ovo joj je prva izdana knjiga. Program je vodio voditelj književne sekcije Milenko Vasiljević Čiko koji je zajedno s autoricom čitao nekoliko njenih pjesama. Pročitana je i predgovor koji je napisao Velibor Zirojević.

SKUP ZA UČITELJ(IC)E – U Srpskoj pravoslavnoj opštoj gimnaziji "Kantakuzina Katarina Branković" u Zagrebu 4. marta održan je državni stručni skup "Novim kurikulumom prema društvenom i profesionalnom razvoju" čiji je cilj bila razmjena iskustava učitelja srpskog jezika i kulture, kao i analiza primjene novog kurikuluma koji je stupio na snagu krajem 2019. i koji se morao primijeniti u promijenjenim uvjetima korone. Skup je održan u hibridnom obliku što je predstavljalo novi izazov za sve, ali svi ciljevi su ostvareni uz poticajno raspoloženje sudionika, istaknuto je. Zaključci skupa su izrečeni na okruglom stolu – općenito zadovoljstvo kurikulumom, viđenje prostora za nadogradnje i izmjene u udžbenicima te važnost aktivne uloge u promišljanju i planiranju svih budućih radnji vezanih za poboljšanje kvali-

tete odgoja i obrazovanja, rekla je voditeljica skupa Natalija Koprenica, viša savjetnica za srpsku nacionalnu manjinu u Agenciji za odgoj i obrazovanje (AZOO).

PATRIJARH NA SKUPŠTINI – Skupština “Prosvjete”, održana 5. marta na dnevnom redu je, uz usvajanje izvještaja za prošlu i planova za ovu godinu, na dnevnom redu imala i izbor novog generalnog sekretara, s obzirom da je Slobodanu Živkoviću istekao mandat. Delegati su jednoglasno zaključili da će on tu dužnost obavljati i naredne četiri godine. Sve je to pratio i patrijarh Porfirije koji je u svom govoru naglasio da je “Prosvjeta” najvažnija kulturno-obrazovna organizacija Srba u Hrvatskoj, kao i važnost identiteta zbog povezanosti s unutrašnjom snagom i zdravljem pojedinca i zajednice. “Zato i SPC, ne samo da je uvek uz ‘Prosvjetu’, nego se oseća da je uloga crkve na ovim prostorima vezana za naš narod, prožeta i identična sa zadatkom i djelovanjem ‘Prosvjete’”, rekao je patrijarh Porfirije. Predsjednik SNV-a Milorad Pupovac naglasio je važnost konsolidiranja “Prosvjete” čije je rukovodstvo riješilo sve naslijeđene dugove. “Nadamo se da ćemo nakon što je stabilizirano poslovanje u što skorije vrijeme formirati nove pododbore SKD-a ‘Prosvjeta’ na prostoru od Umaga do Dubrovnika i ojačati područje Like i sjeverne Hrvatske te da ćemo u sljedećem razdoblju imati još snažnije društvo i jaču Skupštinu”, istaknuo je Pupovac i podsjetio da ove godine pada 25. godišnjica osnivanja još tri značajne srpske institucije – SDSS-a, ZVO-a i SNV-a.

KOD SRBA BILOGORE – U organizaciji “Prosvjetinog” pododbor Grubišno Polje i njenog predsjednika Ilije Mandarića prve martovske subote održani su manjinski susreti “Kod Srba Bilogore”. Uz pododbor, domaćin ove već tradicionalne manifestacije bila je i Zajednica Mađara Grubišno Polje, a održana je u Grbavcu, u Etno kući-Bilogora koju mađarska zajednica Bjelovarsko-bilogorske županije već godinama daje na korištenje drugim udruženjima. U ime domaćina goste i učesnike programa pozdravio je predsjednik Mandarić, a nastupili su garešnički pododbor “Prosvjete”, Češka beseda

iz Grubišnog Polja s igrokazom i pjevačkom grupom, pjevačka grupa Udruge žena “Hrvatsko srce” iz Velikog Grđevca i domaćin sa svojom muzičko-pjevačkom sekcijom.

BORDOVANJE – U zagrebačkom kinu Tuškanac 6. marta prikazan je izbor najznačajnijih filmova nedavno preminulog svjetski poznatog umjetnika i jednog od najznačajnijih autora Zagrebačke škole crtanog filma Borivoja Dovnikovića – Borda.

Jednopoljsatnom programu započetom filmom “Gool!” iz 1952. u kojem je Bordo bio jedan od članova ekipe, a zaključenom s “Uzbudljivom ljubavnom pričom” iz 1989. prethodio je razgovor filmskog arhivista Juraja Kukoča s Vesnom Dovniković Bordo, dugogodišnjom glavnom tajnicom Međunarodne asocijacije animiranog filma ASIFA s kojom je Bordo proživio više od 50 godina u ljubavi i harmoniji.

PONOVO RADI BIOSKOP – U organizaciji SNV-a, Ambasade Srbije u Zagrebu, Kina Tuškanac i Jugoslovenske kinoteke iz Beograda 7. marta svečano je otvorena manifestacija “Ponovo radi bioskop” koja je ove godine

posvećena Sonji Savić. Uz retrospektivu osam njenih najznačajnijih filmova, u okviru manifestacije u foajeu kina Tuškanac otvorena je i izložba "Devojka iz grada" Umetničke galerije "Nadežda Petrović" iz Sonjinog rodnog Čačka. U svom obraćanju autor izložbe Predrag Živković naglasio je partnerstvo sa SNV-om u postavljanju izložbe uz retrospektivu filmova u Zagrebu i podsjetio da je izložba postavljena 2018. u Jugoslovenskoj kinoteci povodom godišnjice smrti Sonje Savić. – Glumila je u filmovima koji su obeležili vreme u kome su nastali i bez kojih filmska umetnost ne bi bila ista, kao što ni jedan od tih filmova ne bi bio to što jeste da u njima Sonja Savić nije ostvarila ulogu. Međutim, Sonja nikad nije videla sebe kao samo filmsku umetnicu, rečeno je na otvaranju manifestacije koja je zaključena 10. marta.

DAN ŽENA U RETRO STILU ... – Ovogodišnji Dan žena pododbor "Prosvjete" iz Borova, u suradnji s tamošnjim Aktivom žena SDSS-a, obilježen je na pomalo neobičan način. U prostoru borovske galerije 7. marta otvorena je Modna izložba 70-ih u okviru koje su izložene odjeća i fotografije iz navedenog perioda. Na otvaranju prisutni su imali mogućnost čuti ponešto o Međunarodnom danu žena i prisjetiti se hrabrih drugarica koje su prije skoro 150 godina počele s protestima tražeći ista prava kao i muškarci, bolje uslove rada, kao i pravo da biraju i da budu birane na izborima. Kako su 70- te bile u znaku velike ekspanzije u svakom pogledu, pa tako i modnom, osnovni cilj je bio prenijeti dio tog vremena, kada je sve bilo šareno, veselo i blještavo, u ova današnja ne tako vesela vremena. Izložba je pripremljena u suradnji s mještankama Borova koje su tražile odjeću svojih majki i baka po ormarima, pregledavale albume i tražile fotografije. Izložba je bila otvorena narednih 15 dana.

... I U ZNAKU SLIKA – U organizaciji pododbora u Dardi i Likovne radionice "Petar Dobrović" 8. marta je održana izložba slika na temu "Žena" s ciljem prikazivanja žene i njihovog svakidašnjeg života u raznim crtačkim i slikarskim tehnikama od olovke, ugljena, tuša, akvarela do akrila i uljanih boja. Izloženo je 26 umjetničkih radova 11 autora, uključujući i osnovnoškolku Niku Bekić. Nešto slika izloženo je iz bogatog fundusa, ali većina je rađena za ovu izložbu. Izložbi su prisustvovali i učenici OŠ Darda u pratnji profesorice Nikoline Srđenić.

USPJEŠAN PROJEKT – Projekt "Tradicija i običaji Srba Gorskog kotara" koji se provodi u "Prosvjetinim" pododborima Moravice i Gornje, uz programsku i finansijsku podršku Srpskog narodnog vijeća, nastavljen je novim predavanjima. U subotu 12. marta u Moravicama i Gornju održano je predavanje "Ikona, značaj u pravoslavlju" koje je održao profesor likovne umjetnosti Borislav Božić. U predavanju je odgovorio na pitanja što je ikona i čemu služi te tko ih radi i na koji način. "Ikona je neodvojiv i važan dio života hrišćanskog, a posebno pravoslavnog vjernika. On joj

ukazuje poštovanje u crkvi i čuva je kao porodično blago i nasljeđe. Ikona je posrednik između vjernika i božanstva", rekao je Božić i podsjetio da je knjiga Miroslavljevo evanđelje ušla u 120 svjetskih dobara, pod zaštitom je UNESCO-a i čuva se u Narodnom muzeju u Beogradu. Od 2017. godine po prvi put stavljena je u proceduru predsjedničke zakletve Srbije ispod Biblije.

Dana 26. marta u Dokmanovićima održano je predavanje o narodnoj nošnji Srba Gorskog kotara pod nazivom "Moravačka narodna nošnja" koje je pripremio i održao predsjednik pododbora Moravice Novica Vučinić. Uz predavanje se mogla pogledati ženska narodna nošnja stara više od sto godina koja je pripadala Mileni Milinković rođ. Petrović koju je ona poklonila Udruzi žena Moravice. Nakon predavanja članice Udruge Žena Moravice odigrale su Podravski drmež i Banijsko kolo.

Tokom prva dva aprilska dana u Gornju i Moravicama održana su događanja "Vaskrs i vaskršnji običaji". U prostorijama DVD-a Gornje 1. aprila članovi Udruge Gornje u srcu 1599. pripremili su hranu i postavili prazničku trpezu. Sve okupljene u uvodnom govoru pozdravio je predsjednik pododbora "Prosvjete" Miladin Vukelić. Članica Udruge Gornje u srcu 1599. Ilijana Vujnović predstavila je prazničku trpezu i vaskršnje običaje Srba Gorskog kotara i ispričala neka od narodnih vjerovanja. Dan kasnije u Zavičajnom muzeju u staroj školi u Dokmanovićima članice Udruge žena Moravice pripremile su i postavile prazničku trpezu, a crkveni hor Vladika Danilo Jakšić otpjevao je tradicionalne Vaskršnje pjesme. O Vaskrsu kao najvećem hrišćanskom prazniku govorio je protojerej-stavrofor Jelenko Stojanović.

FILMOVI I U SPLITU – U splitskoj kinoteci "Zlatna vrata" 14. marta otvoreni su "Dani srpskog filma u SDŽ", manifestacija koju organizira Vijeće srpske nacionalne manjine Splitsko-dalmatinske županije u suradnji s Ambasadom Srbije u Zagrebu. Tokom manifestacije splitskoj publici prikazana su tri jugoslavenska, odnosno srpska kulturna filma – "Maratonci trče počasni krug" Slobodana Šijana, "Balkanski špijun" Dušana Kovačevića i Božidara Nikolića te "Mi nismo anđeli" Srđana Dragojevića i to svaki ponedjeljak, počevši od 14. marta. Na otvorenju i projekciji "Maratonaca" u gledalištu Kinoteke, osim brojne publike, bili su i predstavnici Splitsko-dalmatinske županije, sveštenici SPC-a u Splitu, kao i predstavnici drugih županijskih i gradskih vijeća nacionalnih manjina.

O MANASTIRU ORAHOVICI – U prostorijama pododbora "Prosvjete" u Osijeku 18. marta održano je predavanje o manastiru Orahovica. Predavanje je održao Pero Matić koji je na znalački, pristupačan i zanimljiv način predstavio ovo duhovno sjedište Srba u zapadnoj Slavoniji. Manastir je jedan od najstarijih duhovnih centara Srba tzv. Donje Slavonije, odnosno Podravine jer se spominje krajem 15. vijeka pod imenom Remeta. Crkva sadašnjeg izgleda, izgrađena je 1592. a freskopisana je dvije godine kasnije. Manastir je, nakon posljednjeg rata, ponovo oživio 2016. dolaskom dvojice monaha iz manastira Ostrog. Predavanju je prisustvovalo 30-ak članova i gostiju.

NEGOSLAVAČKE DEČJE RADOSTI – U velikoj sali općine Negoslavci 19. marta u organizaciji tamošnjeg pododbora održan je program pod nazivom "Dečje radosti". Svojim su se umijećima uz domaćine, članove najmlađe folklorne grupe pododbora, predstavili gosti iz KUD-a "Sloga", folklorna sekcija pododbora Jagodnjak, dječji hor Vukovarskog srpskog pevačkog društva "Javor", najmlađi članovi KUD-a "Branislav Nušić" iz Borova, te solisti na muzičkim instrumentima gitaristica Maja Vujčić i harmonikaš Filip Rkman.

RIJEČKI MJESEC ŽENA – Svoj program za mart riječki pododbor "Prosvjete" povodom Dana žena u potpunosti je bio posvećen ženama. Tako je 24. marta, u sjedištu Vijeća srpske nacionalne manjine PGŽ-a u Rijeci, održana tribina na temu "Problemi žena u manjinskoj zajednici" na kojoj su govorile Dragana Jeckov, saborska zastupnica SDSS-a i Aneta Vladimirov, voditeljica Odjela za kulturu SNV-a, dok je razgovor moderirao Zoran Stanković, predsjednik VSNM-a Primorsko-goranske županije. Više od pedeset sudionica i sudionika tribine imalo je prilike sudjelovati u razgovoru s gošćama koje su otkrile svoje motive za javno djelovanje, govorile o neugodnostima, razočaranjima ali i želji da se ustraje na svojim uvjerenjima. Tribini su prethodili "Ples na svili" Ane Dragičević Vukman kao i projekcija kulturnog filma s Milenom Dravić u glavnoj ulozi – "Nije lako s muškarcima". Uz nastup u dvorani Filodrammatice Ana Dragičević Vukman je predstavila i svoju knjigu "Ples na svili" u kojoj donosi historiju i razvoj ove discipline, pa na slikovit način prikazuje osnove, nadogradnje kao i pravilne i sigurne tehnike ovog nesvakidašnjeg plesa.

I POGANAC NA FEJSU – Profil na Fejsbuku pod nazivom "Srpska narodna nošnja" koji okuplja nekoliko hiljada obožavalaca s prostora bivše Jugoslavije, objavio je više fotografija s nastupa članstva pododbora Veliki Poganac. Na fotografijama se mogu vidjeti tradicionalne narodne

nošnje krajiških Srba potkalničkog kraja. Svojom objavom, profil "Srpske narodne nošnje" omogućio je da fotografije nošnji budu vidljive velikom broju ljudi. Valja istaknuti kako su nošnje izrađene po uzorcima starima i više od 70 godina koje su pojedini građani srpske nacionalnosti donirali velikopoganačkom pododboru "Prosvjete" – koji se ranije nazivao Društvo izvornog folklor Veliki Poganac. Zahvalnost za objavu fotografija, sajtu je izrazilo i VSNM Koprivničko-križevačke županije. Ovaj Pododbor sljednik je pododbora "Prosvjete" koji je u Velikom Pogancu formiran još 26. novembra 1948. godine i iz koga je nastao kasniji KUD Nikola Severović.

SJEĆANJE NA BRANKA – Osobe iz društvenog i političkog života Srba Brodsko-posavske županije skromno su krajem marta u dvorištu Crkve svetog Georgija u Slavonskom Brodu, obilježile 198. godišnjicu rođenja slavnog pjesnika Branka Radičevića (1824. – 1853.). Članovi gradskog i županijskog VSNM-a, pododbora "Prosvjete" i KUD-a Branko Radičević, ispred spomen-ploče u pjesnikovom rodnom gradu, položili su vijence i održali kratke govore. – Branko se uvelike trudio lijepim stvarima zamijeniti ružne koje mu je bolest nanosila. Kada mu je bilo teško, vjerovao je u sebe. Branka su pokretali strast i energija no naporan rad nije mu bio težak. Ovim našim skupom dokazujemo da ga nismo zaboravili – rekao je Đorđe Rakić iz slavonskobrodske "Prosvjete".

POBEDNIK ZA DOBITNIKA – Zasnog martovskog dana u dvorani Centralne biblioteke "Prosvjete" u Zagrebu upriličen je razgovor s književnikom Dragom Kekanovićem, dobitnikom nagrade Beogradski pobednik za roman "Privrženost", objavljen u izdanju "Prosvjete". Nakon razgovora s Dušanom Marinkovićem i Čedomirom Višnjicom, urednikom izdavaštva "Prosvjete", Kekanoviću je konačno uručena nagrada koju mu je prije dva mjeseca dodijelila Biblioteka grada Beograda, a koju je tada u njegovo ime preuzeo Višnjić. – Nikog nije iznenadilo da Srbi iz Hrvatske za svoje knjige dobivaju nagrade na književnim konkursima u Srbiji; tako su je dobivali i Niko Bartulović, Velmar-Janković ili Milan Kašanić. Odjeci nakon vijesti o

dobitniku nagrade bili su više nego zanimljivi, bilo da su iz Zagreba ili iz Beograda, rekao je Čedomir Višnjić, ističući da je ranije u Srbiji najprestižnija bila NIN-ova nagrada za književnost. – NIN više nije ono što je bio, pa je tako Biblioteka grada Beograda prvi put organizirala konkurs. Procedure nije bilo, trebalo je samo predati pet primjeraka knjige u biblioteku, rekao je Višnjić koji je na taj način prijavio Kekanovića.

PIŠMO PIŠEM, KNJIGU PRAVIM ... – Prve aprilske subote u prostorijama pododbora "Prosvjete" u Osijeku, pred 20-ak članova i gostiju održana je promocija knjige Mare Bekić-Vojnović "Pismo ti pišem", četvrte knjige koju je izdalo Društvo za srpski jezik i književnost u Hrvatskoj. Knjigu čine sabrani tekstovi i predavanja koje je Mara Bekić-Vojnović, kao dugogodišnja predsjednica Društva, održala proteklih dvanaest godina, komemorativni tekstovi značajnih osoba i suradnika kao i pregled rada Društva. – Ako pogledamo selekciju, videćemo da se Mara Bekić-Vojnović opredjeljivala za krupna imena srpske književnosti, najznačajnije krajiške pisce te najznačajnije srpske književnike, naučnike i naučne radnike među Srbima u Hrvatskoj. Mara Bekić-Vojnović posjeduje dar pripovijedanja, što njena predavanja čini zanimljivim i efektnim, napisao je u pogovoru književnik Đorđe Nešić.

... A OD KUGE SE PRESTRAVIM – U prostorijama pododbora "Prosvjete" u Osijeku, 8. aprila održano je predavanje "Između straha i oholosti – kuga u Sremu 1795/96." historičara Veljka Maksića čiji je ovo bio diplomski rad. Tema koja nije poznata široj javnosti obuhvaća područje Srijema sa naglaskom na Irig i Vukovar gdje su građeni posebni objekti u koje su oboljeli odlazili u izolaciju i u kojima je većina njih umrla, jer je stopa smrtnosti od kuge tada bila veća od 50 posto. Temu izlaganja predavač je dopunio spominjanjem kuge koja je tada vladala i u Osijeku o čemu ima manje podataka, a naglasio je i da je uz malobrojne liječnike, sveštenstvo imalo značajnu ulogu u suzbijanju kuge.

PUNOLJETNI ZAGREBDOX – U zagrebačkom kinu Kaptol centar od 3. do 10. aprila održano je 18. izdanje Međunarodnog festivala dokumentarnog filma ZagrebDox tokom kojeg je u takmičarskim i ostalim programima prikazano ukupno 85 filmova. U međunarodnoj konkurenciji Veliki pečat osvojio je film "Sabaya" Hogira Hirorija, priča o čovjeku koji s još nekoliko dobrovoljaca iz opasnog kampa Al-Hawl u Siriji spašava od ISIL-a otetu djecu, djevojke i žene koje su isilovcima služile kao seksualne robinje. Posebna priznanja dobili su poljski filmovi "Film s Balkona" Pavela Lozinskog i "1970." Tomasza Wolskog, prvi prikazom suvremenog poljskog društva dobivenog snimanjem prolaznika s balkona, a drugi pričom o štrajku radnika i mehanizmima vlasti koji ga pokušavaju zaustaviti. U regionalnoj

konkurenciji Veliki pečat dobio je srpsko-švicarski film "Dida" Nikole Ilića i Corine Schwingruber Ilić melankoličan ali i optimističan film o Nikolinoj porodici. Posebno priznanje dobio je film "Više od traume" Vedrane Pribačić i Mirte Puhlovski, priča o čudesnom kolektivnom portretu žena koje su silovane u ratu i sada dijele svoje jedinstvene neispričane priče. Taj film dobio je i nagradu publike, pa je autoricama ta nagrada uručena dan kasnije. Tokom festivala obilježeno je i 25 godina uspješnog postojanja i rada producerske kuća Factum koja je realizirala preko 80 višestruko nagrađivanih dokumentaraca prikazanih na oko 80 svjetskih festivala. – Factumovi filmovi doživljavali su opstrukcije i napade, uzburkavši u više navrata društvenu scenu, a dobar primjer za to je i činjenica da HRT, iako je otkupila neke filmove, nikad nije ulazila u koprodukciju s nama, ističe direktor Factuma Nenad Puhovski.

PODIZANJE KAPACITETA – U Termama Jezerčica od 8. do 10. aprila održan je prvi od četiri trodnevna modula edukacije za umjetničke rukovodioce u pododborima SKD-a "Prosvjeta". SKD "Prosvjeta", u partnerstvu sa Srpskim narodnim vijećem, počela je s provođenjem "Projekta podizanja stručnih kapaciteta" koji podrazumijeva stručnu edukaciju umjetničkih rukovodilaca "Prosvjete" u folklornim sekcijama. Praktičnu i teorijsku nastavu vodili su Sanja Ranković i Zdravko Ranisavljević s Katedre za etnomuzikologiju Fakulteta muzičke umetnosti u Beogradu, te etnolog-antropolog Janko Dimitrijević koji je s Daliborom Milovančevićem profesionalni igrač u Ansamblu narodnih igara i pesama Srbije "Kolo". Za organizaciju je bio zadužen Zoran Blanuša, predsjednik garešničkog pododbora "Prosvjete" i KUD-a Moslavina. Drugi modul bit će održan do ljeta, dok će treći i četvrti biti organizirani na jesen, kaže generalni sekretar "Prosvjete" Slobodan Živković.

– Želja nam je bila da podignemo kvalitetu rada u ansamblima i folklornim sekcijama naših pododbora na području cijele Hrvatske. Činimo to educiranjem članova pododbora koji rade s folklornim grupama ili imaju ambiciju da to rade u budućnost, a uz to žele usvojiti nova znanja. Naravno, mi smo pozvali ljude i iz ansambala koji nisu u sastavu "Prosvjete", ali s njom surađuju. Naglasak se stavlja na folklornu tradiciju Srba u Hrvatskoj, a osim tih igara, bavit ćemo se i onim iz Srbije koje se u najvećoj mjeri igraju u

većini naših pododbora, pri čemu su predavači vrhunski autoriteti u svojim oblastima. Tako se kulturna baština Srba iz Hrvatske nastoji približiti članstvu – rekao je Živković.

PRVIH ČETVRT VIJEKA – Pododbor “Prosvjete” u Belom Manastiru proslavio je 9. aprila 25 godina od osnivanja prigodnim programom u mjesnom kinu Centra za kulturu. – Pododbor je osnovan 13. septembra 1997. godine od entuzijasta koje je okupio tadašnji predsjednik, profesor Petar Matić. Bilo je to teško i turbulentno vreme, u kojem se ipak skupilo snage da se okupe ljudi oko ideje, i osnuje kulturno društvo sa srpskim predznakom, rekao je predsjednik pododbora Dejan Jeličić. Prvi naziv pododbora bio je “pododbor Baranja”, a 1998. i 1999. osnivaju se poddbori u Dardi i Jagodnjaku, pa pododbor mijenja ime u pododbor Beli Manastir, da bi 2004. bio osnovan i četvrti baranjski pododbor u Kneževim Vinogradima. Sve vrijeme su u uskoj vezi s drugim srpskim institucijama i organizacijama od SPC-a do VSNM-a. – Ono što svi zajedno u “Prosvjeti” želimo jeste da ovo bude prva stepenica pa svaka druga neka bude još 25 godina i tako u nedogled. Puno uspeha u radu, puno članova, aktivnosti, zajedničkog rada i lepih trenutaka, rekla je potpredsjednica “Prosvjete” Radmila Latas. U kulturno-umjetničkom programu učestvovali su Ansambl narodnih igara SKD “Prosvjeta” Vukovar, SKUD Jovan Lazić Beli Manastir i Folklorni ansambl Čuvari tradicije baranjskih Srba Beli Manastir.

AKTIVNI RIJEČANI – Riječki pododbor “Prosvjete” koji je jedan od najbrojnijih i najaktivnijih u Društvu održao je izvještajnu skupštinu za 2021. godinu. Rezultatima rada, u prvoj godini novog saziva predsjedništva pododbora, bili su iznenađeni i sami realizatori programskih aktivnosti. Prostor na Trgu Sv. Barbare je očišćen, uređena je biblioteka uz ugradnju kompletne elektro-instalacije, novog poda, zavjesa, a u potpunosti je obnovljen i uređen novi sanitarni čvor. Prostor u Demetrovoj adaptiran je i pripremljen za rad budućeg Društvenog kluba, uz TV program, dnevni tisak i šahovske aktivnosti. Dovođena je dugo godina planirana katalogizacija i inventarizacija knjiga, pa je sada umreženo u sustav ZAKI svih biblioteka i dostupno za upotrebu 1.200 katalogiziranih naslova, 250 knjiga dječje književnosti i 2.500 knjiga istog govornog područja. Članstvo pododbora, usprkos ograničenju okupljanja i smanjenju društvenih aktivnosti, premašilo je magičnu brojku sto i djeluje u sekcijama folklornog ansambla, narodnog orkestra, kluba domaće radinosti, foto sekcije i društvenog kluba. Obilježavani su vjerski praznici i značajni datumi, održani šahovski turniri, izložbe, probe folklornog ansambla i orkestra, kao i jednodnevni izleti, a prikazano je i pet dokumentarnih te dva igrana filma, uz susrete i druženja s poznatim glumcima i muzičarima kao što su Srđan Dragojević ili Bajaga... Upriličene su i tri izložbe, sedam književnih večeri i šest naučnih predavanja. Folklorni ansambl imao je tri cjelovečernja koncerta u Drežnici, Vrbovskom i Rijeci, a organizirana je i imitatorska večer kao i nastup opernih diva. Dječji list “Bijela pčela” i časopisi “Artefakti” nastavili su kontinuirano izlaziti, uz reprint

dva arhivska izdanja knjiga. Osim toga, za razvoj amaterskog stvaralaštva nagradom “Desanka Đorđević” nagrađen je koreograf ansambla Spasa Mutavski, a za ukupan doprinos radu “Prosvjete”, predsjednik pododbora Rijeka Dragiša Laptošević.

RADILI I PORED KOVIDA – Svoju redovnu godišnju izvještajnu skupštinu održali su i članovi karlovačkog pododbora “Prosvjete”, ističući da je po riječima predsjednika Milana Lapčića ukupan život pa i aktivnost pododbora, bio podređen specijalnim okolnostima života cijele društvene zajednice i članstva zbog epidemije. – Iako su mjere bile rigorozne, naš pododbor nije u potpunosti zanemario rad već je učinio i više od očekivanog – kazao je Lapčić, nabrajajući kolonije, tribine, izložbe, promocije, komeemoracije koje je pododbor organizirao ili zajedno u saradnji s prijateljskim organizacijama, pri čemu se ističu prvi puta održani Dani antifašizma u Karlovcu, organizirani uz pomoć više udruženja. Održano je nešto manje od 30 različitih aktivnosti, a da je bilo prema planu bilo bi ih oko 40.

SRBI U MAĐARSKOJ I DRUGE PRIČE – U prostorijama “Prosvjete” u Zagrebu 21. aprila održana je tribina na temu “Srpski institut u Budimpešti i zastupljenost nacionalnih manjina u parlamentu Mađarske” o čemu je govorio Pera Lastić, direktor Srpskog instituta u Budimpešti. Na početku tribine potpredsjednik “Prosvjete” Siniša Tatalović ukazao je na Lastićevo bogato naučno iskustvo i aktivnosti Srpskog instituta na proučavanju historije i kulture Srba u Mađarskoj, kao i na činjenicu da je Mađarska 90-ih bila uzor u politici prema nacionalnim manjinama, pa su neka od tih rješenja preuzele i druge zemlje. – Mađarska je, što se tiče odnosa prema manjinama i državne politike prema njima, imala bogatu tradiciju i iskustvo, počevši od 1868. kad je zbog nagodbi unutar monarhije donesen i zakon o pravima narodnosti koji je, iako rigidan, regulisao njihov položaj. Početkom 90-ih godina prošlog veka zakonima se uvodi institut manjinske samouprave koja bi se bavila kulturnom autonomijom manjina, kao i njihovim političkim predstavljanjem u parlamentu i nižim nivoima vlasti, rekao je Lastić.

Od 13 priznatih manjina, najbrojniji su Romi kojih je između 600.000 i milion, te Nemci kojih je oko 120.000. Hrvata je oko 17.000, a Srba 10.380. Sve manjine imaju pravo na samoupravu u mestima gde ih ima u dovoljnom broju, a imaju i pravo na obrazovanje na svom jeziku, kazao je. Osim nastave u školama u sredinama gdje žive Srbi, postoji i obrazovni centar Nikola Tesla u Budimpešti koji obuhvata vrtić, osnovnu i srednju školu te đачki dom. Srba najviše živi u Budimpešti (2.500) i Segedinu (1.700), dok ih je u Pečuju manje, između 300 i 400. Najbrojnija seoska srpska zajednica je u Batanji gdje je oko 350 Srba, dok je Lovra na Dunavskoj adi, južno od Budimpešte, jedino većinski srpsko mjesto.

VIŠE NOVCA ZA MANJINSKU KULTURU – Na sjednici održanoj 21. aprila, Savjet za nacionalne manjine jednoglasno je donio Odluku o rasporedu sredstava koja se iz državnog budžeta osiguravaju za potrebe nacionalnih manjina u ovoj godini, prije svega za programe kulturne autonomije. Ukupna sredstva za nacionalne manjine u Državnom proračunu iznose 50,2 milijuna kuna, što je povećanje od 5,5 posto u odnosu na laniška sredstva u visini od 46,2 milijuna kuna. Od tih sredstava za programe kulturne autonomije nacionalnih manjina odobreno je 48,5 milijuna, a za ostvarivanje materijalnih pretpostavki za ostvarivanje kulturne autonomije romske nacionalne manjine odobreno je 1,12 milijuna. Shodno bilateralnom ugovoru s Italijom predviđeno je 500.000 kuna za djelovanje Talijanske drame pri HNK-u u Rijeci, po 40.000 kuna predviđeno je za manifestacije u Lipovljanima i Bjelovaru, a predviđena su i sredstva za rad stručnih službi Savjeta.

– Primljeno je 1.155 zahtjeva od strane 103 udruge nacionalnih manjina i 129 njihovih podružnica i drugih organizacijskih oblika u visini od 62 milijuna kuna, od čega je povjerenstvo prihvatilo programe 95 udruga i 129 njihovih organizacijskih oblika i to 68 za izdavaštvo, 67 za informiranje, 428 za kulturni amaterizam i 478 za kulturne manifestacije, rekao je predsjednik Savjeta za nacionalne manjine (SNM) Aleksandar Tolnauer, izrazivši zadovoljstvo što je Vlada RH, s obzirom na složene okolnosti, prepoznala rad i potrebe nacionalnih manjina te njihovih udruga i asocijacija, povećavši sredstva za ostvarivanje kulturne autonomije za 5,5 posto.

Od 20 nacionalnih zajednica za svoje programe kulturne autonomije najviše su dobili Srbi – 13,6 milijuna kuna. Zajedničko vijeće općina Vukovar dobilo je ukupno 1,2 milijuna, dok je SKD "Prosvjeta" za sve kategorije dobila ukupno 6,2 milijuna kuna, od toga za rad pododбора 3,2 milijuna kuna. Srpsko narodno vijeće dobilo je 5,1 milijun, od toga za Novosti 4 milijuna kuna, Arhiv Srba u Hrvatskoj 800.000 kuna, a tu su i sredstva za komemoracije, obilježavanja godišnjica i izdavaštvo. Srpski demokratski forum dobio je za podlistak "Nada" 200.000 kuna, a "Privrednik" ukupno 433.000 kuna, od toga za podlistak "Privrednik" 300.000 kuna, Čuvari srpskog identiteta iz Vukovara 114.000 kuna, SKUD Đurđevdan iz Drežnice 173.000 kuna, a SKUD Jovan Lazić iz Belog Manastira 95.000 kuna. Što se tiče ukupnog iznosa koliko je koja zajednica dobila za svoje programe, Talijani su dobili 8,97 milijuna, Mađari 6,3 milijuna, Česi 4,3 milijuna, Bošnjaci 2,9 milijuna kuna... i tako do Bugara (160.000 kuna) i prvi put Rumunja s 40.000 kuna.

PREDAVANJE O ĐURI JAKŠIĆU – Povodom 190. godišnjice rođenja Đure Jakšića u okviru ovogodišnje manifestacije "Noć knjige" u središnjoj biblioteci "Prosvjete" u Zagrebu 27. aprila održano je predavanje "Lik i delo Đure Jakšića". O ovom slavnom srpskom pjesniku i slikaru govorila je Ljiljana Bajac Nikolić, gimnazijska profesorica iz Vukovara i koautorica brojnih udžbenika. – Iako je napisao tri drame i četiri knjige pripovetki, a objavio tek jednu zbirku pesama, Đura Jakšić (1832. – 1878.) će ostati zapamćen kao jedan od najvećih srpskih pesnika, ali i kao jedan od najvećih srpskih slikara 19. veka – rekla je i dodala da su se cijelog života tukle dvije muze, pesnička i slikarska. Bio je jedan od najznačajnijih predstavnika romantizma, a kakva je bila njegova poezija, takav je bio i njegov život, rodoljubiv, buran i borben, rekla je Bajac Nikolić.

Predavanju su prisustvovali i učenici Srpske pravoslavne opšte gimnazije "Kantakuzina Katarina Branković" s profesoricom Valentinom Pipinić koji su, kao i ostali prisutni, bili jako zadovoljni pristupačnošću i jednostavnošću izlaganja.

**PRIMJER IZ VRBOVSKOG DOKAZUJE
DA JE MOGLO BITI DRUGAČIJE**

KAKO JE POČEO MIR U GORSKOM KOTARU

PIŠE: **Siniša Tatalović**

Dogovor je potpisan 6. jula 1992. u Vrbovskom između predsjednika četiri mjesne zajednice sa srpskom većinom, predstavnika Vlade Republike Hrvatske i predstavnika međunarodne zajednice. Proteklih godina o Dogovoru se malo pisalo i govorilo, jer se o miru u našim kulturama, hrvatskoj i srpskoj, malo piše i govori. Uglavnom prevladava narativ o ratu, bez obzira radilo se o pobjedama ili porazima

Ove godine se navršava trideset godina od potpisivanja Dogovora kojim su stvoreni preduvjeti za očuvanje mira u Gorskom kotaru. Dogovor je potpisan 6. jula 1992. u Vrbovskom, između predsjednika četiri mjesne zajednice sa srpskom većinom, predstavnika Vlade Republike Hrvatske i predstavnika međunarodne zajednice. Proteklih godina o Dogovoru se malo pisalo i govorilo, jer se o miru u našim kulturama, hrvatskoj i srpskoj, malo piše i govori. Uglavnom prevladava narativ o ratu, bez obzira radilo se o pobjedama ili porazima u tim ratovima. Ovim člankom, želim još jednom podsjetiti na to kako je počeo mir i prevladan rat u Gorskom kotaru.

Više od 420 godina srpska zajednica živi u Gorskom kotaru. Prvi Srbi, kao austrijski vojnici, doselili su tada u ove, turskim prodorima, opustjele dijelove Hrvatske. Najprije su, kao vojnici, branili ovaj dio austrijske granice prema Turskoj. Kasnije su kao graničari ratovali za Austriju u raznim evropskim ratovima. Iako prvenstveno vojnici, organizirali su i razvili vrlo zanimljivu lokalnu zajednicu. Nakon što su, za vojničke plaće, sredinom 17. vijeka, otkupili od lokalnih feudalaca velike komplekse zemlje u istočnom dijelu Gorskog kotara, organizirali su i izborili se za Gomirsku općinu, odnosno lokalnu samou-

pravu. Organizirali su vjerski život sa sjedištem u manastiru Gomirje, dok je privredna aktivnost bila vezana za stočarstvo, iskorištavanje i preradu drva. Sredinom 18. vijeka, zbog izgradnje prometnica iz unutrašnjosti prema Jadranskom moru, na ovo područje austrijske vlasti doseljavaju i novo stanovništvo, uglavnom iz sjeveroistočnih dijelova Monarhije.

Ustaljeni način života, vojničke obaveze, skromna privredna aktivnost i stalna borba za očuvanje stečenih prava, trajali su do ukidanja Vojne krajine. Tada započinje novi period u razvoju srpske zajednice u Gorskom kotaru. Nema više ratova u kojima je stradao veliki broj muškaraca, što je utjecalo na povećanje broja stanovnika. Ograničeni resursi i nedostatak perspektive za sve, utječe na iseljavanje, prvenstveno u Ameriku. Ipak, izgradnja željezničke pruge Budimpešta-Rijeka, utječe da dio stanovnika ostaje u gomirskom kraju, a Srpske Moravice, kao željezničko čvorište, dobivaju na značaju. Početkom dvadesetog vijeka, kada je u Gorskom kotaru živio i najveći broj Srba, činilo se da je pred zajednicom prosperitetno doba. Međutim, pokazat će se da je dvadeseti vijek za srpsku zajednicu bio težak i na određeni način tragičan. U Prvom svjetskom ratu mnogi mladići iz srpskih sela Gorskog kotara mobilizirani su kao austrijski vojnici i upućeni na evropska ratišta s kojih se uglavnom nisu vratili. Demografski je to ostavilo dugoročne negativne posljedice. Drugi svjetski rat bio je još pogubniji, posebno za civilno stanovništvo. Mnogi su bili žrtve talijanskih okupatora i ustaškog terora. Obnova i izgradnja nakon rata, te kolonizacija u Slavoniju i Vojvodinu, utjecale su da dio mladih ljudi trajno napusti Gorski kotar, ali srpska zajednica na ovom prostoru pronalazila je nove načine preživljavanja i održavanja vitalnosti. Razvoj privrede, posebno šumarstva i drvne industrije, privukao je novo stanovništvo, posebno s područja Like te Bosne i Hercegovine. Iako je srpska zajednica osamdesetih godina prošlog vijeka došla do demografskog ruba, uspjela je preživjeti kao većina u nekoliko tradicionalnih naselja: Srpskim Moravicama, Gomirju, Jasenku i Partizanskoj Drežnici. Dio Srba živio je u obližnjim gradovima Vrbovskom i Ogulinu. Iako Srbi žive na velikom brdsko-planinskom području, privredne aktivnosti, zajedničko obrazovanje mladih u Ogulinu i razvijene društvene aktivnosti, držale su zajednicu na okupu i razvijale međusobnu solidarnost.

Događaji u Jugoslaviji i Hrvatskoj krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, još su više učvrstili zajednicu i pojačali njezinu potrebu za preživljavanjem i u tim, nepovoljnim uvjetima. Posebno je bilo zanimljivo političko organiziranje Srba u Gorskom kotaru na početku demokratskih promjena u Hrvatskoj. "Građani s ovog područja Gorskog kotara bili su organizirani i glasali su u velikoj većini za stranke: SKH – Stranku društvenih promjena i Savez socijalista Hrvatske, odnosno reformirane komuniste. Budući da aprilskim izborima 1990. godine nije bio dovršen proces nacionalnog osvješćivanja i političkog organiziranja za ostvarivanje nacionalnih interesa Hrvata i Srba u Gorskom kotaru, na ovom prostoru se osnivaju ogranci nacionalnih političkih stranaka: u Vrbovskom i naseljima s hrvatskom većinom, Hrvatske demokratske zajednice i nekih drugih hrvatskih političkih stranaka, a u Gomirju, Srpskim Moravicama i Partizanskoj Drežnici i naseljima sa srpskom većinom Srpske demokratske stranke i Jugoslavenske samostalne demokratske stranke" (Tatalović: 1996:327). Politički predstavnici Hrvata i Srba, koji su izabrani na zajedničkim listama SKH-SDP i Saveza socijalista i predstavnici novih političkih stranaka, prvenstveno HDZ-a i SDS-a, brzo su uspostavili suradnju svjesni složenosti situacije u Jugoslaviji i Hrvatskoj.

Svjesni opasnosti kojima je bio izložen i dio Gorskog kotara u kojem zajedno žive Hrvati i Srbi, ne samo da su pratili situaciju, nego su počeli voditi i proaktivnu politiku i prema svjedočenju pojedinih aktera, intenzivno pregovarati već početkom septembra 1991. godine. Povezujući se po vertikali u okviru nacionalnih politika, održavali su i intenzivnu horizontalnu komunikaciju. Hrvatima i Srbima u Gorskom kotaru nije bilo u interesu izbijanje oružanih sukoba. Za jedne i za druge bilo bi to tragično i nepopravljivo iskustvo. Vanjski utjecaji na ovaj prostor bili su snažni i ukazivali su da je sukob neizbježan. Štoviše, strateška važnost ovog prostora ukazivala je da će se sukob vrlo brzo dogoditi. Toga su bili svjesni i stanovnici ovoga kraja, tako jedan Gomirac izjavljuje: "Znali smo da je sve lako liječiti, ako ne bude krvoprolića. Ako se prolje i kap krvi, težak je povratak na staro" (Danas, 27.09.1994:12). Očito je strah od sukoba i njegovih posljedica bio veliki, ne samo kod građana, nego i kod njihovih političkih predstavnika. Zbog toga su politički predstavnici bili u stalnoj komunikaciji, rješavajući, na dnevnom nivou, sve probleme koji bi mogli dovesti do sukoba. Situaciju su dodatno komplicirali procesi koji su se odnosili na militarizaciju politike, odnosno naoružavanje političkih aktivista u prvoj i stanovništva u drugoj fazi. U drugoj polovici 1991. godine značajan dio stanovništva bio je naoružan iz različitih izvora. Građani su naoružanje vidjeli kao pretpostavku vlastite sigurnosti, prvenstveno za vlastitu zaštitu i obranu svojih naselja. "Hrvati su se naoružavali i vojno organizirali u okviru policije, dok je Srbima u naseljima gdje su živjeli, određenu količinu oružja dala JNA" (Tatalović: 1996: 327). Kako se može vidjeti iz pojedinih izjava tadašnjih političkih aktera, oružje je imalo važnu odvratačku funkciju. Tako, Lazo Mamula, tadašnji predsjednik Mjesne zajednice Gomirje kaže: "Dobili smo ga (oružje) od tadašnjih garnizona JNA, istina, uz izričit zahtjev da se koristi isključivo u samoobrani. Bilo je tu nekoliko ljudi koji su stvarali paniku i usijavali atmosferu. Bilo je i nekoliko ekstremnih Hrvata iz okolice, koji su mogli izazvati nekakav eksces. Stoga smo shvatili da je najbolje što možemo učiniti nalaziti se s predstavnicima vlasti u Vrbovskom i zajednički raditi da svatko kontrolira svoje ljude. Znao sam reći: Tako vam Boga, ako želite rat evo ga za tili čas, ali što ćemo onda!? I tako smo sve mirno prošli, to je oružje ostalo hladnih cijevi i polako nam je počelo smetati. Opterećivalo nas je. Predložili smo policiji predaju toga oružja" (Slobodna Dalmacija, 02.09.1992:11). Puno godina kasnije, na sličan način, ovoga vremena prisjetio se i profesor Novica Vučinić, poznati kulturni aktivist, koji kaže: "Nismo mi izmislili ništa novo, mi smo samo nastavili onako kako su to radili prije nas. Kada je sve krenulo početkom devedesetih, mi smo vidjeli da ne valja, imali smo, doduše, svatko svojih budala, koje smo morali 'išamarati'. Pogodile su se dobre generacije Hrvata i Srba koje su se trudile. Bilo je bitno da nikome ne padne glava, i u tome smo uspjeli" (Jutarnji list, 25.12.2017.).

Ove izjave najbolje oslikavaju položaj srpske zajednice u tome prijelomnom vremenu. Očito je bilo prevladavajuće uvjerenje da sukob nije opcija i da bi ulazak u njega prouzročio nesagledive posljedice za zajednicu i vjerojatno njezin trajni nestanak s ovog područja, na kojem živi već vjekovima. Za mirno rješavanje sukoba, unatoč nepovoljnim okolnostima na širem prostoru Hrvatske koji je bio zahvaćen ratom, utjecala je i lokalna hrvatska politika. Njezin najvažniji predstavnik, tadašnji predsjednik Izvršnog vijeća Općine Vrbovsko, Davorin Pocrnić, zagovarao je mirotvornu politiku. Govoreći o Gorskom kotaru i prevladavanju sukoba, kaže: "Narod je bio trezven i nikome nije bilo u interesu da se ovdje dogodi zlo. Često smo se sastajali sa

čelnicima Gomirja, Srpskih Moravica i drugim mjesnim zajednicama u općini i u Kriznom štabu, ali i izvan službenih institucija. To je mala općina, gotovo se svi poznaju, vezani su rodbinskim vezama, ima mnogo miješanih brakova. Stoga nam je bilo važno da suzbijemo ekstreme s jedne i s druge strane i da sačuvamo ono što su naši očevi, djedovi i pradjedovi stvorili" (Slobodna Dalmacija, 02.09.2092:11). Nastojanja političkih aktera da se sačuva mir, podržavali su i svećenici Katoličke crkve i sveštenici Srpske pravoslavne crkve. Njihovo zagovaranje mira bilo je od velikog značaja. Ključni period za očuvanje mira u Gorskom kotaru, bio je kraj 1991. godine, kada su se događali i najžešći ratni sukobi u pojedinim dijelovima Hrvatske kada su zauzimate kasarne JNA u Delnicama i Ogulinu. Iako je bilo sporadičnih incidenata, oni su vrlo brzo prevladani i nije se dogodila njihova eskalacija. U tome periodu, svatko je čuvao sebe i svoje selo, pazeći da ne ugrozi one druge. Procjena da je na ovom području nizak nivo opasnosti za izbijanje sukoba među lokalnim stanovništvom, na što su stalno ukazivali njihovi predstavnici, utjecala je na odluku da se odustane od dolaska policijskih ili vojnih snaga sa strane. To je možda bilo i presudno da se sukob ne prelije sa drugih područja, te da ojača međusobno povjerenje hrvatske i srpske strane te ih motivira na pregovore.

Predstavnici mjesnih zajednica preuzeli su i obavezu da će upozoriti stanovništvo svojih mjesnih zajednica da u roku od pet dana od potpisivanja Dogovora, predaju tijelima policijske vlasti vojničko oružje, neovisno od toga na koji način je nabavljeno

Kako su se sukobi u pojedinim dijelovima Hrvatske intenzivirali, tako su i pregovori bili sve intenzivniji i konkretniji. U jednom trenutku, lokalni akteri su shvatili da u razgovore trebaju uključiti i državni nivo vlasti te druge aktere koji mogu pomoći u ovom zahtjevnom procesu. Tako su se u pregovarački proces uključili ministri u Vladi Republike Hrvatske Josip Boljkovac i Živko Juzbašić, Ivan Štajduhar, načelnik Policijske uprave Karlovac, Milorad Pupovac, predsjednik Srpskog demokratskog foruma iz Zagreba te Jean-Claud Concolato, predstavnik Visokog komesarijata za izbjeglice UN-a. U više krugova pregovora, koji su održavani krajem 1991. i početkom 1992. godine u Ogulinu i Vrbovskom, kao i intenzivnih komunikacija unutar jedne i druge strane u pregovorima, došlo se do dogovora koji je trebao osigurati mir. O pregovaračkom procesu, zanimljivo svjedočenje je ostavio Josip Boljkovac u svojoj knjizi "Istina mora izaći van", gdje između ostalog kaže: "Situacija na području Partizanske Drežnice, Ogulina, Jasenka, Bjelolasice, Gomirja i Srpskih Moravica još je brže smirena, jer smo raspravili sva sporna pitanja, dogovorili se o djelovanju policije na terenu, čak i o praktičnim pitanjima kao što je bila opskrba udaljenih zaselaka te normalni rad u šumama i pilanama, od čega lokalno stanovništvo uglavnom i živi. Na početku je uklonjeno nekoliko iz straha postavljenih barikada, a tijekom cijelog rata nije bilo likvidacija

ni miniranja objekata. Na primjeru pak cijelog Gorskog kotara uspjeli smo dokazati da je uz dobru volju i toleranciju moguće očuvati potpuni mir i funkcioniranje pravne države i u nacionalno mješovitim sredinama” (Boljkovac, 2009:276-278). Kada su se stekli uvjeti i kada je u pregovaračkom procesu sve bilo dogovoreno, Dogovor su 6. jula 1992. godine u Vrbovskom, potpisali ovlašteni predstavnici mjesnih zajednica sa srpskom većinom Lazo Mamula iz Gomirja, Vojo Jakšić iz Srpskih Moravica, Đuro Trbović iz Partizanske Drežnice i Milan Mamula iz Jasenka. S hrvatske strane Dogovor je potpisao Ivan Štajduhar, načelnik Policijske uprave Karlovac te Jean-Claud Concolato u ime Visokog komesarijata za izbjeglice UN-a kao svjedok. (Slukan Altić, 2016:194, 252, 253). Strane su u Dogovoru konstatirale da su oružane snage SFRJ prije izbijanja oružanih sukoba na području Republike Hrvatske dale na korištenje navedenim mjesnim zajednicama određene količine oružja u svrhu njihove zaštite. Potvrđuje se da to oružje nije korišteno, niti je njime ugrožavana opća sigurnost građana i imovine. Pored toga, naglašava se da su se navedene mjesne zajednice zalagale za političko rješenje otvorenih i spornih pitanja, uvažavajući vlast Republike Hrvatske. U tome su nailazili na razumijevanje lokalnih vlasti općina Vrbovsko i Ogulin, te državnih institucija. Dogovoreno je da predmetno oružje navedene mjesne zajednice vrate u skladište Policijske stanice Vrbovsko i Policijske ispostave Jasenak. Predstavnici mjesnih zajednica preuzeli su i obavezu da će upozoriti stanovništvo svojih mjesnih zajednica da u roku od pet dana od potpisivanja Dogovora, predaju tijelima policijske vlasti vojničko oružje, neovisno od toga na koji način je nabavljeno. Važne odredbe odnosile su se i na uspostavu policijskih snaga, koje su trebale brinuti o javnom redu i miru na cijelom području koje je bilo obuhvaćeno Dogovorom. Predviđeno je da će se na području navedenih mjesnih zajednica osnovati jedinice rezervnog sastava policije veličine od 30 pripadnika u svakoj od četiri mjesne zajednice. Policijske snage trebale su odgovarati nacionalnoj strukturi stanovništva na ovom području. Isto tako, predstavnici mjesnih zajednica obavezali su se da će ukloniti sve fortifikacijske objekte na svom području, dok se Policijska uprava Karlovac obavezala da protiv građana koji predaju oružje neće pokretati postupke iz svoje nadležnosti za ilegalno posjedovanje oružja. Iako se ovaj Dogovor odnosio prvenstveno na pitanja sigurnosti i vraćanja oružja u policijska skladišta, on je imao i širi značaj za normalizaciju života na području ovog dijela Gorskog kotara. Na njegovu važnost ukazao je i tadašnji predsjednik Vlade Republike Hrvatske Franjo Gregurić, koji primajući potpisnike Dogovora u septembru 1992. godine tom prilikom “zahvalio je Srbima Gorskog kotara i odao im priznanje što oružje koje su posjedovali nisu upotrijebili protiv Republike Hrvatske. Time su dokazali visoku svijest da sačuvaju tradicionalno dobre međunacionalne odnose Hrvata i Srba ovog kraja” (Saopćenje Vlade Republike Hrvatske: rujan 1992.). Od sredine 1992. godine nestala je opasnost od ratnih sukoba na području Gorskog kotara i život je krenuo uobičajenim tokovima.

Da bi se Dogovor lakše proveo i odnosi među stanovništvom relaksirali, nakon njegovog potpisivanja organiziran je i malonogometni turnir u Gomirju, na kojem su učestvovala ekipe lokalnih Srba, hrvatske policije i Srpskog demokratskog foruma iz Zagreba. Sportski rezultat nije bio važan, koliko obnova međusobnog povjerenja. Izbjegnuvši rat i stradanja, stanovnici Gorskog kotara ovaj Dogovor su brzo zaboravili, nerado se sjećajući okolnosti koje su mu prethodile. Građani su o Dogovoru izbjegavali govoriti, jer se nije uklapao u dominantni narativ o ratu koji prevladava u našem društvu, kako u hrvat-

skoj, tako i srpskoj zajednici. Ako se izuzme hvale vrijedan projekt Škole mira koju je godinama organizirao Franjo Starčević u Mrkolju, o miru u Gorskom kotaru se govorilo uglavnom prigodno, ili kada su mediji u okviru neke šire reportaže spominjali i ovu temu. Možda se razlog za zaborav Dogovora iz Vrbovskog može pronaći u nezainteresiranosti šire javnosti. Kada se Dogovor i spominje u historiografiji, uglavnom se umanjuje njegov značaj. Za dio hrvatskih povjesničara koji su pisali o ovoj temi, Srbi u Gorskom kotaru i nisu imali drugu mogućnost, osim da potpišu Dogovor i predaju oružje. Za dio srpskih historičara, Dogovor se doživljava negativno, kao svojevrsna izdaja tada dominantna nacionalne politike. Nepostojanje većih ratnih trauma utjecalo je na brzu obnovu normalnog života. Stanovnici Gorskog kotara, bez obzira jesu li Hrvati, Srbi ili Bošnjaci, nastavili su normalan život u svojim naseljima, radeći u proizvodnim poduzećima dok su ona postojala.

Iako je bio izuzet od ratnih operacija, Gorski kotar nije bio izostavljen iz kriminalne pretvorbe i privatizacije. U njoj su mnoga velika i poznata poduzeća, kao što su Drvena industrija Vrbovsko, ili DIP Ogulin propali, ostavivši stotine radnika bez posla. Na primjeru Gorskog kotara vrlo brzo se pokazalo da ono što su dobili (sačuvali) u ratu, izgubili su u miru. Dovoljno je samo pogledati demografske pokazatelje. Prema popisima stanovnika na prostoru današnjeg grada Vrbovskog, broj stanovnika dugi niz godina bio je relativno stabilan, tako je 1857. na području Vrbovskog živjelo 10.064 stanovnika; 1869. 10.601 stanovnik; 1880. 11.391 stanovnik; 1890. 11.920 stanovnika; 1900. 11.001 stanovnik; 1910. 10.230 stanovnika; 1921. 9.663 stanovnika; 1931. 10.825 stanovnika; 1948. 8.714 stanovnika; 1953. 9.077 stanovnika; 1961. 8.663 stanovnika; 1971. 8.411 stanovnika (Korenčić, 1979: 728). Godine 1981. na području Vrbovskog živjelo je 7.344 stanovnika, a 1991. 7.528 stanovnika. Značajniji pad stanovnika zabilježen je 2001. 6.047 i 2011. 5.076 stanovnika. Ipak, drastičan pad stanovništva zabilježen je u periodu od 2011. do 2021. godine kada je na području Grada Vrbovskog živjelo svega 3.837 stanovnika (Državni zavod za statistiku: <https://popis2021.hr/>), što je smanjenje od 49% u odnosu na 1991. godinu. Na žalost, slična situacija je i u drugim goranskim lokalnim zajednicama. To će, ako se ovi rezultati budu podcjenjivali i ako se nešto bitno ne promijeni u politici prema Gorskom kotaru, imati ogromne ekonomske i socijalne posljedice za ovo područje. Mogu li se promijeniti ovi negativni trendovi? Mnogi građani smatraju da mogu i moraju, uz bitnu promjenu odnosa državne vlasti prema Gorskom kotaru, ali i promjenom dosadašnjeg načina upravljanja lokalnim zajednicama i raspoloživim resursima.

KORIŠTENI IZVORI:

Boljkovac, Josip: *Istina mora izaći van ... Sjećanja i zapisi prvog ministra unutarnjih poslova neovisne Hrvatske*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.

Korenčić, Mirko: *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske 1857 -1971*, JAZU I Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1979.

Slukan Altić, Mirela: *Gomirje: Povijest, identitet i fenomeni prožimanja*, Lokalna akcijska grupa Gorski kotar i Naklada Kvarner, Gomirje - Rijeka, 2016.

Tatalović, Siniša: *Gorski kotar između rata i mira*, Ljetopis Srpskog kulturnog društva “Prosvjeta”, Zagreb, 1996. Str. 323-333

Prvi rezultati popisa 2021., Državni zavod za statistiku: <https://popis2021.hr/> (pristupljeno: 20.04.2022.)

Novinski članci: Slobodna Dalmacija, 02.09.1992:11; Saopćenje Vlade Republike Hrvatske: Rujan 1992.; Danas, 27.09.1994:12; Jutarnji list, 25.12.2017.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (37)

О КРИВИЦИ
НАРОДА

пише: Горан Бабић

У Мостару, граду моје младости, било је до деведесетих прошлог стољећа највише мијешаних бракова да би на првим изборима 1990. (годину дана од пада Берлинског зида) 90% гласова добиле националне/ националистичке странке! Не мислим да би данас било другачије. За разлику од слабије упућених знам да оно што видим не постоји, а да постоји само оно што не видим!

Постоје проблеми који врло дуго трају и за које ни након хиљаде година није пронађено ваљано решење. Узмимо за илустрацију реченог Сократову смрт до које је дошло након гласања на којему је филозоф изгубио живот одлуком већине гласача (260/240). Данас, наравно, не знамо ни једног од оних 260 који су гласали против старог мудраца, али знамо да је њихова одлука, тј. њихов избор, био погрешан.

Сувако, лако би било кад би овај примјер био изнимка, звана изузетак, али то она нипошто није. Грешке већине се, наиме, упорно и у правилу штетно понављају широм стољећа (да не кажемо земаља и прилика). Кад човек данас гледа документарне филмове на којима свјетина, преплавивши тргове, кличе Хитлеровим небулозама, обузима га неугода, ако не и бијес. За страшну смрт милиона заточеника концентрационих логора диљем Reicha и поробљених земаља, суђено је након рата малом броју дигнутих песница. Спомиње се цифра од свега 5000 суђења, а било је митинга на којима се у мноштво присталица нацизма није могла удјенути ни свастика а немоли шињел на који је била прикачена.

Сјећам се (и не могу заборавити) атмосфере у Хрватској деведесетих година прошлог вијека (па и раније). Тргови су и ту били крцати, а о новинама и телевизијским емисијама да не говорим, па се надам да је барем нешто од тога, од тог одвратног, отровног материјала, сачувано на неком тавану, подруму, поштеној књијници ако таква тамо, након књигоцида, још постоји. Срушени споменици НОБ-у наравно не постоје, нити ће њихов највећи број икад бити обновљен.

Јасно је ваљда да је динамит испод тих споменика радио на антипартизанској и антисрпској платформи. Идиоти који су га подметали, су своје политичке легитимације овјеравали пљувањем по Југославији, Србима, партизанима, социјализму, ЈНА, петокраки и свему осталом сличном. Reich (Wilhelm) је то крстио масовном психологијом фашизма/нацизма, а ми то овдје крстимо усташуком при чему ни идеолози четништва нису пропуштали прилику да свој глас уклопе у општу какофонију ревизионизма. Прошло је отада више од тридесет година, понешто се и мијењало (рецимо бриселски везири, паше, високи представници у БиХ), али онај иницијални већински критериј није, он је и даље на снази чак и кад је слабо видљив или готово невидљив. Његова се суштина, наиме, крије у оном питању с почетка овог текста – може ли већина бити у криву? Може ли народ на слободним (демократским) изборима погрешити изабравши погрешна имена? Могу ли се такве грешке понављати 2500 година колико је прошло од Сократове смрти? Је ли 22. 6. 1941. на СССР насрнуо Хитлер или њемачки народ који је (демократски!) изабрао Хитлера за свог вођу? Питање није безначајно, можда будућност посвуда припада национализму или је тако само овдје, код нас на Балкану.

У Мостару, граду моје младости, било је до деведесетих прошлог стољећа највише мијешаних бракова да би на првим изборима 1990. (годину дана од пада Берлинског зида) 90% гласова добиле националне/ националистичке странке! Не мислим да би данас било другачије. За разлику од слабије упућених знам да оно што видим не постоји, а да постоји само оно што не видим! Једнако тако знам да је мање крив озлоглашени појединац (вођа), а много више колектив (народ) који га је изабрао. Да није тако не би се стољећима свјетина скупљала по трговима да гледа смакнуту и друга вјешања. Пучина („стока једна грдна“) увјерена наиме да је смрћу појединца поништена њена колективна кривња. Другим ријечима, за страхоте од деведесетих на овамо у Хрватској несумњиво је крив Туђман (поглавица удруженог злочиначког потхвата), али је крив и народ, који га је изабрао.

PETROVA GORA – NEKAD I SAD

UTONULI U ZABORAV

PIŠE: **Paulina Arbutina**

Cifre od stotinjak hiljada posjetilaca godišnje i deseci autobusa dnevno, tek su trag nekog davno prošlog vremena koje postoji samo u pričama. Danas jednoličnost i sivilo ceste preko Ključara do Petrovca, s vremena na vrijeme prekinu samo pojedini usamljeni osobni automobili i pokoji šleper opterećen natrpanom drvnom građom. Samo jednom godišnje Petrova gora pusti glasove života

Nekada, za vrijeme Jugoslavije, Kordun i općinu Vojnić, odnosno veličanstveni spomenik na Petrovoj gori, djelo kipara Vojina Bakića, godišnje je posjećivalo između 100.000 i 150.000 ljudi, a za vrijeme velikih obljetnica iz vremena NOB-a i do 200.000 ljudi godišnje. Preko sela Ključara prema Petrovoj gori nekada je dnevno prolazilo 50 autobusa izletnika i školaraca od Vardara do Triglava. Jedna od takvih velikih obljetnica je i ovogodišnja – 80 godina proboja ustaškog obruča na Biljegu, dijelu Petrove gore. Međutim, cifre od stotinjak hiljada posjetilaca godišnje i deseci autobusa dnevno, tek su trag nekog davno prošlog vremena koje postoji samo u pričama. Danas jednoličnost i sivilo ceste preko Ključara do Petrovca, s vremena na vrijeme prekinu samo pojedini usamljeni osobni automobili i pokoji šleper opterećen natrpanom drvnom građom. Samo jednom godišnje Petrova gora pusti glasove života i opomene: polovinom maja, kada Srpsko narodno vijeće i Savez antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske obilježavaju sjećanje na partizanski proboj ustaškog obruča 14. maja 1942. Poslije te jednodnevne reanimacije života povijesti Petrova gora opet utone u zaborav. Sasvim svjesni vremena propadanja i devastiranja svih društvenih, ljudskih vrijednosti kao i samog spomenika na vrhu Petrovca, Kordunaši za veličanstvenih 80 godina junačkog proboja ne očekuju ništa!

Vojin Bakić, 1981.

Ali ono što je Francuzima Ajfelov toranj, to je Kordunašima i dalje ostao Bakićev devastirani spomenik na Petrovcu, simbol njihove hrabrosti, otpora, izdržljivosti i pobjede. Najjači, najviši, mjerilo ljepote, snage i veličine u tajanstvenoj i dubokoj šumskoj tišini iz koje progovaraju teške historijske priče. U toj takvoj divljoj i ljudskoj tišini, betonski kostur na Petrovcu ostao je i dalje čvrstim korijenima vezan za svoje kordunaško podneblje, ovog puta kao simbol teškog života, uništenih sudbina, propuštenih društvenih prilika, prekinutih ideja i nerealiziranih priča.

Petrove gore, osim lokalnog življa i pojedinih antifašista, svih ovih godina sjetio se jedino Hrvatski astronomski savez koji se izborio da Petrova gora u 21. vijeku dobije titulu prvog Međunarodnog parka tamnog neba u Hrvatskoj. Pomoću ove za Kordunaše nepoznate titule koja se dodjeljuje zaštićenim područjima prirode bez svjetlosnog onečišćenja, Petrova gora našla se na karti tamnog neba s još 16 takvih parkova u Evropi. U neumoljivom i surovom hodu vremena, Kordunaši podno slavne Petrove gore ispisuju svoje dane i godine u sjećanju na hrabra vremena odvažnosti, hrabrosti i dostojanstva ispjevanih u pjesmama o grobovima i slobodi ukorijenjenih u borbi za golo preživljavanje.

Spomenik na Petrovcu posvećen NOB-u, Bakićevo remek-djelo građen je cijelu deceniju i završen 1982. godine. Monumentalni spomenik od armiranog betona, čije su stranice bile obložene pločama od nehrđajućeg čelika, govorio je o slavnom vremenu NOB-a na Kordunu i Baniji, ali i oduševljavao brojne izletnike. Bakićev spomenik zauzimao je posebno mjesto ne samo u srcima Kordunaša nego i u sjećanjima i albumima brojnih školaraca širom bivše Jugoslavije koji su obilazili ovaj spomenik stradanja srpskog naroda

Korduna i Banije. Visok 37 metara, spomenik je s vidikovca pružao izvrstan pogled na dobar dio središnje Hrvatske, sve do Zagreba, Gorskog kotara, Slovenije i sjeverozapadne Bosne. Osamdesetih godina prošlog vijeka čak je bio pokrenut postupak da se područje Petrove gore stavi pod zaštitu UNESCO-a, ali rat je sve prekinuo.

Ono što je Francuzima Ajfelov toranj, to je Kordunašima i dalje ostao Bakićev devastirani spomenik na Petrovcu, simbol njihove hrabrosti, otpora, izdržljivosti i pobjede

I kako se ne bi umanjio značaj partizanske borbe, do rata devedesetih na Petrovoj gori obilježavala se samo pobjeda, odnosno proboj ustaškog obruča na Biljegu, a ne i komemoracija za 1700 žena i djece koje su ustaše ubile, tako su dvostruka mjerila opstala i u novim društvenim uređenjima, a mijenjale su se samo okolnosti i izgovori. Petrova gora kao srce života ovog kraja, prirodna rijetkost i povijesni znamen, i tokom posljednjeg rata devedesetih dijelila je sudbinu kordunaškog čovjeka. Za neke društvene krugove spomenik na Petrovoj gori bio je komunistički simbol, drugima opet – četnički. Danas, u modernoj hrvatskoj državi, Bakićev spomenik na Petrovcu, u glavama ljudi najblaže rečeno smatra se srpskim toponimom, ako ne i četničkim. A Petrova gora je prije svega spomenik simbol oličjenja ljudskih vrijednosti u teškim vremenima i humanih djela u ratnom okruženju prve partizanske bolnice skrivene u gustoj bukvoj šumi.

Vlado Đurić (1930.) jedan je od rijetkih živućih Kordunaša koji čuva sjećanje na slavne i teške dane Petrove gore prije 80 godina. Kao dječak sa 12 godina, Vlado je izbjegao ustaški pokolj u rodnoj Vojšnici gdje su mu ubijeni majka, brat i sestra. Zajedno sa jednom sestrom i kravom Vlado se našao u zbjegu, u zaštiti kordunaške šume, u obruču Petrove gore.

– O nekim stvarima se ne može ni pričati. Često mi u glavu dođu oni strašni prizori. Izbjegao sam ustaški pokolj jer sam sa sestrom i kravom otišao iz Vojšnice kod tetke na Brdo Pajića, na samoj ivici Petrove gore. Kad je krenulo, išli smo dalje u šumu. Našli smo se u obruču na Petrovoj gori. Bili smo pronašli neko sklonište na mjestu jedne izvaljene bukve gdje smo svezali kravu i jeli pupoljke. Kad bi ove šume mogle govoriti, ispričale bi jednu čudnovatu, velikim dijelom tragičnu, ali svakako nadljudsku priču – započinje Vlado Đurić svoju ispovijest o preživljavanju u obruču Petrove gore.

Očima djeteta vidio je i upamtio strahote i zlo koje nosi ljudska ruka. Kasnije, iskustvenom nadogradnjom života uobličio je svoje stavove, vrijednosti i uvjerenja. Danas, u svojim poznim, ali zdravim godinama, mudrošću čovjeka koji je zagazio u svoju 92. godinu, Vlado je glas preživljenih ofanziva i mučki ubijene majke, braće, sestara, svojih komšija, sunarodnjaka.

– Vidio sam stotine i stotine mrtvih na nekoliko hrpa. Na čuvenoj Barilović kosi, ima jedna uvala, zemljišno udubljenje, gdje su ustaše skupili narod, žene i djecu u toj martovskoj ofanzivi i puškomitraljezom ih pokosili. Slučajno sam naišao i vidio taj masakr. Zapamtio sam jednog dečka koji je puzao po leševima i dozivao majku. Kad su ustaše napustile Petrovu goru, po šumi je ostalo jako puno leševa. Kupili su ih mjesecima poslije – govori neka od svojih svjedočanstava Vlado Đurić.

Partizanski pokret na Kordunu i Petrovoj gori bio je vrlo razvijen što je bila smetnja ustaškom režimu zbog čega je Ante Pavelić izdao naredbu da se partizani moraju slomiti. Na Petrovoj gori bila je i prva partizanska bolnica u kojoj su liječeni i civili. Tokom Drugog svjetskog rata po evidencijama izliječeno je preko 5000 pacijenata na Petrovoj gori. Po Pavelićevom nalogu, u rano proljeće 1942., Petrovom gorom protutnjala je martovska ofanziva ustaša.

– Pavelić je naredio da se uništi partizanski pokret. U martovskoj ofanzivi sudjelovao je Utinski zdrg sa sedam ustaških bojni. Krenuli su 29. marta 1942. iz pravca Lasinje, Utinje i Karlovca. Ofanziva je trajala do 5. aprila. Ustaše nisu uništile partizane, ali su napravili velike zločine, pokolje i likvidacije po selima. Kako ta ustaška ofanziva nije ostvarila Pavelićev cilj, poglavnik je bio nezadovoljan i organizirao je majsku ofanzivu čiji je komandant bio Ante Moškov. Krenuli su od Lasinje, preko Sjeničaka, Čemernice, pa ovamo do Vrginmosta i odozdo od Utinje – priča svoje svjedočenje Đurić.

Kad bi ove šume mogle govoriti, ispričale bi jednu čudnovatu, velikim dijelom tragičnu, ali svakako nadljudsku priču – započinje Vlado Đurić svoju ispovijest o preživljavanju u obruču Petrove gore

– Ante Moškov je organizirao sedam ustaških satnija za Petrovu goru. 24. aprila Moškov je opet dobio naređenje od Pavelića da uništi partizanski pokret. Tad se na Petrovoj gori nalazio i Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske Karlovac, Kotarski komitet Komunističke partije iz Vojnića, Kotarski narodnooslobodilački odbor... U ranu zoru 9. maja 1942. jake ustaško-domobranske snage u svojoj ofenzivi iznenada upadaju na Petrovu goru. Stežu vojni obruč u cilju uništenja partizanskih snaga i izbjeglog naroda. Nismo imali što jesti. Nije bilo hrane. Glad. Ono nešto ako je netko uspio da ponesu od kuće. Nismo nigdje smjeli naložiti vatru zbog preleta aviona. Gdje bi primijetili dim, bacali su bombe. U okruženju se zateklo 760 boraca, kao i partizanske ustanove, uključujući bolnicu te oko 10.000 izbjeglih s prostora kotara Vojnić i Vrginmost. Bio sam tu i slušao jauke i zapomaganje. Kad su

ustaše stegle obruč, bacali su iz aviona letke gdje su zvali narod da napuste partizane i da se predaju. Jako puno naroda ih je poslušalo. Svi su završili u Staroj Gradiški – govori Đurić navodeći da iako prvi pokušaj proboja obruča u noći s 11. na 12. maj 1942. nije uspio, istog dana je štab odreda donio novu odluku da se naredni proboj izvede pod svaku cijenu u ranu zoru 14. maja.

– Odlučeno je da na sjevernom smjeru krenu glavne snage. Prema sjeveru, selima Ključaru i Biljegu te željezničkoj stanici Vojnić krenule su jedinice Drugog bataljona i Proleterska četa Rafaela Višnjića. Prema istoku je krenuo Treći kordunaški bataljon i četa Dušana Vergaša. Drugi partizanski bataljon išao je pravcem Sabljina kosa – selo Sučevići – Jurina Brda, a pomoćne snage, Proleterska četa pravcem Jović kosa – Biljeg – Jurina brda. Na istočnom pravcu, glavne snage činio je Treći bataljon koji se trebao probijati preko Magarčevca, a pomoćne snage, tzv. Vergaševa četa, koja je upućena pravcem preko Travne kose. Svaka grupa partizana imala je po 350 boraca. Zahvaljujući faktoru iznenađenja i visokom moralu partizani su probili prvu i drugu neprijateljsku liniju te savladali ustaško-domobranksu posadu u Vojniću – objašnjava Đurić nastavljajući najcrnju epizodu kordunaškog proljeća 1942. – ustašku odmazdu.

„Vidio sam stotine i stotine mrtvih na nekoliko hrpa. Na čuvenoj Barilović kosi, ima jedna uvala, zemljišno udubljenje, gdje su ustaše skupili narod, žene i djecu u toj martovskoj ofanzivi i puškomitraljezom ih pokosili. Slučajno sam naišao i vidio taj masakr“

– Kad je propala i majska ustaška ofanziva, ustaše su svoj bijes iskazivali nad narodom čineći stravične zločine. U selu do Vojnića, Vojšnici koje je dugačko sedam kilometara, izvršeni su strašni zločini. Moja majka, brat i sestra, svi su mi tad poklani. Ispričat ću vam samo jednu stvar. Klali su narod. Bilo je i onih koji su bili klani, ali nedoklani, ostajali živi u mukama. Kovali su dječje glave u loncu... To su takvi zločini rađeni da se ne može ispričati. U Vojšnici imenom i prezimenom ubijena je 351 osoba. Naišao sam na jedan prizor koji ne mogu nikad zaboraviti: zaklanu ženu na prsima, dijete na grudima, kroz obadvije dojke probijena šiba a među nogama mrtav čeno. Kakvo je to izživljavanje bilo. Takva je ostavljena na samom putu, nije bila skrivena, bila je jasna poruka nama živima. Poslije rata kao omladinci išli smo sakupljati kosti gore po Petrovoj gori koje su se zatim odlagale u kosturnicu. Puno je naroda ostalo sakriveno, zavučeno u šiblje gdje su i ubijani i tijela su im se mjesecima raspadala. Kad se rat završio ti su se kosturi nalazili i skupljali – govori Đurić i ističe da svakako čime se narod Korduna i Petrove gore može ponositi to je prva partizanska bolnica.

– Ideju za bolnicu dao je Jakov Kranjčević-Brada, koji je kao španski borac bio u španskoj bolnici. Tu je bio dr Savo Zlatić-Mića, prvi liječnik Korduna. Bolnica je napravljena od drvenih kuća iz sela koje su se vozile gore u šumu. Samu lokaciju izabrala su dva partizana koji su jako dobro poznavali Petrovu goru. Bolnica do kraja rata nije bila otkrivena. Iznad nje nalazi se oko 1000 grobova onih koji su umrli liječeći se. Bolnica je imala više od 30 objekata: nekoliko bolesničkih soba, operacijske sale, kuhinju, sobu za bolesničko osoblje, salu za kulturni rad, vlastiti električni agregat, štampariju... Osim nadzemnih objekata, bio je izgrađen i sustav zemunica gdje su, za vrijeme djelovanja njemačkih i ustaških snaga, sklanjani ranjenici. Ukupno je bilo 12 zemunica, devet za skrivanje i zbrinjavanje ranjenika, a tri za bolničko osoblje i inventar. U centralnoj bolnici radilo je 45 ljudi od toga 14 liječnika, tu su bili i tzv. zemuničari koji su vodili brigu o zemunicama. Bolnica je već 1942. godine imala i agregat za struju. Posebno poštovanje zaslužuje Marija Schlesinger koja je do svoje smrti 1943. liječila ranjenike u ovoj bolnici. Doktorica Schlesinger, Židovka poljskog porijekla, na Petrovu goru je stigla iz Zagreba kako bi sačuvala svoj život zajedno sa suprugom i kćeri. Umrla je 1943. i prema vlastitoj želji sahranjena je pokraj partizanske zemunice. Poslije oslobođenja 1945. bolnica je preseljena u Karlovac – priča Vlado Đurić s ponosom o ratnim godinama i partizanskoj požrtvovnosti i humanosti.

– Danas je bolnica devastirana. Sve je razrušeno. Nema nikakve obnove na Petrovoj gori. Član sam udruge antifašista. Neki put imamo akciju, odemo gore, očistimo te grobove, puteve... Petrova gora je osuđena na propadanje. Po mom uvjerenju, to se neće nikada popraviti. Država nema interesa. Tragovi ratova i zlih vremena ostavili su duboke ožiljke u kordunaškom poimanju života. Paljevine i masovna ubistva započinjali su na ovim prostorima kao bat svaku društvenu promjenu. Samo neki u nizu: Veljun maja 1941. ubijeno 520 ljudi, Ivanović jarku 380... Ali narod je opstajao. Ono što nisu učinila ustaška zvjerstva u Drugom svjetskom ratu, učinila je „Oluja“. Poslije Drugog svjetskog rata skoro u svakoj kući bilo je ostalo po troje – četvero djece, danas ih toliko nema da ih skupimo u nekoliko sela. Ne čuje se više dječji glas, ni lavež pasa, ni cvrkut ptica. Nekada je u Vojniću bilo 60 privrednih organizacija. Postojala je srednja škola, centralna osnovna škola sa područnim školama u gotovo svim selima. Danas, ovdje na Kordunu svaki je dan obojan atmosferom smrti, mislim i podsjećanjima na sva naša stradanja, lutanja, gubitke i prekide. Lijepo vijesti su rijetke. U takvim okolnostima stradava psihičko i mentalno zdravlje. Čovjek nema obaveza, osjećaj da je živ, nekome da je važan i koristan – reći će Vlado Đurić.

Razočarenje odnosom prema partizanskoj tradiciji Korduna i Petrove gore ističe i istaknuti antifašista Vojnića Dušan Crnković iz Ključara.

– Zapustili smo našu Petrovu goru. I danas ljudi dolaze, čuli su za Petrovu goru, dođu i prođu. Ali nema ih tko dočekati, provesti i objasniti im što je ustvari ta svjetlost naše istorije. Kad posjetioci vide kakva je danas nekadašnja centralna bolnica, nitko ne ostaje ravnodušan. Ostala je i stara navika fotografiranja ispred spomenika, sada blijedih zidova često išaranih nacionalističkim porukama. Ne mogu vjerovati da jedna antifašistička država može sebi dopustiti tako loše stanje objekata nekadašnje prve partizanske bolnice u Evropi. Naša bolnica na Petrovoj gori, prva partizanska bolnica, do kraja rata nije otkrivena. I ta činjenica je naš ponos. Nije bilo izdaje, tajna se čuvala, zna se što je bolnica značila za narod Korduna i šire. Za neke je Petrova gora u posljednjem ratu bila četnička, za nas ovdje ona je i dalje bila spas. Gore se

nalazila bolnica, Crveni križ, vojska. Čini mi se da se većina ljudi koji su danas na vlasti ili pri vlasti stide Petrove gore. Ali Petrova gora postojala je i značila i prije 20. vijeka. I bila štit između Zapada i Turaka. Štit kojeg su čuvali uglavnom Srbi Kordunaši. Do popodneva su držali pušku, a kad skinu pušku, išli su orati i kopati kako bi prehranili porodicu – podsjeća Dušan Crnković ističući sve prirodne, geografske prednosti kordunaškog simbola.

„Kad je propala i majska ustaška ofanziva, ustaše su svoj bijes iskazivali nad narodom čineći stravične zločine. U selu do Vojnića, Vojšnici koje je dugačko sedam kilometara, izvršeni su strašni zločini. Moja majka, brat i sestra, svi su mi tad poklani“

– Petrova gora blizu je Zagreba, samo sat vremena vožnje dalje. Sa veličanstvenog vidikovca za lijepa i vedra dana pogled puca sve do Zagreba. Hlad, tišina i tajanstvenost šume, predivno izletišće... No, od toga na kraju ništa. Zbog čistog zraka, mogla je ovdje biti i plućna bolnica. Na vidikovac se više ne može popeti. Ne može se čak doći ni do partizanskih bolnica koje su sakrivene u šumi i šipražju, kao da su se sakrile od ljudi. Kordun kao pojam izbjegava se u hrvatskoj javnosti. Koliko po meteorološkoj prognozi vidim, postali smo „gorje“. Osim devastiranog spomenika, u toku je i devastacija bogatih i gustih šumskih kompleksa. Nama koji smo rođeni ovdje, na obroncima Petrove gore, svako je drvo u srcu, svaku našu kosu volimo k'o Dalmatinac svoje more. Nas je danas sram pokazati uništenu partizansku bolnicu, devastiran spomenik, posječenu šumu. Šuma se redom ruši. Uništava skroz. Sad se gore ne bi mogli sakriti ni ustaše ni partizani. Šume više nema, imaju ostaci šume. Razumijem da treba šumu prorjeđivati, ali toliko je sasjeci i uništiti je katastrofa. Sadašnji šumarski stručnjaci kažu da će se šuma samoobnoviti. Ali samoobnova zavisno od vrste drveta traje 60 – 80 godina. Imamo mi djecu, što ćemo mi ostaviti našoj djeci. Ostat ćemo bez vode. Ceste kroz naša sela i Petrovu goru postoje sad samo da se što dalje odvoze naša stabla, naša drva. Po našim cestama slijevaju se vodurine od kiša. Sezonski jarci vode uz teške teretnjake natrpane kladama uništavaju naše ceste. Prije godinu dana provalila se cesta koja vodi do Spomenika. Cesta je sad zatvorena. Nitko ništa ne popravlja – govori Dušan Crnković napominjući da Kordun kroz svoju povijest nikada nije toliko privredno uništen kao sad u 21. vijeku.

– Nekada je svako današnje općinsko mjesto imalo svoju pilanu, odakle su se gotovi proizvodi izvozili u Italiju. Jedna od najznačajnijih bila je pilana u

Vrginmostu, koja je u svoje najbolje vrijeme zapošljavala čak 500 ljudi. Drvnu masu, ali i rude Petrove gore koristila je i Austro-Ugarska, koja je od Siska do Karlovca 1905. sagradila i željezničku prugu. Ipak, u posljednje vrijeme počelo se pričati o Petrovoj gori. Za kontinentalni turizam bogom smo dano područje. Mogla bi se na Petrovoj gori napraviti i skijaška staza. Turističkog potencijala imamo, ali džaba. Mnoga današnja hrvatska mjesta izmišljaju priče kako bi postali turističke destinacije. Za Petrovu goru ne treba izmišljati priče. Naša Petrova gora, nekada puna plemenite divljači, srndaća, divokozu, zečeva, danas je puna opasnih divljih zvijeri, čagljeva, vukova, čak imamo i dva medvjeda. Nekad su nam veprovi bili ograđeni u šumi, danas su ljudi u svojoj bašči, njivi – priča Crnković navodeći „u šumi i moru“ svih nagomilanih neriješenih pitanja, ignoriranja i zanemarivanja kordunaškog kraja i probleme pravne prirode.

– Bakićev div – spomenik na Petrovcu – čak pravno ne postoji. Ne postoji ni katastarski ni gruntovno. Da bi stvar bila još kompliciranija, podijeljen je između tri siromašne kordunaške općine i dvije županije, Sisačko-moslavačke i Karlovačke. Spomenik je na tromeđi: plato pripada općini Vojnić, nekadašnje omladinsko naselje općini Topusko, a sam spomenik općini Vrginmost. Nijedna vlast u samostalnoj Hrvatskoj nije bila naklonjena spomeniku na Petrovcu. Mogu reći da je spomenik tako razdijeljen između općina i županija kako se na Petrovoj gori ne bi ništa konkretno obnovilo i kako bi se samo odgovornosti za nečinjenje prebacivale s jednih na druge – tvrdi Crnković pokušavajući uvesti pozitivan ton i neke svjetlije boje u crno-bijelu priču o ponosnoj epopeji Petrove gore čija borba za mjesto u društvu i kulturi sjećanja i dalje traje.

– U političkom svijetu Vojnića godinama nema opozicije, vlada HDZ, ali zato imamo dvije antifašističke udruge: jedna kao druga, organizirana uz pomoć općine i druga kao udruženje građana. Po selima je javna rasvjeta, groblja se održavaju. Ljudi imaju po dva-tri auta, ali nemamo onaj život, onu masu. Nekada se stalno radilo i gradilo. Pa mi smo poslije Drugog svjetskog rata ogradili Petrovu goru kako bi imali lovište. Toliku smo imali energiju i snagu. Gradio sam kuću u Karlovcu. Svaki dan kad sam radio, imao sam više ljudi nego što je bilo potrebno. Danas mladi ne grade ništa novo, žive na starim tekovinama, troše ono što su zaradili – uspoređuje Crnković dva vremena koja se latentno mimoilaze.

– Djeca su otišla daleko od Korduna. Ako tko navrati-navrati, okrene se i ode. Nove generacije ne grade veze i mostove do zavičaja svojih roditelja. Nije dobro da su mladi s obje strane zatrovani nacionalizmom, a zatrovani su. Ako ne poštujem svoje pretke i sebe, pa tko će mene poštovati. To najbolje znamo mi koji nismo ovdje u prolazu. Naši mladi danas slabo poštuju našu partizansku tradiciju svojih djedova i pradjedova. Partizanska tradicija i Petrova gora su dio našeg identiteta. Većina naše omladine uopće ne želi doći na Kordun. To su potomci nekadašnje generacije Kordunaša koji su organizirali proboj, čuvali tajne Petrove gore, položaja partizanske bolnice i zemunice. Na našem Kordunu ostao je samo kostur od spomenika na Petrovoj gori i groblja podno Petrove gore, kao u pjesmi: Na Kordunu grob do groba... Ali nema više tko ni pjevati tu našu najtužniju pjesmu, pjesmu koja je izašla iz naroda, od bola, iz duše. Ostala su sjećanja na dobra vremena kada su ljudi ovdje radili sa srcem i sa voljom. Ovdje više ljudi ne stvaraju uspomene, ovdje ljudi žive od uspomena – zaključuje Dušan Crnković.

SRBIJA I RAT U UKRAJINI

MUČNO HODANJE PO JAJIMA

PIŠE: Bojan Munjin

Rat u Ukrajini prijeti da eskalira i pretvori se u novi svjetski sukob – mnogi analitičari u Srbiji se uz mnogo strepnje nadaju da bi „ovaj puta historija baš mogla da nas i zaobiđe“, dok politički znalci smatraju da službeni Beograd u ovom trenutku „treba da čeka“ i kolikogod može Srbiju „drži u zavjetrini“. Pitanje svih pitanja je da li Srbija to može i koliko dugo može ostati neutralna?

Srbija je u XX vijeku dva puta pokušala biti neutralna u trenutku neposredne ratne opasnosti i u tome nije uspjela. Prvi puta je to bilo 1914. godine, nakon serije vrlo opasnih natezanja Srbije s Austro-Ugarskom, oko suprotstavljenih interesa dviju zemalja u Bosni i Hercegovini, koji su prijetili otvorenim ratom. Tada je srpski premijer Nikola Pašić izjavio kako „Srbiji treba bar 25 godina mira“, kako bi se oporavila od upravo završena dva Balkanska rata i stabilizirala kao samostalna država, nakon više stoljeća otomanske okupacije. Ali, ubistvo austrougarskog nadvojvode Ferdinanda u Sarajevu 28. juna 1914. promijenilo je sve, zapalilo čitav svijet i okrenulo historiju na glavu. Premda je organizacija Mlada Bosna, koja je organizirala atentat, bila više projugoslavenski a manje prosrpski orijentirana, za to ubistvo je odgovornom bila proglašena Srbija i mjesec dana kasnije prema njenim granicama počela se valjati austrougarska vojska. Prvi svjetski rat je mogao početi. U mnogim analizama uzroka toga atentata nije zaobiđen ni međunarodni faktor: nadvojvoda Ferdinand je bio sklon dogovoru sa Srbijom oko „slavenskog pitanja“ u Austrougarskoj monarhiji ali različitim silama u Evropi, uključujući i tvrdolinijaše u Austriji i Mađarskoj, pomirljiva politika prema Srbiji nije odgovarala. Što je atentator Gavrilo Princip imao u svojoj glavi kada je pucao u Ferdinanda to se do sada već zna, ali tko je došapnuo da mu se da pištolj u ruke, oko toga još postoje razna sporenja.

Dvadeset i pet godina kasnije, 1. septembra 1939. započeo je Drugi svjetski rat i Srbiji, u sastavu tadašnje Kraljevine Jugoslavije, nikako nije odgovaralo da u njega uđe, nakon strašne golgote i milion i dvjesto hiljada mrtvih u Srbiji u Prvom svjetskom ratu. Čitavu 1940. godinu knez Pavle Karađorđević, namjesnik Kraljevine Jugoslavije poslije ubistva kralja Aleksandra, pregovarao je sa Hitlerom, koji je do tada pokorio gotovo čitavu Evropu, o neutralnom statusu Jugoslavije u tom ratu. Hitler je bio strpljiv ali neumoljiv, a Knez Pavle je želio Jugoslaviju spasiti od okupacije i uništenja. Taj fini i evropski obrazovani aristokrat, koji ni slučajno nije bio pronacistički orijentiran, bio je na kraju primoran da „proguta žabu“ i da 25. marta 1941. potpiše Trojni pakt, savez sa Njemačkom i Italijom. A onda je ponovo došlo do vrtoglavog ubrzanja historije: dva dana kasnije, u Jugoslaviji je izvršen vojni puč, Trojni pakt je suspendiran, uzrujani ljudi su na ulicama Beograda vikali „bolje rat nego pakt“ i taj rat je zaista zakucao na vrata 6. aprila sa nacističkim bombardiranjem Beograda. Kasnije historijske analize govore kako je i ovoga puta „strani faktor“ bio više nego prisutan, dokazujući da su iza tog puča u dobroj mjeri stajale britanske obavještajne službe, u suprotnosti s Churchillovom općepoznatom rečenicom kako je tada „Srbija pronašla svoju dušu“. Što bi se dogodilo s Jugoslavijom da je ostao na snazi Trojni pakt ne znamo, ali znamo kako je ona prošla u Drugom svjetskom ratu; raskomadana i uništena, sa stotinama hiljada ubijenih njenih stanovnika i sa strašnim iskustvom Srba u Jasenovcu i drugim svojim stratištima.

Danas, dok bukti rat u Ukrajini, svijet se pred našim očima raspao kao lubenica, suprotstavljene strane rigaju vatru jedna na drugu a za Srbiju, koja ponovo želi zadržati neutralnu poziciju, taj „strani faktor“ ponovo postaju mnoge međunarodne sile koje žele utjecati na njenu dalju sudbinu. Rat u Ukrajini prijeti da eskalira i pretvori se u novi svjetski sukob; mnogi analitičari u Srbiji se uz mnogo strepnje nadaju da bi „ovaj puta historija baš mogla da nas i zaobiđe“, dok politički znalci smatraju da službeni Beograd u ovom trenutku „treba da čeka“ i kolikogod može Srbiju „drži u zavjetrini“. Pitanje svih pitanja je da li Srbija to može i koliko dugo može ostati neutralna? Evropska unija, Amerika i druge države svijeta uvele su oštre ekonomske sankcije Rusiji i masovno istjerale ruske diplomate iz svojih zemalja, šaljući pri tom gomilu naoružanja Ukrajini. U Evropi jedina zemlja koja to nije učinila (uz Izrael) trenutno je Srbija. Naravno, radi se o tradicionalnim prijateljskim vezama Rusije sa Srbijom, ali i ekonomskim aranžmanima sa ruskom naftom i plinom, od čega umnogome ovisi daljnja egzistencijalna sudbina građana Srbije.

Tako je predsjednik Srbije Aleksandar Vučić nedavno izjavio za londonski *Financial Times* da, usprkos pritiscima, Srbija neće ugroziti svoje nacionalne interese pridruživanjem zapadnim sankcijama Rusiji zbog rata u Ukrajini. On je rekao da Beograd neće „izabrati stranu“, jer kako je kazao, „interes Srbije je naša vlastita strana“. Ta „vlastita strana“ do sada je značila da je Srbija u posljednjih mjesec dana u UN-u dva puta osudila rusku specijalnu vojnu operaciju u Ukrajini, ali i da uporno odbija uvesti Rusiji ekonomske sankcije i protjerati članove njihove ambasade u Beogradu, kao što su učinili mnogi drugi u Evropi. Glasanje Srbije protiv Rusije u UN-u, u Moskvi se gleda sa razumijevanjem kao iznudaeni čin, dok se nepristajanje na sankcije Rusiji, u Evropi i Americi tretira kao ozbiljna neposlušnost i *de facto* svrstavanje na stranu Moskve. Pitanje je koliko dugo i jedna i druga strana mogu tolerirati ovakvu poziciju Srbije „na dvije stolice“ i kada će, jedni ili drugi, od Srbije tražiti korak više. Pozicija Srbije, „kao male zemlje među viorovima“, danas, kada ovaj rat može lako prerasti u svjetski požar, očito je na nevjerovatnom iskušenju, pa to hodanje po jajima predsjednika Vučića, treba shvatiti kao – to nije daleko od istine – očajnički pokušaj da vlastitu zemlju održi neutralnom i da je po treći put u sto godina ne uvede u smrt, čemer i jad. U trenutku kada Evropska unija zavrće ruku svojim vlastitim članicama koje ne vode baš potpuno unisonu politiku optuživanja i sankcija protiv Rusije, službeni Beograd mora gledati na migove iz Bruxellesa, ali i paziti da sačuva ekonomske i političke veze sa Moskvom, na primjer na važan glas Rusije u Savjetu sigurnosti UN-a, oko rješavanja pitanja Kosova, presudno važnog za Srbiju. Zbog takve politike, u prvom redu čuvanja mira u vlastitoj zemlji i držanja Srbije izvan ratnog sukoba u Ukrajini, renomirani glumac Miki Manojlović nazvao je Aleksandra Vučića „srpskim De Gauleom“, što naravno nije ostalo bez odjeka i za one koji hvale i koji kude srpskog predsjednika. Što se usput rečeno tiče samog De Gaulea, on je 50-ih godina bio važan zagovornik suradnje zapadne Evrope i Rusije, sa idejom „Evropa od Atlantika do Urala“, kao što je to na svoj način ovih godina činila i njemačka kancelarka Angela Merkel. Citirati ovih dana u evropskim prijestolnicama De Gaulleovu maksimu o Evropi do Urala znači automatski biti optužen za prorusk stav a Angela Merkel odjednom je napadno zaboravljena, iako je do jučer bila najmoćnija političarka u Evropi. Zaista je poseban fenomen kolika je antiruska histerija zahvatila posebno Evropu i Ameriku i do koje mjere uopće više nije moguće kritički pričati o okolnostima i lokalnom i globalnom kontekstu toga rata. Da je ovo zapravo rat za prevlast Zapada u globalnim odnosima i neutraliziranju prvo Rusije a onda i Kine kao glavnih konkurenata, to više ne taji ni sam Zapad, zalažući se za „novi svjetski poredak“ na čelu s Amerikom, ali milijuni prosječnih građana, na čelu sa svojim političarima, iz toga jednostavno ne žele izvući nikakav bitan zaključak.

O tom „grijehu širenja na Istok“ dosta uvjerljivo je na početku ovog rata govorio John Mearsheimer, američki univerzitetski profesor međunarodnih odnosa, označavajući Ameriku i Zapad glavnim uzročnicima današnje katastrofe u Ukrajini. Da je to rat Rusije protiv nacionalističkog režima u Kijevu i široko rasprostranjenih šovinističkih grupacija širom Ukrajine, koja je početkom 2014. godine navukla crnu masku mržnje prema vlastitim građanima ruske nacionalnosti, kojih u Ukrajini ima oko deset milijuna, to je također evidentno, ali o tom ukrajinskom fašizmu malo tko je na Zapadu htio govoriti, od tada do danas. Jedan od malobrojnih koji je kritički svjedočio s lica mjesta u Ukrajini, talijanski je reporter Giorgio Bianchi koji je bio u Mariupolju i koji

kaže da se tamo dominantno radi o neonacističkim bataljonima. „Otišao sam u njihove bivše baze, gdje sam vidio kukaste križeve i knjige o SS-u, Hitleru i Musoliniju“, govori ovaj novinar. Frapantni fenomen ovog rata i raspoloženja velikog dijela svjetske javnosti, jest u tome da evidentne činjenice praktički više ništa ne znače. Ili, kako kaže renomirani hrvatski novinar Tomislav Jakić: „Pokušate li, upustite li se danas u gotovo očajnički pothvat sagledavanja stvari u širem kontekstu, u upozoravanju da je nešto prethodilo ovome što se sada događa, da postoje uzroci i posljedice, najmanje što možete zaraditi, to je da takav pristup bude nazvan rusofilskim smećem.“

Pozicija Srbije, „kao male zemlje među viorovima očito je na nevjerovatnom iskušenju, pa to hodanje po jajima predsjednika Vučića, treba shvatiti kao očajnički pokušaj da vlastitu zemlju održi neutralnom i da je po treći put u sto godina ne uvede u smrt, čemer i jad

Stvari u međuvremenu čini se nezadrživo idu dalje. Evropska unija priprema tzv. Rezoluciju o Srbiji u kojoj se Beograd poziva na usklađivanje sa sankcijama Evropske unije protiv Rusije, što znači da ako on to ne učini posljedice bi mogle biti sankcije EU prema Srbiji. Znamo kakve pogubne efekte su imale sankcije prema Srbiji u 90-ima i kakvo je razaranja proizvelo NATO bombardiranje Srbije krajem te decenije. Da li će Srbija popustiti pritisku i uvesti sankcije Rusiji i lišiti se važnog partnera u krajnje opasnim međunarodnim odnosima? I što će biti slijedeći zahtjev: izbacivanje ruskog ambasadora iz Srbije? Formiranje srpske Vlade koja će biti kooperativnija u pritiscima na Rusiju? Pred Srbijom je užasan scenarij mogućeg domino efekta, kojeg je ona svjesna i pokušava ga izbjeći. Konačno, što ako se ne daj Bože, ovaj rat u Ukrajini prelje na Balkan u trenutku kada je Velika Britanija već poslala značajno naoružanje Prištini i kada je danas uočeno vidljivo prisustvo vojnika EUFOR-a na ulicama Banja Luke? Da li će oni građani Srbije, koji su naklonjeni tradicionalnom prijateljstvom sa Rusijom i protiv odcjepljenja Kosova, vikati po beogradskim ulicama „bolje rat nego pakt“ i tražiti nekog radikalnijeg predsjednika od Vučića? I tko će im od 'inozemnog faktora' to došapnuti? Srbija je danas uronjena u najveća iskušenja od Drugog svjetskog rata do danas i kao da se ponavlja ona ironična rečenica Nikole Pašića iz najteže epohe Prvog svjetskog rata: „Spasa nam nema, propasti nećemo“. Nemoguća dilema je da li Srbija može izdržati, kao što je pitanje na koje nitko nema odgovor, može li izdržati i čitav svijet.

KAKO JE IZVJEŠTAVAO BRITANSKI FOREIGN OFFICE
1917. GODINE O SRBIMA U HRVATSKOJ I BOSNI

SRBI PRAVOSLAVCI I SRBI KATOLICI

PIŠE: Dr Nenad Živanovski-Stolić

“Dalmacija bi se mogla pripojiti Hrvatskoj, zajedno s Bosnom i Hercegovinom, da bi se formirala jedna autonomna država ili samostalna država s glavnim gradom Zagrebom. S druge strane, kada bi Beograd ili Niš postali fokus Jugo-Slavije, Dalmacija bi lako mogla upasti u srpsku kombinaciju. Bilo jedna ili druga opcija, dalmatinska luka bitna je za pravilan razvoj Bosne i Srbije”

Pripremajući svoju delegaciju za Parišku mirovnu konferenciju 1918. godine, britansko ministarstvo vanjskih poslova (Foreign Office) 1917. godine izradilo je izvještaj za svaku zemlju, regiju i oblast na svijetu. Namjera je bila da se britanska delegacija na predstojećoj konferenciji što bolje pripremi za pregovore o novom globalnom poretku nakon Prvog svjetskog rata. Za geografsko područje tadašnje Austro-Ugarske, koje je obuhvaćalo današnji prostor Hrvatske i Bosne i Hercegovine, napisani su odgovarajući izvještaji, a neki autorovi komentari i analize aktualni su i danas, posebice u svjetlu polemika koje se vode između Srbije i Hrvatske oko jezika i kulturnog nasleđa.

U uredničkoj bilješci Izvještaja, koju je u siječnju 1920. napisao glavni urednik i bivši ravnatelj Povijesnog odjela Foreign Office-a G. W. Prothero, navodi se da su povijesne podatke sastavili autoritativni autori o povijesnim temama.

„Nakon što je Mirovna konferencija u Parizu izvršila svoj zadatak, Foreign Office je, na brojne zahtjeve, odlučio sve knjige s izvještajima objaviti za javnu upotrebu, nadajući se da će biti od koristi studentima povijesti, politike, ekonomije i vanjskih poslova, ali i, općenito, publicistima, poslovnim ljudima i putnicima“ – objašnjava Pothero. Izvještaji su štampani za javnu uporabu 1920. godine u izdanju H.M. Stationery Office.

Izvještaj za ono što danas predstavlja Republika Hrvatska podijeljen je u četiri dijela: Hrvatska i Slavonija, Rijeka (Fiume), Istra i Dalmacija, te, zbog povezanosti sa temom, u ovom članku će biti predstavljen i izvještaj koji se odnosi na Bosnu i Hercegovinu¹. Svaki izvještaj za spomenute krajeve je napisan na stotinjak strana i sastavljen je od četiri dijela: Zemljopisno-Politički, Politička povijest, Socijalni i politički uvjeti, te Ekonomski uvjeti. Zbog prostornih ograničenja, zadržat ćemo se samo na dijelovima koji imaju aktualnost i refleksiju na današnje vrijeme i okolnosti u kojima žive Srbi u Hrvatskoj i BiH, te u svome objašnjenju potvrđuju neke kontinuitete ili negiraju oportuna povijesna tumačenja iz današnje perspektive akademskih i političkih autoriteta.

Hrvatska i Slavonija

U dijelu koji se odnosi na rasu² i jezik koji se govori u Hrvatskoj i Slavoniji navode se podaci iz službenog popisa stanovništva iz 1910., po kojem su Hrvatska i Slavonija imale 2.021.054 stanovnika, od kojih Hrvata 1.638.354, Srba 644.955 i Slovenaca 15.686. U objašnjenju podataka, autor daje dopunu da “Srbi (tj. Slavonci)³ i Hrvati se ne razlikuju rasno, ali se razlikuju po vjeri time što prvi pripadaju pravoslavnoj, a drugi katoličkoj vjeri. I jedni i drugi govore jezikom koji se veoma malo razlikuje od srpskog, s time da Srbi koriste ćirilicu, a Hrvati latinicu”.

U dijelu Izvještaja nazvanom “Jugoslavenski pokret” dotiču se jezičnog pitanja te se daje i sljedeće pojašnjenje: “Ljudevit Gaj je lirski pisao o jugo-

¹ Svi izvještaji mogu se pronaći u originalu na sljedećem linku: <https://catalog.hathitrust.org/Record/006063490>

² Sukladno tadašnjoj praksi, umjesto narod koristila se riječ rasa (eng. *race*) iako iz konteksta jasno

se da razumjeti da se to odnosi na narod t.j. na Srbe, Hrvate, Italijane i druge (prim. N.Ž.S).

³ Po navođenju autora Izvještaja Slavonci su bili isto što i Srbi (prim. N.Ž.S).

slavenskoj državi, koja je uz Srbiju i jadranske pokrajine trebala sadržavati Korušku, Kranjsku, Štajersku, južnu Ugarsku i Bugarsku. Činilo se u to vrijeme vjerojatnijim da će Hrvatska dati jezgro za takve planove nego Srbija... Imena Vuka Karadžića, filologa, i Daničića, prevoditelja Novog zavjeta na srpskohrvatski, stoje uz Gajevo u prednjem dijelu jugoslavenskog književnog pokreta. Pod takvim je okriljem, književni jezik utemeljen na srpskom istisnuo hrvatski dijalekt⁴. Jezični pokret izazvao je novi nacionalni osjećaj, a austrijska vlada počela je osjećati prijetnju panslavizma⁴.

**Pripremajući svoju delegaciju za
Parišku mirovnu konferenciju 1918.
godine, britansko ministarstvo
vanjskih poslova (Foreign Office)
1917. godine izradilo je izvještaj
za svaku zemlju, regiju i oblast
na svijetu pa tako i za današnje
područje Hrvatske i BiH**

U dijelu naslovljenog "Društveni i politički uvjeti" se navodi kako je Strossmayer svoje napore usmjerio u smjeru da Hrvatska postane središte jugoslavenske kulture. "Njegova je ideja bila da se religijske i interesne razlike koje su razdvajale katolike i zemljoradnike Hrvate, od pravoslavnih i industrijskih Srba, mogu premostiti proučavanjem humanističkih znanosti, te je u tu svrhu osnovao Sveučilište u Zagrebu (Agramu) i Južnoslavensku akademiju. U međuvremenu, uspostava srpske države prema odredbama Berlinskog ugovora i uključivanje u Hrvatsku Vojne krajine Austrijskog Carstva, dali su novu snagu jugoslavenskom pokretu. Srbija je težila formiranju središta jugoslavenske države, a austrijski Srbi iz pograničnog okruga unijeli su u hrvatski Sabor snažan i ambiciozan element" – objašnjava autor.

Ipak, kako se navodi u Izvještaju, rivalstvo između Srba i Hrvata brzo se razvijalo, tako da su Starčevići, čija je temeljna ideja bila Hrvatska za Hrvate, odbili da priznaju posebne zahtjeve Srba. Ban je inzistirao na toleranciji i osigurao Srbima vršenje vjerskih obreda, te neovisnost njihovih konfesionalnih škola u pitanju vjeronauke i korištenje ćirilice.

Dalje se navodi da je podjela mišljenja ubrzo i same Srbe podijelila na dvije frakcije. "Stranka nezavisnih Srba priželjkivala je samostalnu Hrvatsku, u kojoj bi bile priznate njihove nacionalne težnje – korištenje srpske zastave, ćirilicnog pravopisa u službenim publikacijama i subvencija njihovih konfesionalnih škola. Stranka srpskih radikala, pak, je tražila Veliku Srbiju u kojoj bi trebala biti i Hrvatska. Među Strankom prava, koja se 1892. udružila sa Samostalnom narodnom strankom u „Ujedinjenu opoziciju“, srpsko je pitanje

također izazvalo raskol nakon Starčevićeve smrti 1896. godine. Sljedbenici dr. Josefa Franka, kako su ih nazivali, bili su naglašeno klerikalna stranka čiste desnice, te su bili nepomirljivi i težili su osnivanju kraljevine Hrvatske (uključujući Slavoniju, Dalmaciju, Rijeku, Bosnu, Hercegovinu, Primorje, Istru, Kranjsku i Korušku) pod habsburškim žezlom. S druge strane, Hrvatska stranka prava, bila je prijateljski nastrojena prema težnjama nezavisnih Srba".

U daljnjoj analizi društvenih zbivanja početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji, u Izvještaju se ocjenjuje da su demonstracije među sveučilišnim studentima i sumnjivi odnosi između slavenskog elementa u Hrvatskoj i srpskih podanika, posebice članova Slovenskog Juga, koji je tobože bio samo srpsko čitalačko društvo, iako navodno ima revolucionarne i oslobodilačke tendencije, uzbunili su ugarske vlade, i odveli bana u sumnjive smjerove. Autor navodi i primjer kako su pedeset i trojica Srba, među kojima i braća Pribičevići, uhićeni 1908., na osnovu vrlo sumnjive informacije dane od policijskog špijuna Nastića. "Nakon, u najmanju ruku, suđenja s očito predrasudama u Zagrebu, koja su trajala do listopada iduće godine, u brojnim su predmetima osuđeni na kazne zatvora i prinudni rad pod optužbom za suučesništvo u navodnom pansrpskom revolucionarnom pokretu u Hrvatskoj, vođenom iz Beograda. Šest mjeseci kasnije, presudu je ukinuo Kasacijski sud, a postupak je potom poništen kraljevskim dekretom. Optuženi su, dakle, ostali neosuđeni, ali i neoslobođeni", zaključuje se u Izvještaju.

Po pitanju religijske pripadnosti, u Izvještaju se navodi da Hrvatska ima 1.877.833 rimokatolika, 17.592 unijata, 653.184 pravoslavaca, 17.948 kalvinista, 33.759 luterana i 21.231 Jevreja. Pojašnjava se da su osobe koje su se ranije opisivale kao pripadnici pravoslavne crkve, priznate 1883. godine kao pripadnici Srpske pravoslavne crkve. Ipak, po ocjeni autora Izvještaja, vjerska razlika čini veliku barijeru između Hrvata, koji su većinom katolici, i Srba, koji su većinom pravoslavci. Stoga je, po njemu, od velike važnosti činjenica da je u srpnju 1914. postignut Konkordat između Vatikana i srpske vlade. "Premda se Konkordat odnosi samo na katoličanstvo u Srbiji, očito je da bi se njegove odredbe mogle proširiti i na Hrvatsku i Slavoniju ako te zemlje u budućnosti dođu pod srpsku kontrolu. Prije Konkordata Srbija je bila jedina zemlja u Evropi u kojoj se katolicizam formalno nije tolerirao, a to je bilo uočljivije otkako je islam primljen. U praksi, međutim, stranci se nisu miješali, a Srbi katolici morali su se samo nazivati Hrvatima, kako bi izbjegli progon", ocjenjuje se u Izvještaju.

Dalje se objašnjava da su se odnosi među religijama počeli popravljati u vrijeme biskupa Strossmayera, čiji je uspješan spoj katoličanstva s jugoslavenskim idealizmom dao Srbima novu predodžbu o katolicizmu. "Rast srpskih nacionalnih ambicija učinio je Srbe vrlo prijateljskim prema Hrvatima, čija je suradnja bila ključna za stvaranje jugoslavenske države, i o kojima se ponekad govorilo kao o 'našoj braći Srbima katolicima'. Želja za privlačenjem vjerskih simpatija Hrvata iz Italije u osnovi je Konkordata koji su 1. srpnja 1914. potpisali kardinal Merry del Val za Papu i dr. Vesnić, prema uputama N. Pašića, za Vladu Srbije". Po autoru, katolička crkva nikada povoljnije ustupke nije osigurala ni od jedne druge vlasti u moderno doba.

⁴ U Izvještaju se govori samo o srpskom jeziku kao lingvistički kodificiranom i normiranom jeziku, dok se hrvatski ili srpskohrvatski jezik koji se govorio u Hrvatskoj i Slavoniji objašnjava kao dijalekt srpskog jezika (prim. N.Ž.S).

Međutim, kako se dalje navodi u Izvještaju, Konkordat nije bio po volji austrijske vlade, jer je katoličko svećenstvo Hrvatske u prošlosti ispoljavalo jugoslavenske sklonosti, a uvjeti novog sporazuma nedvojbeno su uklonili kamen spoticanja za uključivanje Hrvatske u jugoslavensko kraljevstvo.

Na koncu dijela o Hrvatskoj i Slavoniji, Izvještaj sadrži i dio nazvan Opća zapažanja, koji donosi autorov komentar tadašnjih hrvatsko-srpskih odnosa. Po njemu su u Hrvatskoj postojale tri značajne škole mišljenja ili osjećaja. "Nacionalna" stranka bila je konzervativna i zalagala se za održanje Nagodbe i povezanost s Mađarskom. Od stranaka koje su imale za cilj povećanje autonomije, Starčevići su gledali u Beč, a Hrvatsko-srpska koalicija najprije u mađarsku oporbu u Budimpešti, a zatim u Beogradu.

Srbiji posjed Hrvatske i Slavonije nije ni približno toliko važan kao posjed Bosne i Hercegovine i jedne ili više dalmatinskih luka, koji su po važnosti odmah iza obrane samog Beograda

"Takozvani Trijalistički projekt u stvaranju se sastojao od jugoslavenskih elemenata u Austrijskom Carstvu slavenske države koji bi bili u rangu s austrijskim i mađarskim članovima Dvojne monarhije. Pripajanje Bosne i Hercegovine Austriji obećalo je jačanje trijalističke argumentacije povećanjem težine austrijskih Jugo-Slavena. Politika Hrvatsko-srpske stranke, vjerojatno, bi na kraju zahtijevala uspostavu jugoslavenske države, čije bi jezgro bila Srbija, a ne Hrvatska".

Po autoru, suprotstavljanje ova dva projekta znači da je prvi bio usmjeren na preporod Zvonimirove kraljevine, a drugi na Dušana. "Ako se tri glavne poveznice carstva mogu pronaći u vjerskim uvjerenjima, privrednim interesima i rasnim osjećajima, bilo bi ispravno reći da su vjerska i privredna razmatranja osnova trijalističkog rješenja, dok je rasni osjećaj favorizirao pansrpsku ideju. Konkordat sklopljen početkom 1914. između srpske vlade i Vatikana, bio je snažan pokušaj neutraliziranja vjerskih poteškoća koje su stajale na putu svesrpske politike".

Kao pitanje koje je posebno zanimljivo, autor navodi da je Srbija prirodno zainteresirana za uključivanje Hrvatske i Slavonije u jugoslavensko kraljevstvo, kao i za sve projekte za njezino proširenje. Ali, po njemu, uvijek se mora imati na umu da joj posjed Hrvatske i Slavonije nije ni približno toliko važan kao posjed Bosne i Hercegovine i jedne ili više dalmatinskih luka, koji su po važnosti odmah iza obrane samog Beograda.

Rijeka, Istra i Dalmacija

Za Rijeku se u Izvještaju navodi da je prema popisu iz 1910. bilo 49.806 stanovnika, od čega je 26 posto govorilo srpsko-hrvatski, 13 posto mađarski, 47 posto njemački, a ostali, uz nekoliko iznimaka, talijanski ili talijanski dijalekti.

U dijelu Izvještaja koji se odnosi na Istru navodi se da je hrvatski univerzalni jezik istarskih Slavena, pri čemu je identičan srpskom, ali Hrvati katolici koriste latinicu, osim u nekoliko starih knjiga tiskanih glagoljicom, dok pravoslavni Srbi koriste ćirilicu.

U dužem Izvještaju za Dalmaciju opisuje se suvremeni Dalmatinac, s izuzetkom talijanskog elementa, da je iste rase kao i onaj koji nastanjuje Hrvatsku i veći dio Bosne, Hercegovine, Srbije i Crne Gore, iako njegov povijesni razvoj nije bio isti. Također se ocjenjuje da je rasni problem vrlo akutan u Dalmaciji, ali da nema ozbiljnog spora oko brojnosti sastavnih rasa. Prema austrijskom popisu iz 1910. godine živjelo je 634.855 stanovnika, od čega 610.669 su bili Srbo-Hrvati⁵, 18.028 Talijani, 3.081 Nijemci i 1.412 Česi-Slovaci. Dalmatinci su pretežno Slaveni (95 posto srpsko-hrvatski⁶), ali talijanska kultura je osnova njihove civilizacije, iako postoji mala, ali kompaktna jezgra ljudi, koji jesu i osjećaju se izrazito Talijanima.

Autor objašnjava da su jezici koji se govore u Dalmaciji srpskohrvatski, talijanski i njemački. Po njemu, srpskohrvatski jezik je praktički isti kao i srpski, samo što je napisan latiničnim slovima umjesto ćirilicom. "Srpskohrvatski se govori u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, kao i u Dalmaciji. U austrijskim popisima stanovništva, oko 95 posto dalmatinskog stanovništva navodi srpsko-hrvatski kao maternji jezik".

Političke okolnosti u Dalmaciji su u Izvještaju opisane da je nastavak politike represije u Hrvatskoj, pod vodstvom M. Cuvaja, proizveo u Dalmaciji u 1912. još jednu simpatičnu agitaciju koju je uveliko potaknula pobjeda Srba kod Kumanova u Prvom balkanskom ratu. "[Austrijska] Vlada je isprva tolerirala te demonstracije, ali je u konačnici pribjela represivnim mjerama, osobito u odnosu na tisak, te su u Splitu i Šibeniku raspuštena gradska vijeća. M. Kataliniću, načelniku općine Split, suđeno je za korištenje izdajničkih izraza u javnom govoru, ali ne na dalmatinskom sudu nego u Klagenfurtu. Strah da će Austrija ući u neprijateljstvo sa Srbijom, izazvao je prosvjed svih čelnika srpsko-hrvatskih stranaka u Zadru protiv navodnog "pokušaja Vlade da uvuče naš narod u građanski rat", a takvo je raspoloženje bilo široko rasprostranjeno, osobito među studentima".

U odnosu na religijska opredjeljenja, Izvještaj se i za Dalmaciju referira na popis iz 1910., pri čemu od ukupno 645.666 stanovnika, u Dalmaciji katolika ima 539.074, pravoslavna crkva ima 105.338 članova. Kaže se da su oko 80 posto srpsko-hrvatskog stanovništva katolici, a 16 posto pravoslavni, ali vjersko pitanje je, općenito govoreći, od male političke važnosti u Dalmaciji, posebno s obzirom na povoljne uvjete dane katolicima u Konkordatu iz 1914. između srpske vlade i Vatikana, i implicitno obećanje za liberalnu toleranciju za katoličke Jugo-Slavene u austrijskom Reichstagu. Prema odredbama Zakona o općem biračkom pravu iz 1907., Dalmacija šalje u Sabor jedanaest izaslanika koji su svi Srbo-Hrvati.

⁵ Po ovom redosljedju su navedeni u Izvještaju - prim. N. Ž. S.

⁶ Redosljed je od autora Izvještaja - prim. N. Ž. S.

U dijelu o obrazovanju se konstatuje da u Dalmaciji ne postoji sveučilište, a kako austrijska vlada ne priznaje diplome Sveučilišta u Zagrebu, srpsko-hrvatski studenti moraju steći, ili u svakom slučaju dovršiti svoje obrazovanje u Innsbrucku ili nekom drugom sveučilištu pod njemačkim utjecajem.

Po ocjeni autora, iako je imala malu povijesnu srodnost, Dalmacija ima geografsku povezanost s Bosnom i Hercegovinom. "Rasna i gospodarska razmatranja idu u prilog toj povezanosti, jer Jugo-Slaveni prevladavaju i u jednom i u drugom prostoru, a pristup moru za Jugo-Slaviju je preko dalmatinskih luka". Po njemu, zemlje koje su posebno zainteresirane za Dalmaciju su Austrija, Mađarska, Srbija i Italija.

Strah da će Austrija ući u neprijateljstvo sa Srbijom, izazvao je prosvjed svih čelnika srpsko-hrvatskih stranaka u Zadru protiv navodnog "pokušaja Vlade da uvuče naš narod u građanski rat", a takvo je raspoloženje bilo široko rasprostranjeno, osobito među studentima"

Kako autor Izvještaja ocjenjuje, mogućnosti uključivanja Dalmacije u jugoslavensku državu su dvije te daje sljedeće objašnjenje: "Dalmacija bi se mogla pripojiti Hrvatskoj, zajedno s Bosnom i Hercegovinom, da bi se formirala jedna autonomna država ili samostalna država s glavnim gradom Zagrebom. S druge strane, kada bi Beograd ili Niš postali fokus Jugo-Slavije, Dalmacija bi lako mogla upasti u srpsku kombinaciju. Bilo jedna ili druga opcija, dalmatinska luka bitna je za pravilan razvoj Bosne i Srbije. Jadranska politika Italije prije 1914. i donedavno bila je diktirana željom da se spriječi da bilo koji dio jadranske obale padne u ruke Srba. Poput Austrije i Italija je vidjela prijatnu u pojavi snažne jugoslavenske države i, kako bi izbjegla ovu nepredviđenu situaciju, podržavala je austrijsku politiku u održavanju statusa quo" – zaključuje autor.

U Izvještaju se konstatira praksa da se u austrijskoj statistici Hrvati i Srbi ne razlikuju jedni od drugih, pa su stoga u nekim brojkama u tablici u zagradi. "Srpski jezik je slavenski i govori se u Srbiji, Crnoj Gori i austro-ugarskim pokrajinama Dalmaciji, Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj-Slavoniji i južnoj Mađarskoj. Među jezicima koji se govore u tim regijama postoje male dijalektalne varijacije. Bitna razlika je u tome što se u Srbiji, Crnoj Gori, južnoj Mađarskoj, većem dijelu Bosne i Hercegovine i među Slavoncima koristi ćirilica, dok u dijelovima Bosne i Hercegovine i Hrvatske prevladava latinica. Ova razlika odgovara razlici u vjeri. Narodi koji govore srpski jezik su rimokatolici i koriste latinicu, dok oni koji su pravoslavci koriste ćirilicu", ocjenjuje se u Izvještaju Foreign Officea iz 1917. godine.

Bosna i Hercegovina

U Izvještaju za Bosnu i Hercegovinu, u odnosu na jezik koji se govori, navodi se da je srpsko-hrvatski jezik zajednički za obje pokrajine, pri čemu u Bosni prevladava štokavski dijalekt, a u Hercegovini najčistiji oblik srpskog. Početkom devetnaestog stoljeća hercegovački je oblik prihvaćen kao srpski književni jezik. Po opasci autora, precizna i logična struktura jezika vrijedna je divljenja. "Jezik koji se koristi u obrazovanju i pravnim postupcima je srpski. U javnim oglasima koristi se ili srpski ili njemački, a u zakonodavstvu je i jedno i drugo uobičajeno". Rasni tip je isti u dvije pokrajine i ne razlikuje se u osnovi od onog u ostatku srpskih krajeva, iako u sjevernim ravninama postaje nešto manje živahno. "Ljudi podsjećaju na Srbe i izgledom i karakterom, imaju istu ljubav prema poeziji, glazbi i romantici, isti intenzivan ponos na svoju rasu i povijest, te iste običaje i praznovjerja" – piše u Izvještaju.

Muhamedansko osvajanje izazvalo je važnu vjersku diferencijaciju u populaciji, koja nema nikakvu rasnu razliku. "Turci iz Bosne, kako sami sebe nazivaju, nisu Turci po rasi, iako se ponekad razlikuju po krutom pridržavanju turskih vjerskih oblika, društvenih običaja, načina odijevanja itd. Moglo se očekivati da će pod kršćanskom vlašću da se vrate na kršćanstvo, ali to nije bio slučaj. Velika prepreka je razotkrivanje i emancipacija žena, što bi bio nasilni preokret na svjetovna osjećanja i običaje".

U svojim općim opažanjima, autor Izvještaja ocjenjuje da narodno mišljenje i nacionalni sentiment u Bosni i Hercegovini posjeduju snažnu sentimentalnu privlačnost za Srbe [u Srbiji] i opisana je kao Moskva Srbije. "To je dijelom zbog činjenice da je najstariji sačuvani dokument na srpskom jeziku – pismo Kulina bana iz 1189. godine – nastao u Bosni, a dijelom zbog usvajanja hercegovačkog dijalekta od strane Vuka Karadžića kao osnove srpskog književnog jezika, te dijelom i zbog bosanskog podrijetla mnogih uglednih Srba".

Ipak, autor primjećuje da je teško procijeniti u kojoj su mjeri Bosanci uzvraćali osjećaje prema Srbima [iz Srbije], ali je vjerojatno slabije. "Kao prvo, bili su u mnogim slučajevima previše nepismeni da bi cijenili jugoslavenske ideale, a veze katolika i muslimana, premda ne nužno tuđe, prilično su odvrćale njihove simpatije. Međutim, veliki broj Bosanaca izbjegao je austrijsku mobilizaciju i borio se u srpskim redovima u Balkanskim ratovima, a nakon srpske invazije na Bosnu u prvoj godini Evropskog rata mnogi su slijedili vojsku koja se povlačila u Srbiju, dok su drugi potražili utočište u Crnoj Gori. [Austrijska] Vlada je od izbijanja neprijateljstava usvojila politiku represije u svom najekstremnijem obliku. Nema sumnje da je tokom cijelog rata osjećaj provincije bio izrazito antiaustrijski".

Kako se zaključuje u Izvještaju, srpski interes za pripajanje pokrajina je očit. "Njihovo posjedovanje bi Srbiji omogućilo pripajanje stanovništva koje je jednako kao dvije trećine njezinog [u Srbiji], kao i Savu i Dinarske Alpe za granice, i dalo bi joj u ruke Dalmatinske obale i Hrvatsku-Slavoniju. Bez njih, svako održavanje zemlje bilo bi nesigurno. Srbi su prije Balkanskih ratova težili u najmanju ruku pridobivanju pojasa teritorije od oko 10.000 četvornih kilometara na desnoj obali Drine, koji bi omogućili vezu s Crnom Gorom, a ujedno i direktno presjekli komunikaciju između Austrije i Turske. Tvrdili su da se vlast nad ovom regijom nekada vršila iz Srbije ili iz Novopazarskog sandžaka, koji je pod turskom okupacijom činio Zvornički sandžak. Kontrola ovog koridora omogućila bi Srbiji pristup moru do ruta koje idu od Mokre Gore preko Foče, uz Sutjesku, pa preko Gacka i Bileća do Sutorine" – zaključuje se u Izvještaju napisanom 1917. godine od strane britanskog Foreign Officea.

МНОГО ОД НЕКАДАШЊЕГ
МЕЧЕНЧАНСКОГ ОДАВНО ВИШЕ НЕМА

МЕЧЕНЧАНИ – ОД ОПЋИНЕ, ОПШТИНЕ... ДО ХАДСКИХ ЈАМА

пише: Милош Кордић

**Ово пишем с осјећањем дуга према
Природи док посматрам фотографије
и видео-снимке хадских јама –
та чуда туге по некад и својим
Меченчанима. Док посматрам
слике и видео-снимке земљотресне
катаклизме и сва та чуда туге и јада
по родној Банији. Па сам се стога
намјерио да кажем нешто о тим,
некадашњим Меченчанима**

Можда чуда јесу божја, паганска (незнабожачка, многобожачка), езотеријска... али сва, а свакако небројена, припадају Природи. (Овдје је намјерно пишем великим словом.)

Нека Природу крсти ко како хоће, у складу са својим схватањем, проповиједањем, учењем, знањем, она је, упркос свему, врховна. Она је све. С вјечним питањем: да ли је овај наш свијет (и ми с њим, и наша планета, и васиона, и наше све што видимо, чујемо, осјећамо... а то све је управо она) уопште и настајао, постајао? Или он одувijek јесте ово што јесте – ваннастајући, ванпостајући, ванвременски? А на то питање, по мом скромном мишљењу (колико је о томе књига и књига... и свјетовних и црквених и многих других), никад никоме неће успјети да одговори.

А од Природе вјечно се откидало, њу се разарало, уништавало... Нема шта јој се није радило и шта јој се не ради. Та урођена потреба људске врсте, као једине свјесне међу свим живим бићима, мада... која би требало да је чуваркућа Природе, та урођена дакле потреба за уништавањем Природе покретала је и покреће ратове, крвопролића,

разарања и самоуништења и себе и много чега свога. Због чега? А Природа прати, памти и, скрнављена, непоштована, узвраћа. Колико год ми, као људска врста, мислили да неће узвратити – не лудирајмо се: хоће – узвратиће! Међутим, можда јесте страшно... а можда је и добро што не знамо ни кад ће, ни како ће.

Ово пишем с осјећањем дуга према Природи док посматрам фотографије и видео-снимке хадских јама – та чуда туге по некад и својим Меченчанима. Док посматрам слике и видео-снимке земљотресне катаклизме и сва та чуда туге и јада по родној Банији.

Па сам се стога намјерио да кажем нешто о тим, некадашњим Меченчанима. Селу с коцкицама у мозаику и свог дјетињства, своје младости и свога првог радног (стажног) дана. Мјесту, дакле, и своје Природе.

Бар неку, какву-такву, а мислим на ријеч, да кажем.

*

На приземној згради некадашње општине Меченчани стајале су, а памтим их још од првих педесетих година, двије табле: на једној је писало, латиницом – NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA, а испод – KOTAR KOSTAJNICA, па исто толико даље, испод – OPĆINA MEČENČANI; на другој је писало, ћирилицом – све исто, осим што је умјесто OPĆINA писало – ОПШТИНА. Котар, ни на латиници, ни на ћирилици, ако се добро сјећам, нису мијењани у срез. Или јесу... Није ни битно.

Крајем тих, педесетих година, у школе у селима с већинским српским или искључиво српским становништвом, а таква су била сва села која су припадала меченчанској општини, кренуло се у прва два разреда с увођењем латинице умјесто ћирилице. С образложењем како је јефтиније штампање уџбеника, како је то једно те исто, како ћирилицу у трећем разреду уче сви ђаци у Хрватској, а и да се дјеца не дијеле, јер братство и јединство... Та градимо га и из дана у дан учвршћујемо, цементирамо га, што рекао друг Тито, а реченога у сисачкој Жељезари, 1975. године, добро се сјећам... А онда су зборови бирача у селима, без много размишљања, прихватили таква образложења.

Тако је ћирилица пресељена у трећи разред. И ту остала. Све до... зна се и до када.

Па је и у Меченчанима нестало општинске табле на ћирилици.

Остала је само опћинска, на латиници.

А онда је нестало и опћине: реорганизацијом су на дотадашњем костајничком котару укинута опћине Меченчани, Дубица и Грабоштани. Котар је постао Сисак, Костајница опћина. А Дубица, Меченчани и Грабоштани постали су мјесни уреди.

Данас је то све другачије... Али да сад...

У пет километара од моје родне Комоговине удаљеним Меченчанима била је некад, дакле, наша опћина, општина и касније мјесни уред, за села: Бабина Ријека, Бјеловачки Костреш, Боројевићи, Горњи Бјеловац, Горњи Кукурузари, Доњи Кукурузари, Кнезовљани, Комоговина, Ловча, Меченчани, Превршац и Уметићи.

Постојала је, ето, и општина и опћина у Меченчанима, који нису били град. А као да јесу.

*

Село Доњи Кукурузари (данас су општина умјесто Меченчана) издужило се, али не у неку посебну дугост, као, на примјер, Слабиња и Свиница, такође села костајничког краја, за које се одувјек говорило како су дуга седам километара... у неку, рекох за Доње Кукурузаре, посебну дугост равницом, у правцу исток-запад, уз цесту Костајница–Петриња. Ријека Суња тече им до сјеверне стране. Ономе ко познаје ту равницу, Доњи Кукурузари су прво село на улазу, условно речено, у прилично, за банијску географску орнаменту, широку и плодну долину ове ријеке.

**Крајем тих, педесетих година,
у школе у селима с већинским
српским или искључиво
српским становништвом, а
таква су била сва села која
су припадала меченчанској
општини, кренуло се у прва
два разреда с увођењем
латинице умјесто ћирилице**

Тек од Меченчана долина почиње да се малко видније сужава. Укриљујући њих, Меченчане, затим Боројевиће и, на свом завршетку, Комоговину. Укриљују их у ствари са сјеверне стране вијенци брда по којима су се разастрле обрадиве њиве које пресијецају не тако велике шумске површине – чешће су то грмови, грмељци, шикаре. Док им с јужне стране, још од долине Уне, од села Чукура, угнијежђеног изнад Костајнице, слику питоме суњске долине урамљују сјеверни завршеци шума горе Шамарице.

Тако су ми Меченчани, смјештени на једном од најповољнијих мјеста те долине, готово у самом центру, одувјек представљали мјесто стварног уласка у суњску долину – иако би, можда, било тачније да се каже: у горњи дио те долине. Јер ту, близу Меченчана, код Шареног моста, од цесте која преко Уметића... Блиње... повезује Костајницу и Петрињу, одваја се цеста за Меченчане и даље на запад – за Јабуковац, Глину... и од Јабуковца за Петрињу.

Има трагова да су те путне правце повукли Римљани. Затим се ту, у неким писменима, јављају и Французи (у вријеме Наполеона). Ти документовани трагови свједочили су ми све до момента, једне давне године, кад сам наишао на писани траг који је водио до још давнијег али изузетно напредног народа – Келта.

Луњајући Тосканом, у Италији, штићен вјетром и сунцем загробног живота Етрураца, који су ту живјели пуних 400 година прије н. е., а након што су их протјерали (или уништили) Римљани, преузевши немјерљиве њихове тековине у науци, умјетности, градитељству... питао сам се: откуд су дошли и гдје су нестали? И као да су ме тај вјетар и то сунце њиховог загробног живота довели на једну од почетних географских тачака од које су кренули – Фрушке горе. И да их је пут водио управо преко подручја на којима ће касније изнићи Банија, Кордун, Лика, дио Горског котара... па преко Јадрана. Они који су, посебно код Хрвата, истраживали историјске путеве од, на примјер, Карловца до обале Јадранског мора, свеједно да ли су се бавили историјом Каролинске и Луизијанске цесте, можда су, претпостављам, дошли и до неких зрнаца знања о правцима кретања појединих народа који су на тим просторима живјели прије нове ере и првих вјекова нове ере... Добро, за Келте знамо, за Римљане знамо: одакле су, шта су и куда су, али Етрурци...

*

Трагајући за поријеклом имена Меченчана, нисам наишао на било шта паметно што би могло да одведе до изворишта том имену. Мада је било појединих покушаја да се Меченчани повежу с рјечицом Мљечаницом, која извире у планини Козари и улива се у ријеку Уну – не баш далеко, узводно, од Козарске Дубице.

У Шамарици, мало сјевероисточније од Ловче, налази се врх Мљечковац (419 метара).

Тешко је, међутим, сложити се с везом оба та топонима с Меченчанима. То би, код првог, значило да су српске, православне породице с подручја Поткозарја, насељавајући подручје Меченчана, донијеле и то име са собом. Хајде, де – Мљечковац, али...

У Мађарској постоји планина Мечек, као и неколико села која на основ Мечек имају дублетске наставке. Али шта би неко с тих простора у та давна времена тражио по овом крају много касније Баније?! Мада се и то могло догодити...

Ту је и меч, наравно – енглеска ријеч, а значи утакмицу, двобој и углавном се односи на спорт. У Речнику страних речи и израза Милана Вујакије меч је и такмичарска трка двају коња... Е, то би већ могло да се... Ту је и меч-бол – посљедњи поен у тениском мечу.

Ту је и мечет, арапска ријеч, а значи, код Вујакије (и не само код њега), малу муслиманску богомољу, нешто као капелу.

*

Дуго је мене, као дјечачића, дјечака, обузимало некакво посебно узбуђење, некакав чудан страх, чудно осјећање стида (а нисам био баш нешто ни плашљив ни стидљив) кад сам одлазио у Меченчане. И све то због могућих сусрета с Меченчанцима:

Меченчани. И само име било ми је нешто посебно. Код изговора: пуна уста имена. А колико ми је тек живота везано за њих. До њих сам долазио и безброј пута кроз њих пролазио: пјешице, на коњу, запрежним колима, и на камиону, на трактору, на вагонима машинице...

– с њиховим учитељима. Од којих се добро сјећам Воје Боројевића (из Уметића), затим Стане Метикош (из Бијелих Вода) и Анкице Зебић (из Чапљана, удата за Николу Лончаревића, из Меченчана, живјели и радили у Београду). Са Војом сам касније и радио, а оженио је и моју сестру од не тако даље тетке, Јованку, из Петриње... Меченчани су осмогодишњу школу добили 1. септембра 1958. године. До тада је и код њих била четворогодишња, па петогодишња, шестогодишња... Као и у Комоговини, Доњим Кукурузарима, Ловчи, Бабиној Ријечи и Кнезовљанима;

– с докторима. Од којих се такође добро сјећам доктора Александра Мораитија, родом из Задра. Његова супруга радила је у новоотвореној осмогодишњој, односно Основној школи „VII банијска бригада“. Касније су отишли у Задар. Па смо се нашли, иако се нисмо познавали, у Пионирском граду у Загребу, на Републичком сусрету литерарних секција основних школа – она је водила секцију једне задарске школе, а ја мале Меченчанце. Приђем и кажем ко сам, одакле, а моји литерати већ су тада били на гласу... Па се сјећам докторки Вишње Мајачић Крас, Славице Пихтије Цагарић, Душана Кордића... касније су дошли и млађи... па зубара Јураја Јуришића, па медицинских техничара и сестара Божене Голубић, Даре Боснић, Миће Црнојевића, Милана Миће Дабића и, као кроз сан, бабице Веле. Нисам баш нешто одлазио к њима, осим мајци и баби по љекове. Али у Костајницу на обавезне систематске прегледе пред почетак школске године, кад сам почео да радим у меченчанској школи, тада – да, одлазио сам. Мене су у том комогованском периоду дјетињства лијечили коњи и сви пољопривредни послови;

– са средњошколцима и студентима који су одлазили на даље школовање, а старијима од мене. Меченчани су их тада имали више од других села тог краја: Драгица и Мирјана Лазић, Анкица Прибичевић, Јово Каравидић, Душанка Прибичевић, Илија Нукић, Лончаревићи –

Никола, Раде, Јово и Радмила, Милош Дмитровић, Деса Бунчић, Никола Никица Боројевић, Мирослав Мира Боројевић, Ђуро Ђука Грновић (каснији шумарски техничар, а његов имењак, наставник, мој колега из школе, моје је годиште) и други;

– па нека врста страха, стида од уласка у Пошту (шефа Пере Обрадовића нисам се плашио, али у Пошту увијек неко улази па се може десити да ме мешто пита), па од Општине и Мјесног уреда, милиције, трговине и уопште од центра са старим дивљим кестеновима, с липама испред Лазићеве гостионице... А ту је, у центру, и раскрсница (ту увијек неко стоји, чека, разговара...), с које се скреће према Комоговини, на запад, и даље за Јабуковац... према Превршцу, на исток, и даље за Костајницу, за Босну и Херцеговину... и према Шареном мосту, на сјевер, можда малко и на сјевероисток, гдје се излази на цесту Петриња–Костајница.

*

У тој приземној згради, с почетка текста, педесетих година, били су смјештени:

– Општина, касније Мјесни уред: председник Општине, а онда и шеф Мјесног уреда био је мој не тако даљи брат од стрица Милорад Кордић, из Комоговине. Годину дана млађи од мог оца. Њега је наслиједио Милан Ићитовић, из Горњег Бјеловца. Затим је ту дужност дуги низ година обављао Голуб Гојсавић, из Комоговине. Матичарка је осамдесетих и деведесетих година била наставница Невенка Нена Томашевић, супруга Славка Томашевића, мога драгог пријатеља, колеге и педагошког узора из меченчанске школе, саиграча у меченчанској малофудбалској екипи;

– Станица Народне милиције, такође пред шездесете године премјештена је у Костајницу. Сјећам се неколико милиционара, а како се не сјећам имена свима, ево бар неких презимена: Вучинић, Влахек, Шантек, Марин, Веселиновић, Дундовић... Нисам се нешто заустављао испред њихових врата. А виђао сам их на бициклима док су обилазили села – понављам: све ово било је док сам био дечкић, деранац. Потом сам неке веома добро познавао – сарађивали смо, дружили се...;

– у ту зграду пресељена је, рекох малоприје, и Пошта. И то из куће која је била посљедња у Уметићима – ми смо је увијек сматрали првом у Меченчанима, кад се иде од Шареног моста. У тој кући рођен је аустроугарски фелдмаршал Светозар Боројевић, који је у Првом свјетском рату предводио своје царске хорде и против Руса, по Галицији. Кућа је била власништво породице Моје Каравидића... И још само ово, око Поште: најдуже је њен шеф био је Перо Обрадовић, родом из Класнића. Који ће касније оженити моју драгу колегиницу, учитељицу Душанку Тркуљу, из Петриње. Рођену сестру чувеног новосадског рвача Ранка Тркуље, кога ћу једне прогнаничке године затећи на рвачком сусрету у Новом Саду и причати с њим за једну од емисија Радио-телевизије Србије – сјећам га се као рвача у Петрињи... Обрадовићева десна рука, такође најдуже, био је поменути Перо Боројевић, из Боројевића. Па је пошту разносио Драган Очигрија, из Боројевића, који ће постати и шеф, а писмоноша ће бити Ђуро Боројевић, из Боројевића (унук школског друга карикатуристе Пјера Крижанића) – њих добро памтим... Е, кроз дјечачки сан памтим и писмоношу Бору, мислим да је био из Горњег Бјеловца;

– кад је из Меченчана отишла милиција, у простор гдје је она била, смјештена је, за сеоске услове, прилично велика продавница – за мог живота и рада у селу, пословођа је био Јово Курузар, из Доњих Кукурузара, а његова десна рука Јованка Лончаревић, из Меченчана (рођена, млађа сестра малоприје набројаних Лончаревића, а најмлађа им је сестра Љиљана – код госпође Олге, њихове мајке, становали смо колега Момо Кременовић и ја, до мог одласка у војску. Олгин супруг Симо, односно отац ових Лончаревића, био је у Меченчанима, између два свјетска рата, општински биљезник кад је мој дјед Стеван био начелник)... Нема шта није могло да се ту, у тој трговини, набави: од добре сланине, најљепших кошуља до бицикла и Томосових моторића.

Надаље, у центру села, близу те општинске зграде, била је и мања зграда у којој је била задруга: трговина, откупна станица у којој је радио Јово Богичевић, из Кнезовљана. Касније је тај простор преуређен у салу за приредбе, забаве, игранке. Амбуланта је била смјештена у згради бивше школе. Нова, осмогодишња школа, за то вријеме прилично велика, модерна зграда, била је малко удаљена од центра, кад се иде ка Шареном мосту. У самом центру налази се у Другом свјетском рату од усташа девастирана и покрадена парохијална православна Црква Покрова Пресвете Богородице, изграђена 1887. године. И још су ту, у центру, биле и двије гостионице: споменута Лазићева (кума Миће Лазића. Некад се у тој гостионици служила и храна. А једног радосног догађаја из ње посебно се добро сјећам: Лазићи у гостионици имају телевизор, школски се био нешто уротио против нас, љубитеља спорта, шести је октобар 1968. године, полуфинална фудбалска утакмица Првенства Европе, у Фиренци, између Југославије и Енглеске, која је двије године раније освојила свјетско првенство. Мој колега из меченчанске школе, каснији вјенчани кум, већ споменути Момо и ја смо код кума Миће. Гостионица пуна. Џајић постиже гол, 1: 0 за Југославију. Пobjеда! Каква радост! Скачемо, љубимо се! Ори се гостионица. Кум Мићо, тих и миран човјек, пере и брише чаше и само нас, заиста ми се учинило, тужно посматра), а недалеко од Лазићеве је и Бунчићева гостионица (кума Николе Бунчића. Док сам радио у школи, ту смо доводили госте на чашћење пићем, ту смо и ми... готово редовно... а неколико пута ту сам се, између осталих, састајао и са једним од возача у маршалату, код Тита. А звао се... откуд је, шта је радио у Меченчанима... обећао сам да никад нећу о томе...) Иначе су и кум Мићо и кум Никола били година, отприлике, као и мој отац. Сваки на свој начин сјајни у свом послу.

У Меченчане смо доносили, ми, ђаци из Комоговине, али и из осталих подручних школа, до њихове школе, штафету за Тита.

*

Меченчани. И само име било ми је нешто посебно. Код изговора: пуна уста имена.

А колико ми је тек живота везано за њих. До њих сам долазио и безброј пута кроз њих пролазио: пјешнице, на коњу, запрежним колима, и на камиону и у његовој кабини, на трактору, на вагонима машинице (ускотрачне наше тадашње жељезнице, која је знала понекад да нам стане код Шареног моста), на бициклу, у аутобусу, аутомобилу...

Али они први доласци и проласци, на коњу... Е то је било нешто! Дојашем, вежем улар коња Ђетка за гелендер који је био закуцан у

два дивља кестена (или га уопште не вежем, јер он је увијек мирно и стрпљиво чекао), улазим и вадим целде за нешто од стоке коју ћемо гонити на сајмове у Костајници, Босанској Костајници или Петрињи... Па се нашим селом пронесе глас да су у Меченчане стигли маст, пјенице, шећер, какво брашно, петреуљ... Пролазим запрежним колима, са родитељима, или само са оцем, братом, сам. Идемо за Костајницу, или Милошу Радошевићу возимо нешто на пилану, или ја идем кумовима у Превршац с плугом, брначом и сијачем на орање, брнање и сјетву, или возим у калавету шодер за нову школу (у којој сам, велим, започео свој радни вијек), па бициклом...

**Јер хадске јаме заиста су
запрепашћујуће, пријетеће.
Као да чекају некога па да га
повуку у свој Хад. А Хад је и бог
подземног свијета, као и сам
подземни свијет што је исто
то. И не дао га бог никоме...**

Једне године водио сам свог пса Лису на пелцовање. Било је рано прољеће. Цеста пуна блата. Лисо, снажан пас, вуче ме од јарка до јарка, све насрћући на друге псе. Лисо лаје на њих, а ја на Лису. Био је омиљен очев пас. И уби га лугар баш из Меченчана. Био сам тада са чичом Ђуром Ђурицом Кордићем и оцем далеко у шамаричкој шуми. И, одједном – Лисо! А остао је код куће, на ланцу. Дође Лисо до нас, па одлута некуд даље. И не прође дуго – зачу се пуцањ. Отац отрча... Знао који га је лугар убио, али... Лугар је био у праву, иако је знао чији је то пас. Као што је знао да је он увијек био на ланцу.

Идем тако једном пјешнице из Меченчана и пратим таблице кућних бројева. На посљедњој меченчанској кући, кући мог касније драгог пријатеља Ђуре Ђуке Стрижака (док је Ђука приводио крају своје технолошке студије, а ја почео дио радног вијека у Жељезари Сисак, заједно смо становали код дивне породице Омера Главаша, пословође у Жељезариној Челичани. Ђука је касније, након дипломирања и краћег рада у завичају, отишао за Београд, гдје је био и директор Предузећа Рекорд, затим и Термоелектране у Лазаревцу...), стајао је број око седамдесетог. Посљедња кућа у Боројевићима, кућа стрине Саве Ђурић, имала је таблу с бројем 105. А Комоговина је тада имала стотину кућа.

Ето, Меченчани мањи, а општинско су мјесто.

*

Могло се овдје можда још нешто и о рјечици Плавичевици, у којој је Стеван Бинач Кевин, из Уметића, ловио пастрмке мојој куми Гордани Кременовић како би могла да угости нас, моју породицу, кад смо им стизали из Сиска; о лугарској кући поред Плавичевице и о Мишковом

врелцу поред ње; о Петру Пјеру Крижанићу; о пропалом подизању спомен-бисте његове; о мом дједу Стевану, који је након Првог свјетског рата био и начелник општине, што сам малоприје и споменуо (умро је 1934. године, а моје старије неко вријеме звали су и Начелникови – нас, касније, нису); о предатним и ратним жандарима – ту им је била станица; о убиству двоје стараца у усамљеној кући, смјештеној изван села, на јужној страни, уз обалу Плавићевице, убиству које никад није истражено; о мом драгом пријатељу Пери Пећи Цревару, бојом, врсном мајстору ковачу; о једном увијек насмијаном, старијем човјеку Милутину, који је годинама долазио из Босне како би радио, живио и по неколико мјесеци преживио у Меченчанима; о књижевницима који су гостовали у школи; о литерарној манифестацији „Плавићевица...“; о прешачењу ћака до школе у вријеме сњезних мећава; о Ученичком спортском друштву Банија...

И омладинци су били чланови тог друштва. Остао је податак у документацији мог споменутог колеге и саиграча Славка Томашевића, коју је средио такође мој саиграч, овдје, у Београду, потпуковник Јанко Радмановић, да сам за малофудбалску екипу Меченчана одиграо 60 утакмица и постигао један гол – играо сам у одбрани па ми нису дали да чешће одем до противничког гола... Своју прву утакмицу у малом фудбалу за екипу Комоговине одиграо сам, у четрнаестој години (и Вукашин Дабић, мој школски друг, рођак и саиграч, исто је годиште), управо против Меченчана, која је завршила лоше по нас, Комоговљане – 8 : 1... (Само да подсетим на њихове играче, наравно, старије и неке знатно старије од мене, међу којима је било и студената из села, али су за њих играли и студенти из неких околних села, па ни споменути резултат није никакво чудо: Васо Гачић, Слободан Цобо Лончаревић, Славко Томашевић, Илија Нукић, Мирослав Мира Боројевић, Никола Никица Боројевић, Ђука Грновић, Милош Дмитривић, па Владо Зебић, из Горњег Бјеловца, затим Ранко Рајшић, Чедо Кладарин, Јово Боројевић, Станко Очигрија, сва четворица из Боројевића, Божо Ножинић, из Превршца... А моји, осим нас, ћака: Борислава Боре Кордића, Вукашина Дабића и мене, сви други, старији и доста старији од нас, живјели су на селу: Перо Дабић – Ружчин, Стево Кордић, Јоцо Кордић – Милорадов, Ранко Трнинић, Драган Миросављевић, Драган Дабић – Ковачев, Богдан Дабић...) Мислим да је меченчанска екипа, у којој сам играо, вјероватно у малофудбалској историји села била и најбоља: Милан Миле Радмановић, Ранко Србљанин, Јанко Радмановић, моја маленкост, Божо Бојкан Грубор, Јовица Дмитривић и Славко Томашевић. За ту екипу, неки нешто раније, неки касније, а неки и са мном, играли су и: Илија Нукић, Стево Грубор, Никола Шаренгаћа, Младен Обрадовић, Душан Чекић, Милан Буинац, Славко Кука, Момо Кременовић, Стево Радмановић, Владимир Икшић и други, посебно млађи: Никола Ићитовић, Ђуро Радмановић, Бранко Ребић, Ђуро Црнојевић, Мирослав Боројевић, Миливој Мића Милојевић, Никола Кресовевић, Ненад Томашевић, Ђорђе Ђоко Грновић, Мирослав Ананић, Јовица Лончаревић...

Могло се и много детаљније о колегама са којима сам радио у школи: Славку Томашевићу, Милану Кузмановићу и његовој супрузи Анкици, Воји Боројевићу, Душанки Обрадовић, Момчилу Кременовићу, Николи Шаренгаћи, Пери Ананићу и његовој супрузи Марији, Драгану Србљанину и његовој супрузи Јасни, Звонимиру Месњаку, Љерки

Ковачевић, Ђури Грновићу, Николи Пјевалици, Ради Прибичевићу, Даници Драгић, учитељима у подручним школама: Милошу Богдановићу, Драги Миличевић, Љубици Баљак, Ружи Чизмић, Љубици Богдановић, Милошу Дабићу, тајнику школе Пери Боројевићу, мајстору Мићи Грновићу, о спремачима Кати Дмитривић и Богдану Ићитовићу... могло се.

Да не би испало по народној, од Вука записаној, а испричаној у Ресави: „Раскречио се као рак на брзаку.“ („Кад се ко гради већи него што је.“ Израз гради каже се за онога ко се узноси, прави важан, прави се паметнији него што јесте. Ја сам је на Банији чуо безброј пута и као израз за псовку, у ствари за оно... па кажем оцу: Мен је ојтрос стрина Миљкача рекла да ме градо ћаћа који ме направјо вако блесава.)

*

Презимена становника Меченчана који су живјели (неки и дуже вријеме радили па им дјеца ту, након рођења у Костајници и, касније, у Сиску, расла и одрасла) у њима у периоду послје Другог свјетског рата па до грађанског рата у Хрватској, односно у неко моје вријеме: Ананић, Боројевић, Буинац, Бунчић, Велебит, Вилус, Гачић, Грновић, Грубор, Дмитривић, Жилић, Зебић, Ићитовић, Југ, Каравидић, Кесић, Кладарин, Корасић, Кременовић, Кресовевић, Кузмановић, Лазић, Лончаревић, Маљковић, Матијашевић, Месњак, Метикош, Миочиновић, Моралити, Нукић, Обрадовић, Плављанић, Прерадовић, Прибичевић, Радмановић, Рајковић, Ребић, Србљанин, Стрижак, Томашевић, Трнинић, Цолић, Чавић, Чизмић, Шантек, Шаренгаћа, Шербеџија...

*

Могло би се и још о много чему у Меченчанима, о Меченчанима... Као о томе да сам једне давне године, на путештвијама по крајевима бивше Југославије, у разговору са двојицом универзитетских професора, који су, између осталог, истраживали рудно, као и водно богатство Баније, сазнао, а након што сам им испричао откуд сам, да се управо Меченчани налазе на већим, подземним површинама воде.

Е, сад, да ли је то детаљније истраживано и да ли је то све тачно, тешко ми је с ове временске раздаљине, да не кажем дистанце, и нешто детаљније...

Јер хадске јаме заиста су запрепашћујуће, пријетеће. Као да чекају некога па да га повуку у свој Хад. (А Хад је и бог подземног свијета, као и сам подземни свијет што је исто то.) И не дао га бог никоме...

Међутим, да Природа чини своје – чини. Или она, као некаква Свевишња, прати па узвраћа, кажњава, шта ли... Стога чуда не морају да буду, а мишљења сам и да нису, ни божја ни паганска... Јер чуда је измислио човјек како би пред Природом одбранио своја оваква или онаква чињења и нечињења. Па је из страха, а највећма дакле из страха од самога себе, побјегао у много шта што доводи до уништења... и самоуништења... О чему је било и напријед нешто, па да...

И да не причам даље, кад много чега од тога некадашњег, меченчанског ионако одавно више нема.

А били су Меченчани: опћина, општина, мјесни уред... Били су.

И моји, вољени: били су. Није да нису.

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ СЛИКАРСТВА
СПИРИДОНА АЛЕКСИЈЕВИЋА

СЛИКАР И СВЕШТЕНИК

пише: Милорад Савић

Алексијевић је карактеристичан примјер српског сликара који се формирао у контексту православног барока у Далмацији. Изгледа да се сликарством активно бавио од 1790. до 1808. када је рукоположен за свештеника и када је постао дрнишки парох. У Шибенику и Задру, гдје је живио и радио од друге деценије 19. вијека до смрти, није препозната ни једна икона из богатих збирки која би му се могла приписати

По подацима из аутобиографије, Спиридон Алексијевић (Житомислић, 1769. – Задар 1841.) је у Врлици, Драговићу, Скрадину и Дрнишу сликао иконе и с тим и учитељским послом зарађивао за живот. За истраживача је посао отежан што у аутобиографији није именовано ни једну своју икону, већ о својим сликарским активностима пише уопштено. Спиридон Алексијевић до сада је најпознатији као књижевик.¹

Овдје се анализира више његових незаобилазних дјела из Скрадина и Дрниша и реконструише стари дрнишки иконостас. То су сликарска дјела која му се могу аргуменатовано приписати по индивидуалном маниру

Св. Илија са сценама, Скрадин, 1792 – 1795.

на основу једине потписане иконе *Св. Илија са сценама* из Скрадина. О његовим дјелима из Врлике, Далматинског Косова и Драговића, која су му под упитником приписана неће се расправљати;² за њих и даље остаје питање ауторства, јер те иконе имају мало манирске сличности са иконом из Скрадина. Свједочанства из аутобиографије, архивске грађе и литературе говоре у прилог да је иконе из тих мјеста сликао Алексијевић,³ али индивидуално-стилски разлози то не потврђују. Постоји податак да су у Врлици његове иконе Обрезање и Преображење.⁴ Наводи се да је по жељи капелана Анастасија Ђурића, престоне иконе у Врлици 1790. насликао С. Алексијевић.⁵ Могуће је да се индивидуални стил Алексијевића постепено мијењао па споменуте иконе и даље треба сматрати за његова могућа дјела. Опширније је описан иконостасни крст старог иконостаса у Дрнишу као дјело С. Рапсоманика,⁶ али то је дјело Спиридона Алексијевића, који је насликао више икона за дрнишки иконостас.

Барокна епоха избацила је на површину православног друштва у Далмацији динамични слој и амбициозне људе жељне знања и

1 С. Кораћ, Преглед књижевног рада Срба у Хрватској, Загреб 1987, 86; Д. Иванић, Књижевност српске крајине, Београд 1998, 47-48.

2 М. Савић, Сликарство у српским црквама сјеверне Далмације од XIV до XX вијека, Београд 2000, сл. 160 (Тајна вечера, Драговић), сл. 161 (престона са Косова).

3 Р. Веселиновић, Српска уметност северне Далмације у XVIII веку, Зборник за ликовне уметности Матице српске 18, Нови Сад 1982, 199-213; С. Кораћ, Преглед књижевног рада Срба у Хрватској, Загреб 1987, 86.

4 С. Кораћ, Преглед књижевног рада Срба у Хрватској, Загреб 1987, 86. Те иконе нисам затекао у врличкој цркви када сам обишао терен; можда су пропале у пожару у цркви 70-их година 20. стољећа.

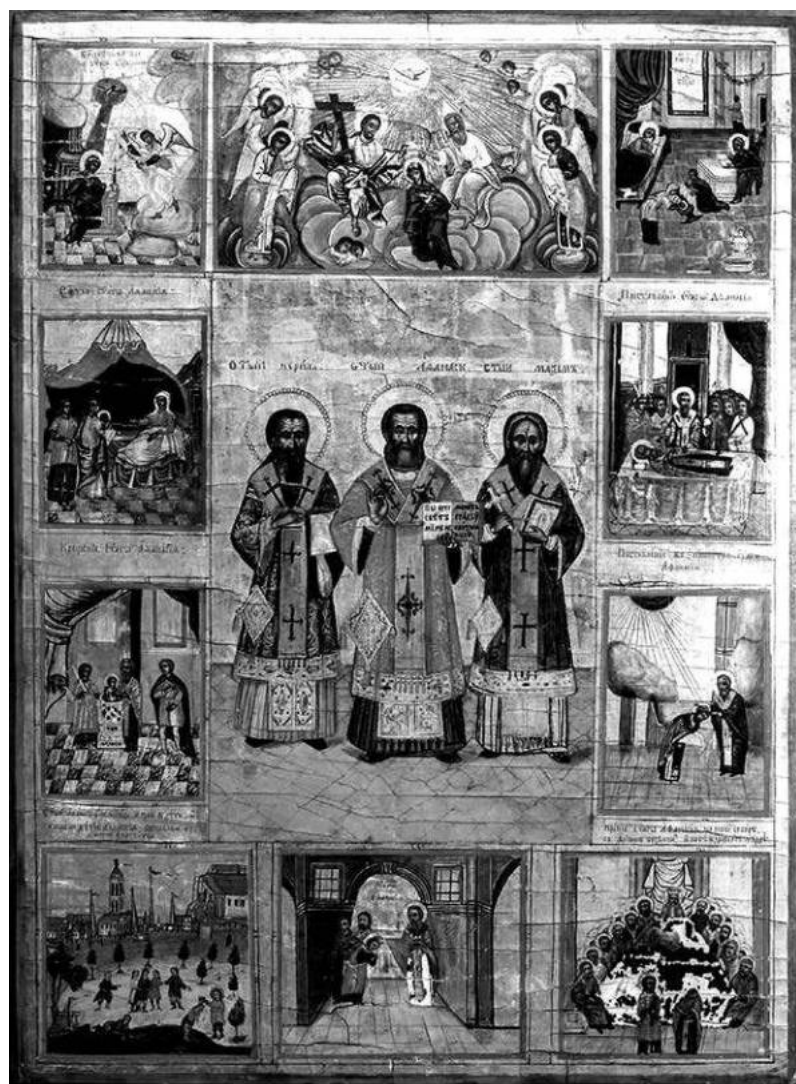
5 Р. Веселиновић, Српска уметност северне Далмације у XVIII веку, Зборник за ликовне уметности Матице српске 18, Нови Сад 1982, 199-213.

6 Б. Чоловић, Сликани крст из Дрниша, Просвјета 161, Загреб 2021.

7 „Овдје по мојој жељи проигумен потражи мјесто да ме остави код иконописаца, да се научим иконоизображенију, на које сердечено био сам склон, но хотјаше се на годину 30 цекина у злату за моје содержаније, зато мој проигумен отрече се ову велику добродјетељ мени показати. Овди ми срећа леђа окрену, и лиши ме овог напретка који би ми служио до смрти. Иконопиство, гречески језик и италијански ту сам, да ме оставио, научити могао,“ У: С. Алексијевић, Споменак Милорадов, Книн 1990, 22.

стварања. Алексијевић је као ђакон са проигуманом Драговића доспио на Крф да учи код искусних иконописаца, али то није било могуће јер је трошак био велик.⁷ Питање је гдје је и како могао научити сликарску вјештину, код којег иконописца? Података нема. То може да значи да је сам изабирао узор за своја дјела, да је сакупао разне предлошке, од преписа појединих икона до графичких листова, а такође је могуће да је познавао писане упуте иконописцима какве је садржавала *Ерминија* Дионизија из Фурне. Ипак, негде је морао да научи технологију израде подлоге, препаратуре, цртежа, nanoшење боја, постизања волуминозности итд. Биће да је у радионици неког иконописца, понајприје код старијег савременика Матеја Веје, провео неко вријеме усвајајући занатске елементе, композиције, декоративност и друго. Од 1792. до 1795. Алексијевић живи у Скрадину. У великој збирци икона скрадинске цркве Св. Спиридона, укључујући и иконостасне иконе, Алексијевић је имао прилику да учи на готовим дјелима. Дјелимично је имао узоре на иконостасу С. Рапсоманика, а понајприје на иконама Матеја Веје, који 1791. за Скрадин слика репрезентативну икону *Св. Димитрије са сценама*. Можда је Алексијевић био присутан док је Веја сликао, па, као аутодидакт, у ономе што је блиско његовом схватању, налази и узоре. Св. Димитрије је на њега оставио снажан утисак и по том узору он у Скрадину и Дрнишу слика иконе сложеног садржаја. Та икона била му је узор у ликовним рјешењима за *Св. Илију са сценама*, коју слика за првог боравка у Скрадину, од 1792. до 1795. године. Да су Св. Димитрије са сценама и *Св. Наум са сценама*, Вејино дјело сликано за Скрадин 1799., били узори за Алексијевићеву другу усложњену скрадинску икону *Св. Кирил, Атанасије и Максим са сценама* извјесно је. Та икона, настала вјероватно за вријеме другог Алексијевићевог боравка у Скрадину од 1802. до 1808. године, зрелије је и сасређеније сликана, посебно квалитетно призори око главне сцене. Скрадин је мјесто Алексијевићевог сазријевања и усвајања солидне вјештине и барокног стилског ретуша. То поготово што су и поједина дјела са Рапсоманићевог иконостаса несумњиво утичу на Алексијевићево сликарство у Дрнишу.

О животним активностима у Драговићу, Дрнишу и Скрадину он пише:⁸ „В цркви Драговићкој бил причтен в дјело Богослуженија како дјакон, такожде бил во истом манастирје за неколико љета учитељ тамо бившија јуности проготовљајушчисја ко монашеству и за облегленије манастирскија икономији спомочествовал междутим содржаније своје средством иконописања свјатих образов, којег њест совсјем невјежа. Подобно всегда себе вел, како в Драговићије, такоже и в Дрнишје, како что следујет и њиње в сем градје Скрадињем мјестје постојаноаго своаго от шестих љетјех пребиванија, первјеје рекох съедил во службе дјаконстјеј и в поуке греческија јуности и в честном художествје иконописанија свјатих образов по виду греческом.“ Сликање „по виду греческом“ јесте ондашње схватање религијског сликарства у иконописној бранши. Цитирано се може тумачити – по православном погледу (изгледу, узору), што би требало значити технику сликања на дасци и поступке иконописних школа. У иконографском и духовном

Св. Кирил, Атанасије и Максим са сценама, Скрадин, 1802 – 1808.

погледу то би значило схватање иконе као свете слике православне цркве. Кориштење барокних графика и слика за предложак и видно мијењање композиција и духа Алексијевићу очигледно није значило ништа у смислу православног погледа на икону, то утолико више што је у грчком сликарству икона постојала дуга традиција уједначавања нових стилских елемената из италијанских сликарских традиција у свој технички и духовни оквир.

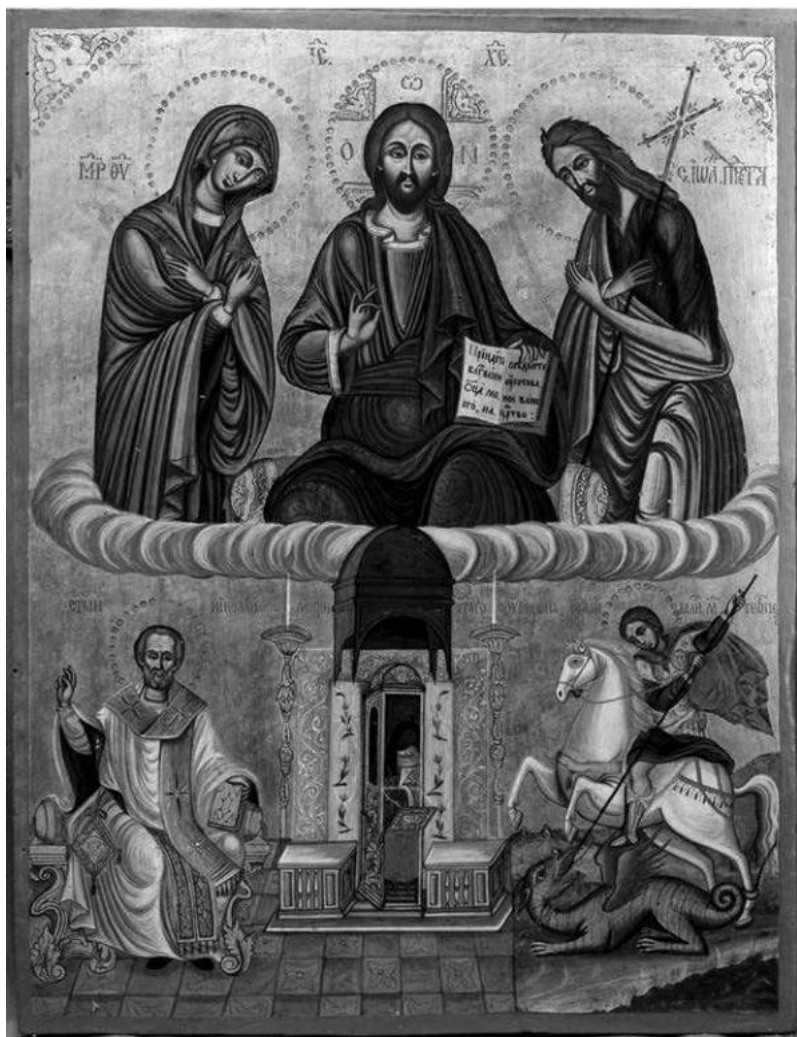
На полеђини иконе *Св. Илије са сценама из живота* био је запис са именом Алексијевића,⁹ што је касније неки „стручњак“ истругао. Давно забиљежени натпис омогућава да се исприча сувисла прича о овом иконописцу, да се препозна његов индивидуални стил и атрибуирају му се и друга дјела. Касније сам му приписао врло сличну скрадинску икону *Св. Кирил, Атанасије и Максим са сценама из живота*.¹⁰

На златној позадини насликан је у средини Св. Илија, изнад њега је Св. Тројица, док су са страна по три сцене из светитељевог живота. Основа иконе је златна, натписи српском ћирилицом изведени су прецизно калиграфски. Пророк стоји на тлу одјеви у тамну хаљину и

⁸ С. Алексијевић, Н. д., 37.

⁹ М. Савић, Српске цркве у Скрадину и њихове иконе, Српска зора 7, Книн 1993, 284-302.

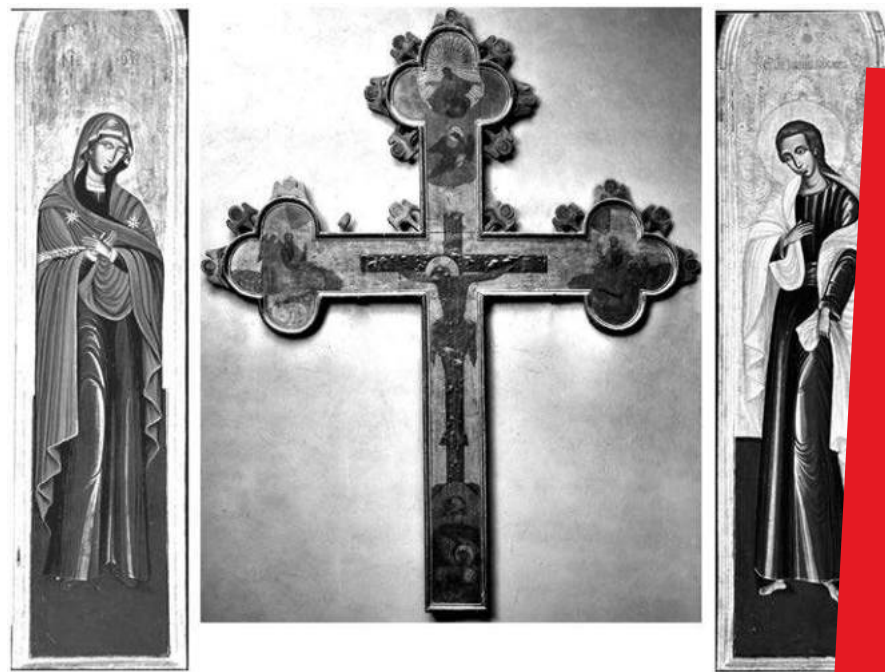
¹⁰ М. Савић, Српске цркве у Скрадину и њихове иконе, Дјела и стилови уметности Српске православне цркве у Далмацији, Београд-Шибеник-Бања Лука 2021, 196.

Деизис са Св. Николом, Спиридоном и Георгијем са сценама, Скрадин, 1802 – 1808.

огрнут хермелинским плаштом. Св. Троица: Бог Отац и Бог Син седе на облацима а изнад између њих је голуб Св. Духа. Призори из живота сликани су у развијено украшеним барокним елипсастим картушима. Ту су догађаји из његовог живота: рођење пророка, вознесење, гавран пита пророка, Бог се јавља Св. Илији, Св. Илија прилази к жени, приношење жртве. Догађаји су испричани животно, поучитељно, док је атмосфера сведена на основне назнаке пејзажа или архитектуре. Торжествености и сјају посебно придонио звонак колорит који на златном окружењу истиче животност сцена. Насликао га је сликар који је сигурним умијећем уредио барокни декоративни и композициони склоп. Он произлази из житија светитеља и савремених графичких листова живописних прича. Саме сцене су сликане довршеним поступком загаситим колоритом уз извјесно поједностављивање у цртежу у изведби. Распричаност и једноставна животност призора дају целини несумњиву драж постижући главно: ликовно приказивање светитељевих примјера у вјери.¹¹

Св. Кирил, Атанасије и Максим са сценама приказује Кирила Јерусалимског (315-386), Атанасија Александријског (296-373) и Максима

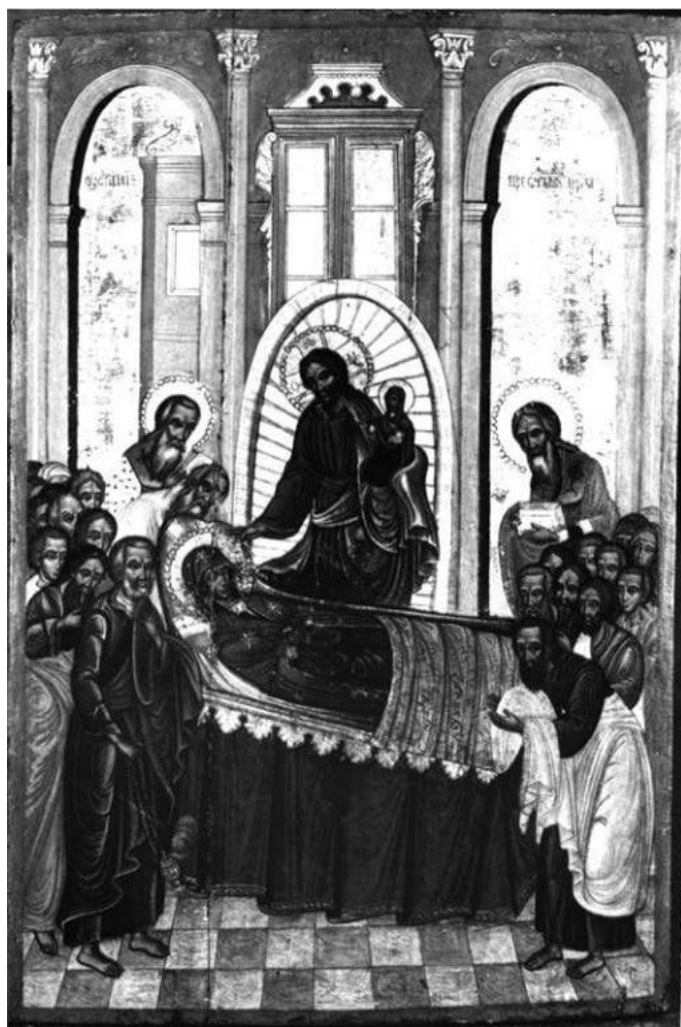

Распеће с јеванђелистима, Богородица, Св. Јован, иконостас, Дрниш, 1795 – 1800.

Исповједника (580-662). Мања правоугаона поља садрже десет призора уређених око централног поља. У горњем реду нижу се Благовијести, Св. Троица са крунисањем Богородице и Рођење Богородице. Слијеле Рођење Св. Атанасија, Крштење Св. Атанасија, Атанасије као дјечак крсти дјецу на морској обали, Атанасија благосиља патријарх, Постављање у епископа Св. Атанасија, уз још неке сцене нечитљивог назива, до Смрти Св. Атанасија. Икона је дакле тематска комбинација са три популарна светитеља у главној сцени, Богородичиних празника, Св. Троице, која је обогашена крунисањем Богородице, док су најбројнији догађаји из живота Св. Атанасија. Осим на житија светих, таква комбинаторика много подсећа на зборнике о разном, о чудима, на Богородичњаке, који су у барокној епохи били уобичајени у црквеној литератури у Далмацији. Квалитетно су сликана тројица светитеља са књигама у рукама. Позадина је златна на цијелој површини; натписи су прецизно калиграфски исписани. Њихове раскошне одежде колористички су наглашене а украшене су сјајним бордурама и густом декоративном текстилном мустром, што подсећа на такве поступке украшавања Матеја Веје. Лица су поприлично тврдо сликана упркос постизања индивидуалних црта и израза. Околни призори су такође барокно интонирани и прати их сјај, колористичка наглашеност, композициона усредсређеност на суштину приче и подуче, добар цртеж, разрада унутрашњег архитектонског простора са барокним елементима и украсима, уз један развијени приморски пејзаж, те детаљи из барокног репертоара: облаци, анђели и херувими, зраке свјетла итд. Квалитетна израда двије иконе из Скрадина наглашава свечани изглед и распричаност, што их чини преносницима житејних и молитвених садржаја и порука и наглашава торжественост и репрезентативност.

¹¹ У Шибенику постоји врло слична али затамњена и слабо видљива икона Св. Илија са сценама. По концепту и композицији слична је скрадинској икони: у средишњем пољу пророк

Илија стоји, у десет правоугаоних поља око главног су сцене из његовог живота. На златном фону су слова српске ћирилице.

Успење Богородице, иконостас, Дрниш, 1795 – 1800.

Алексијевић је у Скрадину насликао и *Деизис са Св. Николом, Спиридоном и Георгијем*. Икона је композиционо подијељена у двије хоризонталне зоне. Горе је у облацима насликан Христос како сједи на јастуку. Десницом благосиља а у лијевој руци држи отворену књигу са текстом: ПРИДИТЕ БЛАГ(О)ВЕНИ ОЦА МОЕГО НАСЛЕДУИТЕ ОУГОТОВАННОЕ ВАМ Ц(О)РСТВО. Са страна му стоје Богородица и Св. Јован склопљених руку на прсима у молитви заступништва, што иконографски потиче из композиције другог Христовог доласка. У доњој зони су Св. Никола на трону, мошти Св. Спиридона и Св. Георгије на коњу у замаху пробадања аждаје. Врло популарни светитељи у народу, чудотворци и херојски мученик, творе проширени деизис, али се то композиционо разликује од изгледа страшног суда гдје су бројни светитељи постављени као фигуре у низовима. Св. Никола је архијереј на трону са књигом Христовог учења и у покрету благослова. Св. Спиридон је у моштима са балдахиним, оградом, високим свијећњацима са страна, Св. Георгије је херојски коњаник. Светитеље идејно обједињава исто вријеме пред и око Никејског сабора и њихово учешће у њему, као и мучеништво за Христову вјеру. Осим доњег сегмента са подним плочицама, и плавичастим пејзажом, основа иконе је златна, натписи су калиграфски

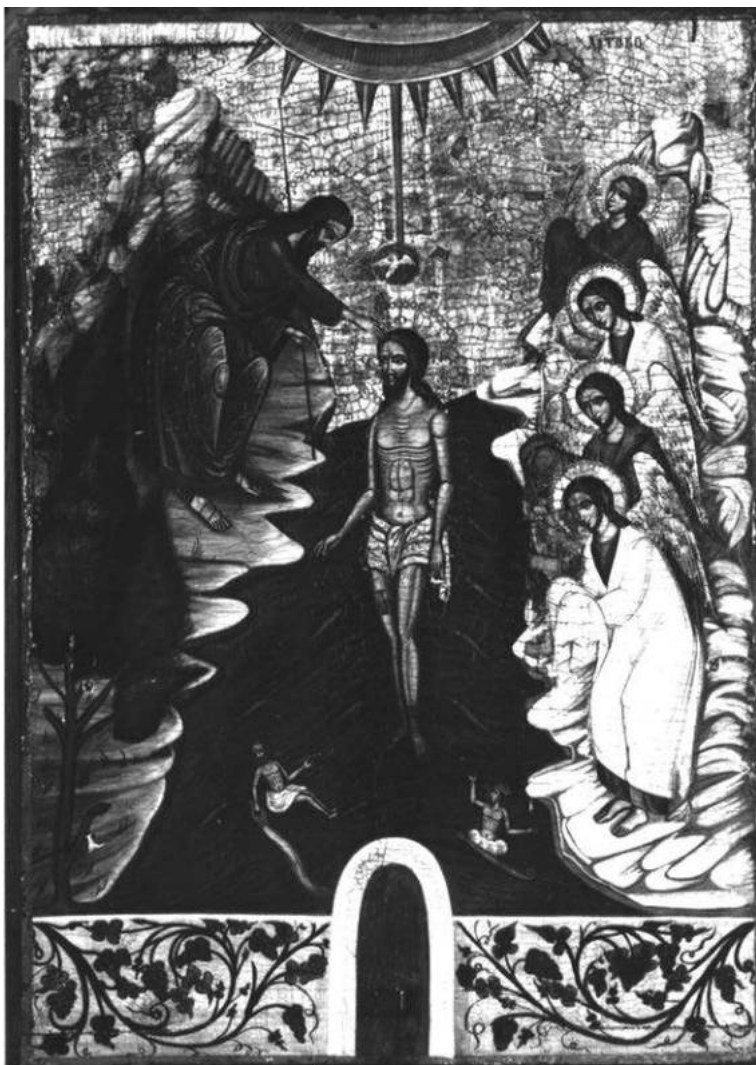

Богородица, иконостас, двојна икона, Дрниш, 1795 – 1800.

изведени на српском језику, врло слично као на иконама Св. Илије и Св. Кирила, Атанасија и Максима. Пунцом су изведени ореоли и украси у горњим угловима. Цртеж иконе је добар, моделовање ликова и фигура помало поједностављено, а све изведено у живахном колориту и изражајној декоративности.¹²

Није документован изглед иконостаса старе цркве Успења Богородице у Дрнишу прије него што је 1908. изграђена нова црква и насликан нови иконостас. Неке иконе старе преграде нису сачуване, али јесте велики иконостасни крст са *Распећем*, двије иконе са његове стране, *Богородица* и *Св. Јован*, затим двојна икона *Богородица са Христом* и *Крштење* те празници *Успење Богородице* и *Вазнесење*. Ова дјела имају исти индивидуални стил врло близак маниру Спиридона Алексијевића показаном на скрадинским иконама, па их треба њему и приписати. Он се огледа у целини и детаљима, у рјешавањима појединих дијелова слике, лица, чела, очију, браде те у декоративности, барокним облацима, зракама свјетла итд. Истиче се идентично сликање младих лица, на примјер херувима и анђела уз Св. Матеја са дрнишког крста и лице Св. Георгија са Деизиса у Скрадину. Више старијих лица на разним његовим иконама врло слично је сликано. Битан детаљ се такође

¹² У манастиру Крки је икона идентичне композиције али другог индивидуалног манира.

Крштење , иконостас, двојна икона, Дрниш, 1795 – 1800.

Св. Јован са сценама, Дрниш, 1795 – 1800.

понавља, а то је фино калиграфско писање натписа идентично на свим дјелима С. Алексијевића.

Алексијевић је у Далмацији имао узоре за своја дјела. Да је добро познавао скрадинске иконе казује дрнишки иконостасни крст сликан по узору на крст иконостаса у Скрадину, кога је 1755. насликао Спиридон Рапсоманик. Осим сличног Распећа, слични су јеванђелисти са својим симболима у тролисним завршецима крста, посебно аплицирани херувими на оба крста. Уврх је насликан Бог отац у облацима обасјан зракама свјетлости. Стил дрнишког крста је Алексијевићев по свим елементима слике, такође и по начину писања натписа. То је јасно и на иконама Богородице и Св. Јована које су биле са страна крста: издужене фигуре, млада лица која се на сличан начин понављају, златни фон украшен пунцираним украсом те калиграфска слова карактеристике су које се појављују и на овим иконама.

Барокна епоха избацила је на површину православног друштва у Далмацији динамични слој и амбициозне људе жељне знања и стварања. Алексијевић је као ђакон са проигуманом Драговића доспио на Крф да учи код искусних иконописаца, али то није било могуће јер је трошак био велик

Усвајање разних узора и композиција Алексијевић показује и на икони *Успење пресвете Богородице*, коју је у целини и детаљима пренио са иконе Михаила Иванова са иконостаса манастира Крке. Исти је унутрашњи простор са два висока стуба и два лучна отвора кроз које се види вањски простор. Исти је распоред двије групе личности око Богородичиног одра и Христа који држи у руци малу Богородицу. Међутим, Алексијевић мијења и на свој начин врло лако слика реалистичка лица снажне индивидуалности. Манирски понавља свој начин сликања младих лица као на већини других икона, такође су и слова натписа идентична. *Вазнесење* је сликано по традиционалним узорима за разлику од те сцене са крчког иконостаса, која је карактеристично барокно интонирана. То се огледа у класичној мандорли у којој је Христос у слави свог тријумфа, док барокни предлошци истичу небеске облаке са анђелима у чијој средини је Христос. И на овој икони карактеристична је квалитетно изведена индивидуализација лица.

Узор за двојну икону *Богородице с Христом и Крштењем* Алексијевић

је имао у икони С. Рапсоманика са скрадинског иконостаса. И у Скрадину и Дрнишу та икона се скидала са иконостаса и носила у литијама. Богородица у лијевој руци држи Христа а десном показује на њега (схема Одигитрије). Она има декорисану круну коју придржавају два летећа анђела, што је скраћено крунисање Богородице. Декорисани су нимбови и богате су текстилне мустре Богородичиног плашта, што иде трагом манира Матеја Веје. Моделација лица је уједначена, док је одјећа тек подсећа на традиционалне начине. Композиционо, по учесницима и детаљима његово Крштење је скоро па копија иконе коју је крајем 17. вијека насликао Димитрије Номик за најстарију православну цркву у Шибенику, одакле је Алексијевић урадио композициони препис. Двојна икона у Скрадину је у реду апостола на троновима; од тих икона у Дрнишу нема ни трага.

Све указује да је Спиридон Алексијевић у Дрнишу осликао више икона за иконостас. Од престоних икона одавно нема ни трага, а несумњиво су постојале; могуће да су биле дјела неког старијег сликара. Тај иконостас изгледа није имао апостолски ред икона и то је необично за далматинске олтарне преграде барокне епохе. Повлачећи паралелу са скрадинским иконостасом, Алексијевићевим узором, преграда у Дрнишу могла је имати четири иконе празника изнад престоних икона, али су сачуване само двије. Двојна икона је била у центру тог јединог низа икона изнад престоних икона. Изнад тога реда био је монументални крст са Распећем и иконе Богородице и Св. Јована са његових страна. Дрнишке иконе сликар је насликао док је ту боравио, од 1795. до 1800. године. Уколико узмемо као тачне податке да је Алексијевић у Врлици насликао престоне иконе и иконе два празника (уз могућност да их је било четири), онда би олтарна преграда у Дрнишу била његов други несумњив иконостасни ансамбл. У контексту барокног стила у Далмацији његови иконостаси су били преграде са мањим бројем икона и великим крстом, што је супротно бројним ансамблима савременика му Николе Судара, сликарима јонског барока који су овдје сликали олтарне преграде, поготово велелепним иконостасима сликара старог бенковачког иконостаса. Ташко је рећи шта је томе узрок, јер недостатак новца није убједљив за релативно богате парохије Дрниша и Врлике а у време када и неке сеоске парохије налазе могућности за олтарне преграде са више иконостасних редова и тематских целина.

Врло блиско маниру и приступу које је Алексијевић показао на скрадинским иконама насликана је икона *Св. Јован Претеча са сценама* из Дрниша. Св. Јован Претеча и Главносни стоји у средини иконе у пејзажу. У лијевој руци носи усековану главу на пладњу и држи свитак са текстом, други текст појављује се у подножју централне сцене. Около у сликаним картушима повезаним цвјетним мотивима су централна Св. Троица и осам призора из светиљевог живота: Благовјести Захарији, Целов Марије и Јелисавете, Рођење Св. Јована, Бјекство Јелисавете с Јованом, Крштење Јованово, Крштење Христово, Представљење Јованово, Усековање. На средини доњег дијела је насликан херувим. Позадина иконе је златна, натписи су писани правилно калиграфски и

слично словима на иконама из Скрадина. Индивидуални манир је такође врло близак па нема разлога да се ово дјело не припише Спиридону Алексијевићу. Дјело је настало на основу графичког листа Ј. Ферслера из 1759. године.¹³ По концепту, композицији, низању сцена, општем стилу и украсима блиска овој је *Св. Јован са сценама* из Чисте Мале.¹⁴

Сликање усложњених иконографских целина, икона са главном сценом и околним призорима из живота снажна је појава у оквиру православног барокног стила у Далмацији, премда је оно било присутно и у критској школи и у српском барокном сликарству. Углавном су сликане по предлошку барокних графика. Такве иконе постоје у манастирима (Крка) и у више цркава: Шибеник, Скрадин, Братишковци, Дрниш, Ислам Грчки, Задар, Смоковић, Дубровник, Книн, Јагодња, Билишани Доњи итд. Осим С. Алексијевића, имена аутора су Матеј Веја (Скрадин) и Богуновић (Братишковци), док већина икона тог типа није потписана.

**Алексијевић је у Далмацији
имао узоре за своја дјела.
Да је добро познавао
скрадинске иконе казује
дрнишки иконостасни крст
сликан по узору на крст
иконостаса у Скрадину, кога
је 1755. насликао Спиридон
Рапсоманик**

Важно је да извориште приступа и манира С. Алексијевића произлази из далматинских стилских кретања и сликарске праксе, из утицаја јонског барока С. Рапсоманика и самосвојнијег Матеја Веје, потом руских барокних примјера и, у знатној мјери, барокне графике као предложака. У том смислу Алексијевић је карактеристичан примјер српског сликара који се формирао у контексту православног барока у Далмацији. Изгледа да се сликарством активно бавио од 1790. до 1808. када је рукоположен за свештеника и када је постао дрнишки парох. У Шибенику и Задру, гдје је живио и радио од друге деценије 19. вијека до смрти, није препозната ни једна икона из богатих збирки која би му се могла приписати. Свештеничке дужности, административни рад као викара православне цркве до доласка владике Рајачића те знатније књижевне активности превагнулe су у односу на сликање икона у другој половини његовог живота.

¹³ Д. Давидов, Српска графика XVIII века, Нови Сад, 1978, сл. 233.

¹⁴ Исти је распоред сцена око Св. Јована, који је идентичних атрибута као на дрнишкој икони, исти су барокни картуши и цвјетне декорације које их повезују и херувим у подножју, као и

композициона рјешања истих догађаја. Обе су сликане на основу истог предлошка. Постоје разлике: непрецизнија слова, другачији херувим, различито сликање лица, па се ова икона не може приписати Алексијевићу.

SNIMANJE FILMA JE KAO IGRANJE TETRISA

RADIVOJE RAŠA ANDRIĆ, FILMSKI REDITELJ

Jedan drugar, reditelj, mi je, slično kao i Jergović, rekao: „Ju, vidi, Raša snimio najbolji hrvatski film“. Naravno, podjebavao me je. Ali ima tu nešto. Potpuno sam uveren da bi mnogo bolje bilo da hrvatske teme snimaju srpski ili bosanski redatelji i obrnuto. Jer tako postoji odmak, pogled sa strane. Ja to odavno znam, samo što je Jergović prvi to tako javno rekao i precizno definisao

RAZGOVARAO: Željko Luketić

FOTOGRAFIJE: Zoran Ilić

„Zračak sunca koji nam je potreban“, „film koji rasteruje oblake“ i „prvi postjugoslavenski film o pomirenju“, neki su od novinskih naslova koji su pratili premijerna prikazivanja novog dugometražnog filma Radivoja Raše Andrića „Leto kada sam naučila da letim“. Za razliku od prethodnih naslova ovog redatelja, na „Leto“, koje je uz to i dječji film, čekalo se najviše, čitavih 17 godina. Teško da je tome presudio Rašin renome velikog profesionalca i pitaju li se vlasnici kina i producenti, pravog hit-mejkera. „Tri palme za dve bitange i ribicu“ (1998.), „Munjel!“ (2001.) i „Kad porastem biću Kengur“ (2004.) bili su kulturni naslovi velike gledanosti, a poneki su doživljeni i kao filmovi generacije.

Raša za cijelo to vrijeme nije mirovao, etablirao se kao vrijedni pomoćnik režije i pažljivi skript-doktor, snimao je reklame i TV serije i bivao često spominjano ime u mnogim projektima za koje još uvijek postoji nada da se dogode. Iako je, obzirom na prethodne, status novog filma kao primarno dječjeg, mnoge iznenadio, dojmovi su odreda pozitivni, jer je i u taj kontekst Raša uspio unijeti opažanja o društvu koje nas okružuje. Prije je to bila tranzicija i načini na koje okolina utječe na mlade ljude, sada je to obiteljska ostavština jednih ratom iskvarjenih odnosa. Katalizator pozitivne promjene su djeca, a to je publika kojoj se ovaj autor već približio sastavljajući priručnik za one najmlađe koji se, kad odrastu, planiraju baviti filmom.

Uz stalnu suradnju s kreativcima iz regije, Andrić posebno njeguje odnos i sa Zagrebom i obalom, pa ga se tako može naći i kao suradnika Bobe Jelčića, Rajka Grlića i Dane Budisavljević. Popis Rašinih asistencija i pomaga-

nja je impresivan, no on i dalje, u dobi u kojoj režiseri ni ne pomišljaju da u toj poziciji rade s drugima, nastavlja nalaziti strast i zadovoljstvo u radu. Na osobnoj razini, kako to često primjećuju njegovi suradnici, Raša je najviše od svega dobar čovjek i prijatelj: odmah po prvim vijestima o velikom potresu u Zagrebu, među prvima je na društvenim mrežama reagirao iskrenom podrškom, dok i o manjkavostima hrvatske filmske scene, koju izvrsno poznaje, uvijek pristojno odbija govoriti. Ono o čemu voli govoriti je film i rad na filmu, iskustva i priče kojih se ne želi odreći i koje s radošću prenosi drugima.

U trenutku ovog razgovora „Leto kada sam naučila da letim“ u kina u Srbiji već je vidjelo 175.000 gledatelja, a film je u natjecateljskoj selekciji Internacionalnog filmskog festivala BUFF Malmö Filmfestival osvojio Nagradu ECFA, priznanje Europske asocijacije filma za djecu.

Radivoje Raša Andrić: Bilo je sjajno dobiti tu nagradu. Meni je do sada najveći festival bio Motovun, tako da je ovo, bar za mene, zaista veliko. To nije glavna nagrada na festivalu, jer te glavne donose novac, a takve mi nekako uvek izmaknu. Koliko sam shvatio, nagrada iz Malmöa je ulaznica za selekciju filmova koji se takmiče za Evropsku nagradu za filmove za decu koja se dodeljuje u Berlinu.

Imali ste i posebne projekcije za djecu, nakon kojih je slijedio i razgovor. Kakva su oni publika i što pitaju? Neki redatelji prilično se boje djece kao publike, njihovih reakcija i iskrenih pitanja „u glavu“.

Radivoje Raša Andrić: Od početka distribucije filma atmosfera u Srbiji je bila festivalska. Na premijernom prikazivanju u Beogradu publiku su činili uglavnom uzvanici i prijatelji, pa sam na te reakcije gledao sa dozom dozorenja, jer ipak, to je specifična publika. Premijera u Novom Sadu je bila drugačija, tu su uglavnom bila deca, a ono što me iznenadilo je tapkanje i pljeskanje u ritmu muzike, prije nego uopšte počne film. Čim krenu početni natpisi s nazivima producenstkih kuća i krene muzika, deca počinju da plješću, a još se nije pojavio prvi kadar filma. To je, kako ja vidim, pohvala Vasilu Hadžimanovu, on je autor muzike. Verovatnije je da deca plješću njemu, a ne unapred filmu koji će tek gledati. Ali svakako ništa slično do sada nisam doživio.

Koliko kategorija dječjeg filma, čak i na samim festivalima kao izdvojena, na neki način ograničava film kad pokuša sudjelovati u glavnim programima? Koliko u drugim selekcijama nudi prednost ili brzi start?

Radivoje Raša Andrić: Kad radim na filmu, kad pripremam scenarij ili sam u montaži, na umu mi nikad nisu festivali. Bitnije mi je koliko će film biti gledan, to mi je lično mnogo važniji parametar. U smislu – da li će film da dopre do publike. Ali ja ne zamišljam publiku uopšteno, meni u pomoć na snimanju pristižu prijatelji koje zamišljam da su prisutni, samo zamislim da li bi mi ovaj ili onaj od drugara rekao „auuu, kako ti je ovo glupo“ ili „što ti je ovo dosadno“. Ako mi oni, u mojoj glavi, tako nešto negativno kažu, ja odmah nešto menjam u sceni. Dakle, moja je publika zamišljena, ima tu jedno pet ili šest ljudi i to je to. Zato i nemam odnos prema festivalima, iako, moram dodati, u Malmöu se dogodila slična stvar kao i u Novom Sadu, ako ne i još drastičnije: bile su dve projekcije, u publici uglavnom deca i reakcija ista. Dolazak dece bio je organizovan, došli su autobusima, kao što su nekad i nas vodili u školi da gledamo „Boška Buhu“ i slične filmove koje smo morali da gledamo.

Opet je to tapšanje i pljeskanje počelo odmah, na telopima, ali bilo je još šašavije, deca tamo odrastaju u liberalnijem sistemu, pa je sve na kraju ličilo na totalni rok koncert. Ustajali su sa sedišta, igrali u bioskopu, bacali jakne u vis... Osećao sam se kao rok zvezda, a nemam ni malo sluha. Bilo mi je veliko zadovoljstvo videti tih par stotina dece koji su se toliko dobro zabavljali. Dok smo radili na scenariju, postavljali smo sebi pitanje: *jao, kako će sad stranci da ovo razumeju?* Razbijali smo glavu, „dal ovo, dal ono“, pa sam u jednom trenutku presekao stvar i rekao, „ljudi ajde da pravimo film za ovo naše podneblje, a sad, ako stranci ne razumeju, šta da se radi, ne možemo da pravimo film za sve“. Potom više nismo razmišljali o publici u inostranstvu, ali sad vidim da stranci, pa čak i deca, ipak sve razumeju.

Film je specifičan po igrama riječi, jeziku i dijalektu i svim zabunama koje ostaju „izgubljene u prijevodu“.

Radivoje Raša Andrić: Ne znam dovoljno engleski da bih mogao da pomognem u prevodu ta dva jezika i dijalekta, srpskog i hrvatskog, odnosno beogradskog i dalmatinskog, na način da se razlikuju kao recimo britanski i škotski. Realno je to i nemoguće, jer glavna igra rečima u filmu je sa „bre“ i „ajme“. Ti izrazi praktično ne znače ništa i neprevedivi su, oni su znak čuđenja ili pojačavanja već izrečenog. Ali suština filma, suština priče je deci očito jasna. Deca ne znaju previše o ratu jer su tek nakon njega rođeni, dok deca vani

tek nemaju pojma. Ipak, poruka do njih dospeva, jer smo i mi bili dovoljno pametni da ne gazimo po tome, nego smo tu liniju fino utkali tako da ne opterećujemo priču. Da bismo ušli dublje u tu problematiku, onda bismo morali da objašnjavamo šta je bilo u ratu i tko je bio na kojoj strani i tako dalje, onda film ode dođavola, više i ne pričam priču, nego objašnjavam, a to nikako ne valja. Istina je, što je tema veća, na festivalima će film bolje proći. Ne znam je li ikada na nekom festivalu pobedila komedija, što je šteta, jer ima fenomenalnih komedija koje govore mnogo važnih stvari kao i neki mrtvo ozbiljni, mračni filmovi.

Ovaj film se razlikuje od prethodnih samo po tome što je ranije preovladavala ironija i brehtovski odmak, ovde ima ironije ali i puno čistih emocija. Ranije nije bilo da ti krenu suze, ali ovde, bogami, idu suze

Koliko filmu pomaže ta žanrovska kategorija dječjeg filma i je li ona svojevrsni geto? Za tvoj film često kažu da ga mogu gledati i odrasli, je li to onda i glavna značajka dječjeg filma koji je uspio – da ga mogu gledati svi, ne samo djeca.

Radivoje Raša Andrić: Film „Ne okreći se sine“ ili seriju „Zimovanje u Jakobsfeldu“ odrasli mogu gledati bez problema. O tome sam razmišljao dok sam spremao svoj film. Imam brata koji je mlađi od mene 16 godina, imam i sestričinu koja je u tom trenutku života sa bakom kao mala izbegla iz Sarajeva, pa sam ih dok su bili mali vodio u bioskop na dečje filmove i uvek sam umirao od dosade. Te sam spremajući ovaj film mislio na sebe iz tadašnjeg vremena i na roditelje iz ovog sadašnjeg vremena: želeo sam da i roditeljima bude zabavno, a ne samo deci. Ali da se ne pravim pametniji nego što jesam, u romanu Jasminke Petrović prema kojem je pisan scenarij, postoje dvije linije radnje. Jedna je vezana za devojčicu na ivici puberteta koja želi što pre da odraste, a druga linija je priča o njenoj baki koja dolazi u mesto svog rođenja gde nije bila 25 godina zbog svađe sa bratom. Svađa se desila zbog tog prokletog rata. Dakle, već u romanu je postojala linija priče „za odrasle“, ja sam samo to sve lepo sproveo.

Ovo je moj prvi film za decu i kada sam se upustio u te vode, mislio sam da je za mene sve to nemoguća misija, ali kada sam ušao dublje unutra i rešio se straha kako ću i što ću, shvatio sam da je sve to ista stvar, bio film za dete ili za odraslog. Kad sam bio dete govorio sam sebi – jednom kada odrastem sigurno neke stvari neću ovako raditi kako meni rade i zapamtio sam to, pa ih nisam kao odrastao čovek radio današnjoj deci. Tako da sam prilično lako ušao u dečiji svet koji je praktično isti svet kao i naš. Samo što odrasli ljudi to brzo zaborave i pokušavaju, kao, da se spuste na razinu dece, na njihov nivo, što je potpuno besmisleno, jer onda dolazi do onih komunikacija tipa

ću-ću-mu-ću-zeka-kuca-meda koje su idiotske i deca ih ne vole. Ako nisi za-
boravio da je to isti svet, samo su oni fizički manji ljudi, tada nema nikakvih
problema. Lako sam komunicirao sa svim godištima, imali oni 8 ili 18 godina,
a imao sam i pomoćnike koji su jednako tako radili. Sa decom se moramo
ophoditi kao da smo ravni jedni drugima, kao što i jesmo.

**Deca ne znaju previše o ratu jer
su tek nakon njega rođeni, dok
deca vani tek nemaju pojma.
Ipak, poruka do njih dospeva, jer
smo i mi bili dovoljno pametni
da ne gazimo po tome, nego
smo tu liniju fino utkali tako da
ne opterećujemo priču**

Čini mi se da i u tvojim prijašnjim, „odraslijim“ filmovima ili „gene-
racijskim“ kako neki vole reći, također izbjegavaš pretjerano objašnja-
vanje, posebno oko konteksta vremena: bio to rat, tranzicija ili neka
socijalna ili ekonomska neprilika. Crnogorske novine *Pobjeda* ipak pišu
da sada imaš „radikalno novi pristup“. Što je to sada drugačije, ako
uopće jest.

Radivoje Raša Andrić: Nisam ovde imao novi pristup, radim uvek isto,
kao i do sada, kako umem i znam. Stariji sam i pametniji, to jesam, mislim da
je ovaj film, što se zanatskog dela tiče, sigurno najbolji od filmova koje sam
snimio. Prošlo je 17 godina od mog poslednjeg filma, bilo bi pogubno da
nisam ništa naučio i da nisam napredovao za tih 17 godina. Film smo lakše
izmuntirali od prethodnog, što je znak da si bolje uradio zanatski deo posla.
Znači, manje je posla u montaži ako si više posla odradio unapred, ne samo
na snimanju nego i na nivou scenarija. Kad na nivou scenarija rešiš stvari,
problemi su kasnije vrlo mali, film ti tada ne traje 3 sata sa kojih kratiš na
sat i pol, nego možda sat i 45 minuta sa kojih kratiš na sat i pol. Puno manje
posla. Producenti su mi na početku rada na ovom filmu rekli, „*nemoj to da
radiš kao one tvoje pankerske filmove, ovo je dečji film*“. Rekoh im, naravno da
neću, ali moram da privučem scenario malo k sebi. Bit će to scenario dečjeg
filma, ali mora biti od mene. Mislim da je to bila dobra odluka, jer da ga
nisam privukao sebi, sve bi to bilo folirantski, iskalkulisano. Ovako sam radio
iskreno i publika to oseća, pa se prepusta filmu, smeje se i tuguje. Ovaj film
se razlikuje od prethodnih samo po tome što je ranije preovladavala ironija i
brehtovski odmak, ovde ima ironije ali i puno čistih emocija. Ranije nije bilo
da ti krenu suze, ali ovde, bogami, idu suze. Tretman emocija ovde je druga-
čiji. U prijašnjim filmovima bih pustio emociju da se desi, ali bih je potom vrlo
brzo sasekao i krenuo s novom scenom.

**Pazio si ovdje i na to kako klinci danas konzumiraju filmove, kažu,
oni su neka sasvim druga generacija koja komunicira na drugačiji na-**

Klara Hrvanović / fotografija: Glorija Lizde

Klara Hrvanović, Luka Bajto / fotografija: Glorija Lizde

Radivoje Andrić / fotografija: Momčil Božilov

čin. Bitan im je YouTube, TikTok, socijalne mreže i nemaju puno koncentracije. Je li postojala bojazan da nećeš pogoditi taj jezik i brzinu tog komuniciranja?

Radivoje Raša Andrić: U neku ruku sam se plašio toga, a u drugu – nisam. Meni, kao i svakom čoveku koji se bavi filmom, prioritetna stvar je priča, odnosno da ispričaš priču. Recimo priča iz srpske narodne poezije „Baš Čelik“ isto je delovala na mog dedu, mog oca i na mene, bit će tako i za buduće generacije. Da li će junak pobediti sve zloće ovog sveta? Da li će heroj da uspe u svojoj nameri? O junaku brineš u svakoj priči, ako je priča dobra. Manje-više svaki film kad ga analiziraš je – „put heroja“. Desi mu se problem i on mora da ga savlada. Kod Bruce Leeja je isto, ubiju mu sestru ili učitelja, pa on krene da se sveti. U principu svaka priča ima sličnu postavku i ako se držiš toga da ispričaš priču na zanimljiv i što kraći način, a u prvom redu i jasan, onda probleme sa pažnjom publike nemaš. Tada više nema veze je li publika ona od pre sto godina ili ova današnja, tako se barem meni čini.

Neke stvari smo naravno malo prilagođavali, odnosno približavali današnjoj deci. U jednom trenutku sam bio strašno preplašen. Pitao sam na audiciji jednu od dvadesetak devojčica sa kojima smo radili pre nego smo našli onu pravu, da mi pusti muziku koju sluša na mobitelu. Kao, ajde mi pusti šta ti je sada najomiljenije. I pustila mi je nešto, trajalo je 20 sekundi. Kažem joj, „pa daj da čujemo dalje“. Ona kaže, „Pa ne, ima samo ovo, to je to“, „Kako to misliš ima samo ovo?“... Naime, na TikToku si tada mogao okačiti samo 20 sekundi, a sada može minut. I pitam je, „tih 20 sekundi ti je najomiljenija pesma, a nikad nisi čula šta je pre ovog dela i šta je posle toga?“ Pa kako te to ne zanima? Ona će ladno, „pa ovo je to“. Tada sam se baš uplašio i pomislio, auuuu pa kako držati pažnju ovoj deci. Iz toga me na kraju spaslo što sam se vratio na osnovnu ideju pričanja priče. Staviš dete na koleno, klackaš ga i pričaš. Ako je priča zanimljiva i ako je na dobar način pričaš, tada nema veze je li priča primerena ovim ili onim generacijama.

Čini mi se da si već svojom knjigom 'Kako snimiti film', pisanom za djecu, već nekako i ušao u taj način sažete komunikacije, istovremeno sa djecom, ali i odraslima. Trenutno pripremaš nastavak filma „Munje!“, pod naslovom „Munje opet“, pa se postavlja i pitanje u suprotnom smjeru: koliko je lako iz dječjeg opet otići u pankerski film? Ili je to kako zaključismo, zapravo sve isto?

Radivoje Raša Andrić: Čini mi se da je isto. Ne mislim da sam sad neki autor koji ima svoj definirani stil i ne želi se odmaknuti od njega. Pričam priču, a sad, ako se neki moj stil usput pojavi, eto, pojavio se. Nemam odnos prema tome. Za „Munje 2“ ili „Munje opet“ bit će neka mešavina iskustava iz prethodnih filmova i ovog sada, jer se opet radi o dve generacije. Jedna su oni koji su u „Munjama“ bili mladi, iako nisu ni tad baš bili u cvetu mladosti, a sad su pedesetogodišnjaci, a druga generacija su današnji mladi od 18, 19 godina. Trenutno radimo na scenariju i gledamo da li za te pare i za predviđen broj dana može da se snimi film i serija od 4 epizode. Nekako uvek ispadne da na kraju sve bude znatno skuplje nego što je bilo na papiru.

Je li dobar put za to koprodukcija? Čini se danas da bez koprodukcija rijetko koji film uspijeva posložiti budžet.

Radivoje Raša Andrić: Nastavak „Munja“ morao bi se snimati na jesen. Tokom leta sunce je visoko i glumci izgledaju kao u loše osvetljenom

televizijskom studiju, a zimi je toliko hladno da im izlazi para iz ustiju dok govore. Uostalom, glumci ne mogu dobro da glume dok im je hladno. Zbog tih i drugih razloga, ponajprije ugovora sa finansijerima, nastavak „Munja“ mora se snimati brzo, pa mislim da nema šanse da to bude koprodukcija. Da bi se našli partneri i koproducenti potrebno je vreme. To je dugačak i komplikovan put i to sam shvatio tek sada, jer je „Leto kad sam naučila da letim“ moj prvi film koji je rađen u koprodukciji i za državne pare. Zapravo drugi, jer se finansiranja prvog filma koji sam režirao zapravo ni ne sećam. Ili ćemo „Munje opet“ snimati sa sredstvima koje imamo ili ćemo obnavljati ugovore sa finansijerima ili će nas oni napustiti.

Stariji sam i pametniji, to jesam, mislim da je ovaj film, što se zanatskog dela tiče, sigurno najbolji od filmova koje sam snimio. Prošlo je 17 godina od mog poslednjeg filma, bilo bi pogubno da nisam ništa naučio i da nisam napredovao za tih 17 godina

Zato i ne volim da govorim o onome što sada radim, jer tko zna što će biti. Nekad se stvari izjalove pred sam kraj priprema ili čak prvog dana snimanja. Slična stvar dogodila se sa mojim prvim filmom, ne na snimanju, nego u distribuciji. Javio nam se United Artists, ili beše Warner, ne sećam se najbolje, al svakako velika holivudska firma i hteli su uzeti film za istočna tržišta. Ne za Ameriku, jer tamo se gledaju skuplje stvari, nego su videli priliku na istočnim tržištima poput Rumunjske, Češke, Rusije. Imali smo tada 18 izrađenih kopija filma, tada su se filmovi i snimali i prikazivali sa filmske trake, poslali su nam 18 malih špica na kojima je bio njihov logo, a mi smo ih umontirali na početak svake kopije. Čak smo si i pustili film, montažer i ja, i divili se špici, a i samima sebi i tome kakve smo face da nam je takva velika kompanija i logo na početku filma. I sad, nekih desetak dana prije nego je film trebao u distribuciju, uvedu se Srbiji neke od tadašnjih sankcija. Jave se holivudski ljudi i kažu, „ne možemo više to distribuirati, nećemo da otkupimo film, morate skinuti te špice“. I sve propadne. U takvim zemljama živimo, ne možeš sa sigurnošću tvrditi da će se nešto desiti ili da se neće desiti. A sad je i ceo svet postao takav.

Spomenuo si da na umu najprije imaš publiku, dakle bitna ti je gledanost filma. Neke hrvatske režisere sam čuo da govore kako ih nije briga koliko će ljudi vidjeti film, jer ga snimaju za sebe. A to njihovo privatno zadovoljstvo, naravno, financira država. Ti s druge strane, tek sada radiš s državom i imaš iskustvo rada s privatnim producentima ko-

jima je bitno da film vrati uloženi novac. Je li to, barem prije, bila neka vidljiva razlika među režiserima u Srbiji i ovdje u Hrvatskoj?

Radivoje Raša Andrić: Ne poznajem toliko te primjere, zato ne bih generalizirao. Osobno najviše gledam kako dobro ispričati priču i da dramske obrte i peripetije na što uzbudljiviji način prikažem. Ima ona neka poslovnica koja kaže: narodu ne možeš udovoljiti. Nekome se nešto dopada, nekome ne, a ako se trudiš dopasti se svima, ispadne nešto mlako i nikakvo. Što je ni za koga. Volim kad izađem iz bioskopa da me film ponese, pa da skakućem dva sata ili dva dana. Sretna je prilika da ono što se sviđa meni se očito sviđa i nekom većem broju ljudi. Ne želim gledaocima da dodatno ubijam nadu. Govorenje da je sve otišlo dođavola i da nema izlaza vidimo svaki dan, što će nam to onda u filmu.

Prošlo je dosta vremena, promijenio se način produkcije filmova. Koliko je ovaj novi model bolji ili lošiji od starog načina rada? Sada su u igri javni pozivi i natječaji, komisije i bezbrojna peglanja scenarija. Nekada je režiser mogao dobiti film samo na temelju sinopsisa.

Radivoje Raša Andrić: To da je ovaj film uspješan ne znači da ću dobiti sledeći. I nakon „Kengura“ sam imao mnogo projekata, pa nisu zaživeli. Tko zna kako će biti sada, nakon ovog. Svi kažu, super, sad ćeš da nastaviš da snimaš filmove. Govorim im, „*ljudi polako, pa 17 godina mi je trebalo da napravim ovaj, polako*“. Jedan i drugi model imaju svojih prednosti i mana. Kad sve stavim na vagu, ipak mi se više sviđa onaj stariji, zato što je tada sve zavisilo od tebe i tvojih prvih saradnika i producenta. Ono što se vi dogovorite, tako i bude, a mnogo je lakše da se dogovore tri čoveka nego njih 20. Tu je negativna stvar što producenti obično nisu baš bogati ljudi, nego ljudi koji umeju da smisle način da prikupe pare. I obično te pare nisu dovoljne, nego mora da se pozajmi, prvo od banke, a kad i to ponestane, onda se pozajmljuje od malo mutnijih tipova. A kad pozajmljuješ od njih, postoji mogućnost da film ne uspe, da te pare ne vratiš. Tada imaš mutne tipove za vratom. Kad smo snimali „Kengura“, producent mi je s vremena na vreme prilazio, pa mi kaže, „*moramo da imamo 170 hiljada gledalaca, inače odoše stanovi!*“ Nije to baš prijatna stvar.

S druge, kreativne strane, dogovaraš se s malo ljudi. Danas kad doneše odluku to prođe kroz jednog producenta, pa drugog, pa trećeg, osećaš se kao da radiš u marketingu. U marketingu ima nekih sto ljudi, svaki ima svoje zvanje i svaki ima neku baš svoju ideju kako bi nešto napravio, valjda da bi opravdao svoje radno mesto. Jedan nešto kaže, pa onda svaki mora da nešto doda, da ne ispadne da samo jedan od njih opravdava svoje postojanje. E tu kad počneš da ispunjavaš sve želje, ako nisi dovoljno pametan i snažan da lupiš šakom o stol i kažeš ne može ovako ljudi, onda ispadne totalni užas. Mnogo babica, kilavo dete. Jedan čovek mora da sve vodi, treba da sluša savete drugih ljudi, ali odluku mora sam da donese. Ovaj sistem sada je bezbedniji što se tiče novaca, jer nemaš obavezu da ih vratiš. Zbog toga se osećaš lagodnije. Filmovi sada koštaju blizu milion evra. Oni jeftiniji, kamerniji mogu koštati i 500 hiljada, ali i to su ogromne pare. Ne za Hollywood, njima je to sitnica, ali kod nas te pare ne možeš da zaradiš za ceo život. Naravno, ako pošteno zarađuješ.

Starija generacija redatelja teško se snalazi u ovom sistemu, navikli su raditi nekad i bez scenarija, poznat je primjer Lordana Zafranovi-

ća koji se stalno buni nad time što mu neki klinci prepravljaju i ocjenjuju projekte, a nisu se ni rodili dok je on bio faca. Je li ključ i rješenje toga u specifičnom fondu kakvog ima Filmski centar Srbije?

Radivoje Raša Andrić: To je uvedeno skoro – fond za eminentne redite-lje. Ima nekog smisla u tome da tamo konkurišu autori koji su već se dokazali, kojima je za verovati da će ponovno napraviti nešto dobro. Ipak, s druge strane, ti redatelji moraju da se naviknu na novo vreme. Nekad je bila autorska kinematografija, gde je reditelj bio Bog i batina. To više nije tako, promenilo se. Sad novac diktira kako se radi. A ako želiš da budeš Bog i batina i dalje, sam moraš da skupiš pare.

Kada pozajmiš a ne vratiš, imaš mutne tipove za vratom. Kad smo snimali „Kengura“, producent mi je s vremena na vreme prilazio, pa mi kaže, „moramo da imamo 170 hiljada gledalaca, inače odoše stanovi!“ Nije to baš prijatna stvar

U kojem onda momentu ti kao reditelj postaješ eminentan? Možeš li sam sebi reći: eto, sad sam eminentan. Ili moraju postojati neki kriteriji za to? Tvoji filmovi su vrlo gledani u kinima, čini li te to eminentnim ako pitaš državu?

Radivoje Raša Andrić: Mislim da se to, barem kad je u pitanju FCS, gleda iz više uglova. Postoji bodovanje, recimo, festivalske nagrade donose toliko i toliko bodova, festivali B-kategorije toliko, gledanost toliko i tako dalje. Iskreno, sve to ne znam precizno, jer nisam čovek od institucija, birokracija me plaši, ali pretpostavljam da su propozicije bodovanja kod FCS-a razumne. Čak i da to nije u ovom momentu najbolje moguće, vremenom će se popraviti i usavršiti, sve dok se ne izkristališe. U Filmskom centru se to često i događa – menjaju se pravila, ali ne zato da bi netko prošao ili ne bi prošao, nego zato da bi sistem postao bolji. Uz sve loše stvari koje se dešavaju tamo, FCS je ipak ogroman dobitak za sve nas filmađizije. Svakako je bolje, jer u jednom trenutku našeg života, ministar kulture je direktno odlučivao tko će i što snimati. To je bilo suludo, jer taj ministar može biti i čovek koji o filmu ne zna ništa.

Počeo si kao asistent brojnim režiserima, a to činiš i dalje. Ljubiša Samardžić, Srđan Karanović, Srđan Dragojević, Rajko Grlić, Bobo Jelčić, samo su neki od njih. Vrijedi li to asistiranje muke i kako to da i dalje nastavljaš?

Radivoje Raša Andrić: Počeo sam kao asistent jer se na Filmsku akademiju nisam upisao iz prvog pokušaja, nego iz trećeg. Pošto me je film zanimao i shvatio sam da će to biti moj životni put, krenuo sam da volontiram po filmskim setovima. Spremam se za prijemni, čitam teoriju i istoriju filma, ali

usput i radim. To moje volontiranje zapravo i nije bilo volontiranje, platili su mi na kraju, jer su zaključili da sam im dobar. Nisu to bili neki važni poslovi, nije bilo baš raznošenje kafe ekipi, ali skoro. Asistiranje je odlična stvar, preporučio bih svakome, iako ne možeš da naučiš nešto u prva dva-tri projekta, jer si skroz sluđen zbog komplikovanosti celog procesa. U prvim poslovima se trudiš da nešto ne pogrešiš. Koncentrišeš se na taj svoj mali posao da nešto ne zajebeš, jer će da se deru na tebe. Nemaš ni vremena, a nemaš ni mozga da pratiš šta se dešava van tog tvog malog zadatka. Vremenom, taj mali dio posla postane rutina, i tek onda počinješ da gledaš šta se dešava oko tebe. A na taj način mnogo učiš.

U praksi se, valjda u svakom poslu, stiče znanje, a ne školom. Posao reditelja se zove zanat, a zanat se peče, prvo kao neki kalfa, pa tek onda postaneš majstor. Asistiranje mi je pomoglo ne samo u tome gde se stavlja kamera i kako se režira, nego što sam asistirajući upoznao filmske ljude. Pošto sam uglavnom dobar i fin čovek, na setovima su me volele starije i iskusnije kolege i saradnici, pa kad sam krenuo samostalno da se bavim filmom, nisam imao problema da izaberem ekipu. Sve sam ih znao i znam ih i danas, svakog rasvetlivača po imenu, sve. A to je dobro, jer film je neminovno timski rad. Ti moraš da radiš sa 50 ili 70 ljudi, što naravno nije ni malo lako, ali ako te ljude poznaješ i već ste zajedno prošli neke kilometre u životu, onda je sve mnogo lakše. I danas mi je zanimljivo biti asistent drugima, jer da bi se napravio plan snimanja, u određenom broju dana i sa tačno definiranim parama, sa kalkulisanjem kakvi će vremenski uslovi biti, sa neprojenim pozorišnim predstavama i probama koje imaju glumci koji istovremeno snimaju film, sa predviđanjem mogućih problema, prepreka i kašnjenja – sve to je kao neki višedimenzionalni tetris. To je ozbiljan izazov. Očigledno imam takav mozak, matematika mi je uvek dobro išla. Ide mi to analitičko razmišljanje i predviđanje šta sve loše može da se desi. Što više takvih stvari predviđiš i imaš za njih plan B i plan C, ti si bolji pomoćnik režije. U svakom filmu se desi bar jedna stvar koju nisi predvideo, ali onda ubuduće koristiš to iskustvo.

Sad s ovim filmom se desilo tako nešto, da naučimo nešto novo, naime, imao sam mladog pomoćnika Lukšu Benića, divnog čoveka i saradnika iz Dubrovnika, pa kada smo snimali scenu u kojoj puše bura, a gde je vetar proizvodila pirotehnička avionska elipsa na podlogu od peska i prašine, neposredno pre kadra je pala kiša. I tada smo svi naučili: ne radiš vetar na suhom pesku ili zemlji jer će glumcima ići u oči i doviđenja s glumom. Tako glupa stvar ti uništi sat ili više sati snimanja. Ovog puta smo imali sreće, spasla nas je kiša. Iako sam malo mator, pretpostavljam da ću i dalje raditi kao pomoćnik.

Za „Leto kada sam naučila da letim“ odabrao si i glumicu Snježanu Sinovičić. Prije snimanja izjavila je za splitski dnevni tisak: „S Rašom sam se upoznala radeći na filmu Bobe Jelčića ‘Sam samcat’, gdje je on bio asistent režije. Ti asistenti su obično vrlo autoritativni prema ostalima, ali on je imao taktičan i ljubazan odnos prema nama, tako da o njemu kao čovjeku mogu reći sve najbolje.“ Ljubaznost je na snimanju, izgleda, bitna.

Radiovoje Raša Andrić: Kad si pomoćnik, vodiš celu ekipu, ti si komandant svima, reditelj razgovara s glumcima, ali sve ostalo radi pomoćnik. Imao 24 godine ili 54 godine koliko imam sad, voditi ekipu možeš samo na dva načina: jedan je da te se ljudi plaše, a drugi je da te vole. Odabrao sam ovo drugo, jer takav sam tip, takav mi je karakter. Iako je lakše kad te se plaše,

jer jednom kad to postigneš, uvek te se plaše. Ovo moje je teže, jer svaki put i neprestano moraš pružati i razmenjivati ljubav sa svim članovima ekipe. Ali nekako je lepše tako raditi, nego kad ljudima ulivaš strah.

Radio si i sa Danom Budisavljević na filmu ‘Dnevnik Diane Budisavljević’ kao skript editor.

Radiovoje Raša Andrić: Danu znam dugo, upoznali smo se početkom dvehiljaditih. Nakon rata i pokidanih veza u jedinstvenom kulturnom prostoru koji ima sličan ili zajednički jezik, stavio sam si u zadatak da te pokidane veze obnavljam. Imao sam i imam još uvek mnogo prijatelja u Sarajevu, Zagrebu i drugde. Bilo mi je idiotski da sve te naše veze ne obnovimo. Nije to na nekom državnom nivou Jugoslavije, niti je to jugonostalgija, nego na ličnom nivou. Svako novo poznanstvo sa nekim čovekom preko nove granice, bilo mi je dragoceno. Tako sam i sa Danom ostao u kontaktu, dopisivali smo se, viđali se u Zagrebu gde sam često radio reklame. U jednom trenutku rekla je „*imam tu i tu ideju, ajde mi pomoz!*“. Pročitao sam scenarij, što često radim, jer veliki broj ljudi me zove, pa sam i Dani napisao primedbe i predloge. Pošto nisam imao vremena da se sasvim posvetim njenom projektu, predložio sam joj da radi sa mojim pokojnim ocem Vladimirom Andrićem, on je isto reditelj, ali i scenarist, tako da je ona radila s njim, a ja sam asistirao. Moji predlozi su bili skroz filmski, podržavali su pokret i kinesteziju, a za to je potreban novac. Dana je bila ograničena budžetom i znala je, za razliku od mene, da ako iskoči iz budžeta – neće snimiti film. Tako da ja nisam uspeo da isteram svoje ideje, ali velika je pomoć čak i kad nekome daješ pogrešna rešenja. Zvuči blesavo, al tako je: postoji problem, ne možeš da nađeš rešenje i onda ideš sistemom eliminacije, daješ rešenja koja bivaju odbačena, pa na kraju kad se odbace svi pogrešni putevi – ostane onaj pravi. Sigurno je da smo joj nas dvojica, Vladimir i ja, barem malo pomogli. Vladimir sigurno više od mene. Divno je da nas je potpisala na špici.

Miljenko Jergović kaže da je za kvalitetu filma presudna i pozicija drugog, posebno u pogledu ožiljaka nastalih raspadom Jugoslavije. Kaže Jergović, „nije nimalo čudno da je Radiovoje Andrić za ulogu odabrao upravo Žarka Lauševića i što su baš njih dvojica stvorili figuru pravедnički povrijeđenog i uciviljenog hrvatskog oca, neusporedivu u cjelokupnoj hrvatskoj kinematografiji. Osim što je za takvo što potreban talent, gotovo da je nužnost da figuru vaja Drugi“.

Radiovoje Raša Andrić: Jergović je sigurno u pravu, on je najpametniji čovek koga poznajem, za mene je Miljenko apsolutni autoritet. Sve što napiše ili kaže je tačno u metu, slušam ga skoro bezpogovorno. Jedan drugar, reditelj, mi je, slično kako Jergović kaže, rekao: „*ju, vidi, Raša snimio najbolji hrvatski film*“. Naravno, podjebavao me je. Ali ima tu nešto. Potpuno sam uveren da bi mnogo bolje bilo da hrvatske teme snimaju srpski ili bosanski redatelji i obrnuto. Jer tako postoji odmak, pogled sa strane. Ja to odavno znam, samo što je Jergović prvi to tako javno rekao i precizno definisao. Zaista, bolje da je Jergović to rekao, nego da me ovde dohvati neki desničar.

Možda te to tek čeka...

Radiovoje Raša Andrić: Moguće, a moguće je da i oni sami vide da je film stvarno dobar. Ispali bi onda glupi da me napadnu zbog nečeg što je dobro.

UZ PREDSTAVU/E **BRAĆA KARAMAZOVI**,
REŽISER OLIVER FRLJIĆ, ZKM

BOGOTVORNOST I BOGOHULNOST; IZNUTRA, DVAPUT

PIŠE: **Igor Ružić**

Već po svojoj veličini, ako ne i po zahtjevnosti samog materijala, „Braća Karamazovi“ velik su i ozbiljan zalogaj za dramaturgiju, unatoč nerijetko isticanoj činjenici da je upravo Dostojevski, zbog svoje sklonosti dijalogu i izravnom obraćanju likova, sebi, drugima i čitatelju, a nerijetko i samom autoru jer kroz lica raspravlja sam sa sobom, već sasvim dovoljno „dramatičan“ u svojoj „prozi“

Kad je najavljeno da će se Oliver Frljić u domaće kazalište vratiti, pa još i s tako kapitalnim naslovom kao što su „Braća Karamazovi“ Fjodora Mihajloviča Dostojevskog, i onima koji njegov rad poštuju i prate kao i onima za koje je on samo prikaza plakatne provokacije, bilo je jasno da će biti riječ o predstavi koja nije i ne može biti jednoznačna. Moglo se pronaći i zahtjevnijih komada kanonske svjetske proze, ali ne mnogo, ako se ovom predstavom htjelo dokazati kako i koliko Frljićev stroj može apsorbirati a zatim i u pozorišnom smislu isporučiti kondenzat s nizom osobnih začina. I u tom slučaju, da se u Zagrebačkom kazalištu mladih ostalo samo na jednoj predstavi, rezultat bi bio moćan. Imaginacija spojena s talentom i erudicijom, te mogućnošću da se iz gomile materijala ispliva bez vidljivih ili barem onih repova koji nisu poticaj za razmišljanje neočaranih nego još donekle svjesnih i kritički nastrojenih gledatelja, daje Oliveru Frljiću onu bitnu auru kakvu nema veliki broj umjetnika, ne samo kazališnih. Dostojevski i „Braća Karamazovi“ stoga jesu donekle i sudbonosni izbor, ne samo zato što je redatelj ponovno nepogrešivo prepoznao povijesni trenutak, iako ta činjenica nikoga ne veseli.

No, čak i da do rata nije došlo samo dva dana prije premijere, da se sadašnji ruski režim nije pokazao u svojoj brutalnosti i neumjerenosti, ne bi se moglo ustvrditi da jedan od i inače inspirativnih, a u ovom trenutku posebno proročanskih zaključaka Dostojevskog, onaj da „ruska priroda nema mjere“, ne bi zaječao dvoranom kao jedna od onih rečenica koja svojom jednostavnošću plijeni snagom kad je izgovorena na sceni. I bez, dakle, aktualnih izvankazališnih asocijacija, ona i pogađa i zaokružuje opus Dostojevskog, pa vjerojatno nije slučajno to što se našla upravo u njegovom najzamršenijem, najrazvedenijem, a ujedno i posljednjem djelu. Svaki od glasova u toj čuvenoj polifoniji, a zapravo sudbinskoj simfoniji omče, sablje i vodke, ili današnjih glupih bombi, nešto pametnijih termobaričkih projektila i ponovno, neizbježne vodke, poziva se na svoju prirodu i odriče je se da bi joj se ponovno priklonio, svjesno ili nesvjesno, s opravdanjem ili bez njega. I prije i nakon Dostojevskog to jest kliše, kao i onaj o ruskoj izdržljivosti i brutalnosti, ali riječ je o onoj vrsti stereotipa koja se sama opravdava, na vlastitu korist i štetu. Trodioba nesreće prouzrokovane upravo tim svojstvima sudbina je, iako bi točnije bilo reći prokletstvo, i trojice donekle službenih, ali i onog četvrtog, neslužbenog od druge generacije Karamazovih. Relativna i ograničavajuća podjela na inteligenciju, empatiju i energiju – ili, nešto narodnije rečeno: na srce, mozak i muda – trojicu čini jednim, i zato je polifonija tako uspješna, uz cijeli zbor popratnih, više ili manje prominentnih glasova i poneku dionicu basa odozgo ili odozdo, ovisno o ideološkoj i eshatološkoj poziciji recipijenta. Trojica Karamazovih zauzimaju u ovoj predstavi cijelu pozornicu, bez obzira na to jesu li sva trojica na njoj istodobno, jer njihov je arhetipski destilat istovrstan, samo su lice ili maska, i funkcijski kostim, drukčiji. Zato se i događa da

izlaze iz svojih registara, da „zaboravljaju“ svoju zadanu poziciju i naizgled se gube u retorici suprotnoj onom zadanom i predviđenom habitusu, tj. liku koji su dijegezom prisiljeni biti.

Imaginacija spojena s talentom i erudicijom, te mogućnošću da se iz gomile materijala ispliva bez repova koji nisu poticaj za razmišljanje neočaranih nego još donekle svjesnih i kritički nastrojenih gledatelja, daje Oliveru Frliću onu bitnu auru kakvu nema veliki broj umjetnika

Pitanje Boga, pisanog velikim ili malim slovom, jedno od većih, ako ne i glavno u „Braći Karamazovima“, zato je rastavljeno na to nimalo sveto

trojstvo. Svaki od braće na svoj se način nosi s tim pitanjem: odbacivanjem, propitivanjem ili služenjem, ali svaki od njih je u tome necjelovit i nesustavan. Najbliži je izvornom poslanju u tom smislu Ivan, koji o Bogu, ili vrlini, razmišlja, dok se za ostale prije može reći da na Njegovom, ili njezinom, tragu uglavnom vrludaju djelujući i vrludaju u djelovanju: Dmitrij u predavanju strasti, koja bi trebala imati isto počelo, a Aljoša pripadanjem institucionalnoj religiji, koja ga ne zadovoljava ni ispunjava. Tako postavljenom rasteru izuzetno kompleksnih protagonista pridodan je cijeli spektar sporednih likova koji nisu pozadinski nego su i funkcionalni i ilustrativni. Ilustrativni zato što „Braća Karamazovi“ jesu možda filozofski roman ili roman-priviđenje, ali su istodobno, kao i svi pravi „veliki romani“, s navodnicima ili bez njih, slika epohe, panoptikum svoje sredine i svojega vremena. Kvalitetno i s pravim razlogom stvorena, takva slika nužno je ipak i svestremena, pa je tako uzevši, ruskost i ovog, ali i ostalih sličnih, ne samo iz radionice Fjodora Mihajloviča, zanemariva u odnosu na njegovu raskoš uvida, najprije socijalnog, psihološkog ali i političkog, ali i, nezaobilazno ne samo kod Dostojevskog, moralnog. Ili kako god se to moralno prepisivalo, prevodilo i tumačilo.

Već po svojoj veličini, ako ne i po zahtjevnosti samog materijala, „Braća Karamazovi“ velik su i ozbiljan zalogaj za dramaturgiju, unatoč nerijetko isticanoj činjenici da je upravo Dostojevski, zbog svoje sklonosti dijalogu i izravnom obraćanju likova, sebi, drugima i čitatelju, a nerijetko i samom au-

toru jer kroz lica raspravlja sam sa sobom, već sasvim dovoljno „dramatičan“ u svojoj „prozi“. Iako je Oliver Frlijić nedavno isti roman postavio u Njemačkoj, za projekt u Zagrebačkom kazalištu mladih angažirao je dramaturginju Ninu Gojić, koja mu je pomagala i zadnji put kad je radio na istoj domaćoj adresi, ponovno kanonsku gromadu: Shakespeareovog „Hamleta“. Zajedno su odlučili da je materijala ipak previše za jednu predstavu, ali i da njegova potentnost ne smije biti svedena tek na jednu optiku, pa je velikoj, uvjetno rečeno: lektirnoj, predstavi dodana i mala ili manja: razvojna, didaktična, zaigranija i možda više nalik na onog autorskog Olivera Frlijića iz, očito, ranijih faza njegove karijere. Tako stvoren „double bill“ može se gledati zajedno, dan za danom, ne nužno tim redom, jer predstave funkcioniraju i odvojeno, čak i s minimalnim predznanjem, dakle mutnim sjećanjem na roman možda pročitani u nekoj ambicioznijoj mladosti. Svaka dolazi sa svojim naslovom, preuzetim od Tolstoja kako bi se naglasila kontekstualna igra te devetnaestostoljetne književne gigantomahije čiji odjeci do danas nisu utihnuli, jer prva nosi naslov „Sve sretnje obitelji nalik su jedna na drugu“ a druga „Svaka nesretna obitelj nesretna je na svoj način“. Već i sama ta činjenica anticipira neke od stavova koje su Frlijić i Gojić ubacili u ovog i ovakvog Dostojevskog: govoriti tako jednostavno o sretnim i nesretnim obiteljima, svodeći problem samo na međuljudske odnose onih vezanih krvlju ili zakonom, prva je zamka koju treba raskrinkati i barem zaobići u refleksiji društva kao mehanizma koji je istodobno upravljani od strane pojedinaca kao što i njima, posljedično ili primarno, upravlja. Već tu na djelu je frlijićevska dijalektika, koja ni romanu čija je naizgled primarna tema bog (ili Bog) u čovjeku, pa čak i sama bogotvornost čovjekova, ne dopušta da ostane pročitani tek kao filozofski traktat sa živopisnim likovima, nego ga tretira brehtijanski, kao materijal zbilje koji zbilji duguje.

Proročanski zaključak Dostojevskog da „ruska priroda nema mjere“ zaječao je dvoranom kao jedna od onih rečenica koja svojom jednostavnošću plijeni snagom kad je izgovorena na sceni

Oliver Frlijić objema je predstavama pristupio minuciozno i dosljedno, ali sa suprotnih stajališta, kao da je htio da se i zagrebačka publika uvjeri kako njegov interes za klasike, pokazan spomenutim „Hamletom“ ali i kasnijim „Šest likova traži autora“ u Satiričkom kazalištu Kerempuh, nije slučajni izbor nego dosljedni umjetnički i karijerni izbor. Ali, istodobno, da pritom nije, poput mnogih koji su svoje „rane radove“ pustili niz vodu i okajali te „porode od tmine“, zaboravio svoje aktivističke početke, svoje stavove o kazalištu ali i stavove općenito. Kao ni katalog postupaka, razvijenih u toj možda ranijoj, mlađoj ili mladenačkoj fazi, kad je utrljavanje zbilje u lice građanskoj publici bilo njegov zaštitni znak, sa svim boljim i lošijim posljedicama. Obje strane

medalje „Karamazovih“ zato su nesumnjivo Frlijićeve i frlijićevske, koliko god prva bila ilustrativnija u smislu dekora te narativne dosljednosti i kauzalnosti, dakle uvjetno rečeno „vjernosti“ predlošku, a druga raspršenija u asocijativnim digresijama. Idealno bi bilo, ali tehnički ipak nemoguće, da, ponovno u skladu s već u ljubljanskom Slovenskom mladinskom gledalištu oprobanom praksom, obje predstave igraju simultano, kao lice i naličje iste priče. Jer one to zapravo i jesu: dok prva opisuje, druga propituje. Ako prva i prati narativnu liniju romana, druga ga rastače slikajući motivacije, alternativne povijesti i suvremene odjeke Dostojevskijevih naznaka. Ta druga, citatno i plakatno, prevodi Dostojevskog u suvremeni kazališni jezik, zabavan i zastrašujući kako to već Oliver Frlijić zna i može, tjerajući značenja od parodije do paroksizma, dokazujući zašto Dostojevski jest neprolazni klasik, kojem i prošlo i ovo stoljeće duguju možda i više od onoga koliko je on dugovao svojem.

Oliver Frlijić objema je predstavama pristupio minuciozno i dosljedno, ali sa suprotnih stajališta, kao da je htio da se i zagrebačka publika uvjeri kako njegov interes za klasike, pokazan spomenutim „Hamletom“ ali i kasnijim „Šest likova traži autora“ nije slučajni

Bog je, kažu u detaljima, a upravo su oni ono najzanimljivije, u obje predstave. Iako majstorski raspisane dramaturgije, što je podjednako za sluga i dramaturginje Nine Gojić i samog redatelja, upravo su neizostavne sitnice ono što čini možda i najsnažniji segment ovih predstava. Lopata u ruci Uga Koranija kao Dmitrija na licu Hohlakove Petre Svrtan; višestruko iskorištena činjenica da su sabrana djela Dostojevskog ovdje objavljena baš s jarko crvenim koricama; fizička vezanost onoga što se uobičajeno, pojednostavljeno i nemarno shvaća kao dvostrukost arhetipske ženskosti, dakle Grušenjke Linde Begonje i Katarine Ivanovne u izvedbi Katarine Bistović Darvaš; Milivoj Beader kao istodobno i gotovo svetac Zosima i cinični, protobulgakovljevi Sotona, ali i Dostojevski sam... razlog su za ne samo jedan pogled na ovaj izuzetni kazališni „ostvaraj“. Razlog je i veliki ansambl, u kojem su neki, poput spomenutog Koranija, ali ništa manje i Adriana Pezdrica u ulozi Aljoše te Dade Ćosića kao Ivana, te gostujućeg Jerka Marčića koji tumači starog Karamazova, dali možda i karijerne uloge. U nastavku, tu je i svedena ali u konačnici efektivna scenografska invencija Igora Pauške te kostimi Zdravke Ilandije Kirigin. Ipak, sve to ne bi toliko vrijedilo bez palimpsetnog, sveprožimajućeg referentnog Frlijićevog aparata, koji je u stanju spojiti zbilju i literarni predložak tako da zavodi referentnom glazbom („Biće skoro propast sveta, nek propadne nije šteta!“ ponavljajući je hit među mnogima), dok s cijepljenim Vragom razgovara(mo) u osvit Trećeg svjetskog rata. Riječima filmske kritike: gledati, jer se mora!

**SLAVKO KOPAČ, DOM HRVATSKIH LIKOVNIH
UMJETNIKA ZAGREB, 17. 12. 2021. – 27. 03. 2022.**

DOSTOJNO PREDSTAVLJEN

PIŠE: **Sonja Leboš**

Izvanredno djelo Slavka Kopača, kipara i slikara, ali i pjesnika, virtuozu riječi i slike te svih nijansi alkemija koje se rađaju između, rođenog u Vinkovcima 1913. godine, predstavljeno je na kulturološki zanimljiv i dostupan način, približavajući uz pomoć vrijedne arhivske građe pojedine postaje njegovog života publici: od rodni Vinkovaca, preko Zagreba, Mostara i Firence do Pariza

Netom je u Meštrovićevu paviljonu zatvorena retrospektiva Slavka Kopača (21. kolovoza 1913., Vinkovci – 23. studenog 1995, Pariz) koja je u čitavom trajanju (više od tri mjeseca, 17.12.2021.-27.03.2022.) bila izuzetno dobro posjećena. Izvanredno djelo ovog kipara i slikara, ali i pjesnika, virtuozu riječi i slike te svih nijansi alkemija koje se rađaju između, rođenog u Vinkovcima 1913. godine, predstavljeno je na kulturološki zanimljiv i dostupan način, približavajući uz pomoć vrijedne arhivske građe pojedine postaje njegovog života publici: od rodni Vinkovaca, preko Zagreba, Mostara i Firence do Pariza (kojem je Francuski institut posvetio posebnu izložbenu dionicu pod nazivom "Kopač i Pariz", a koja se u prostorima Francuskog instituta mogla razgledati do kraja siječnja 2022.) Osim tih crtica iz Kopačevog života koje su nam predočile životne sredine i okvire u kojima je stvarao, izložba je na jednom mjestu okupila oko 200 artefakata: slika i skulptura većih i manjih formata, akvarela, gvaševa, kolaža i asemblaža, umjetničkih knjiga... Dnom

Galerije Bačva dominirao je impresivan svečani zastor oslikan na poziv Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku 1985. godine, po prvi puta izmješten iz kazališta za ovu izvanrednu priliku, a eksterijerom Trga žrtava fašizma pre-dimenzionirane Kopačeve živopisne animalne figure iz serije "Promenade" koje su plijenile pažnju i onih manje zainteresiranih za umjetnost a više za spektakl kao takav, što je Kopač itekako dobro znao, atribuirajući tako provincijski spektakl – promenadom.

Već na samom ulazu u izložbeni prostor nametnule su mi se dvije prizme za promatranje Kopačeva rada. Jedna prizma je njegov dobro poznat strastveni odnos sa sirovom materijalnošću, odnosno uvođenje do tada nekorisnih materijala u umjetničko djelo (poput npr. olova ili gume).¹ Druga prizma je njegov odnos spram ženskog lika, kojem se neprestano posvećuje i vraća (u svojim verbalnim "Litanijskama" čak zapomaže da ga "p-uste na miru" te "djevice i znatiželjnice, fatalne i smijalice, ružne i perverznojakuše, vulgarne i podmukle, kratkovidne i tetovirane, maloljetne i prsate, lijeve i srede, frigidne i ponosne, robusne i bujajuće, ..."). Vrlo je mudro na samom ulazu na izložbu postavljena njegova mitsko-arhetipska figurina "Žena" iz 1950., oblikovana na njemu pripadajući brutistički način u cementu i obojenom kamenu. Crtež običnom kemijskom olovkom na kartonu iz puno kasnije faze (1977.) prikazuje "Majčinstvo" dobrohotnim okom. Prikazi žene u varijabilnim tehnikama (kolaž na platnu, ulje i kolaž na drvu, ...) iz kasnih 1970-ih i početka 1980-ih potvrđuju opsesivnu posvećenost koja se ogleda i u brojnim stihovima koji kriptiraju validaciju ženskog prisustva: "Ti krunice krvava-Ja sam tvoje nevrjeme-Moje vrijeme što dolazi-Ti si-Vrijeme što ga ispunjaju-Daleki mirisi-I Ilovrici-Vrijeme čekanja-Vrijeme igre s preponama-..." ili pak poema naslova "Dražest" koja to možda najbolje podcrtava:

¹ Igor Zidić imenuje sve neslikarske materijale koje Kopač uvodi: guma, pijesak, kovine, kamen, drvo, papir, staklo, ugljen, keramika, cement, pečena zemlja, kombinirani materijali, žica, emajlirana cigla, terakota, emajlirana terakota, pocakljena terakota, pocakljena keramika, pocakljena pečena glina, škrljivac, lava, bojani kamen, plastični odljevi, ljepljivi ukrucena gaza, lijepljeni

papir, tarlatan, drvo, lijevano olovo, sageks, paviteks. Podloge na kojima radi: papir, platno, lesanit, linoleum, šperploča, paus papir, drvo, juta, ovlažena zemlja, karton, daska, novopan, panel ploča, drvene pločice, litografske podloge, japanski i svileni papiri... Izvor: "Flaneur, Kopač, Ronac, Letač", Igor Zidić, Rovinj: Galerija Adris, 2016.

"Marie od pokornosti
 Judith od posesivnosti
 Madelaine od strasti
 Catherine od izdaje
 Aimée od dobročinstva
 Lolo od uslužnosti
 Mimi od grijeha
 Lucie pripita
 Céline mila
 Irmie mačkasta
 Thérèse mistična
 Ido sadistkinjo
 Sophie sestrinska
 Justine umiljata
 Lydie draga
 Sylvie izazivačice
 Sybille okrutnice
 Edith Vjerna

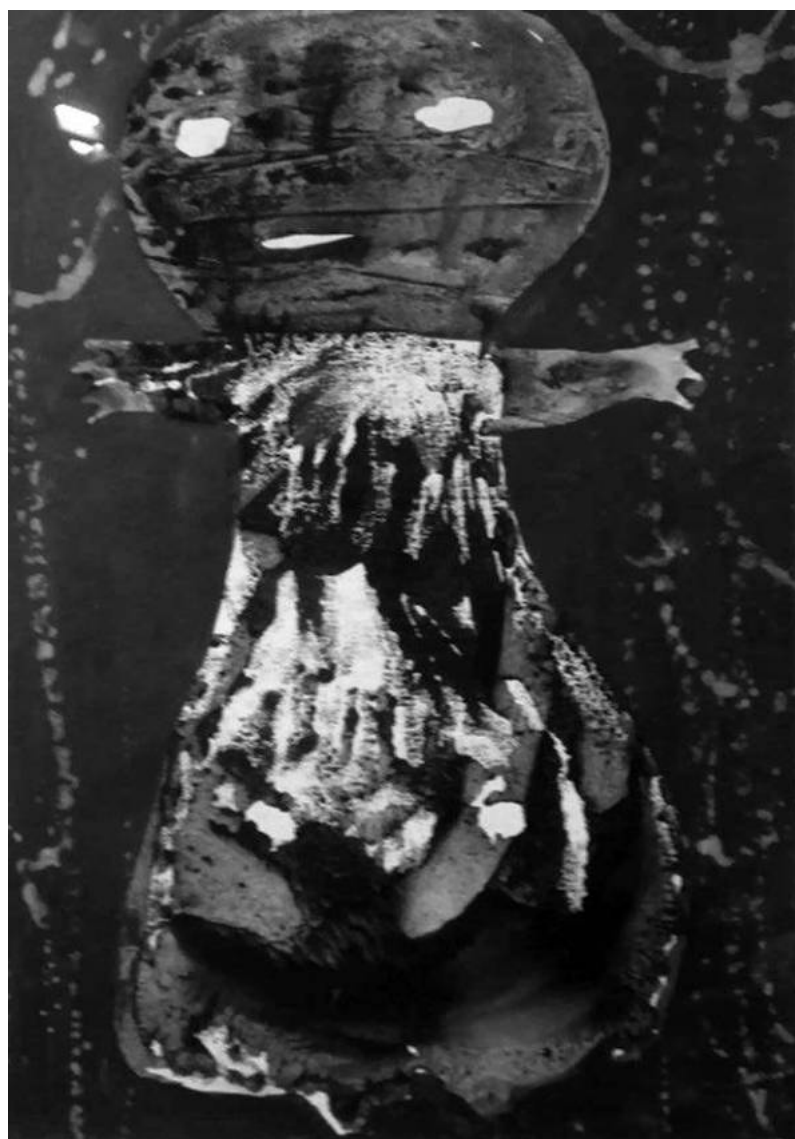
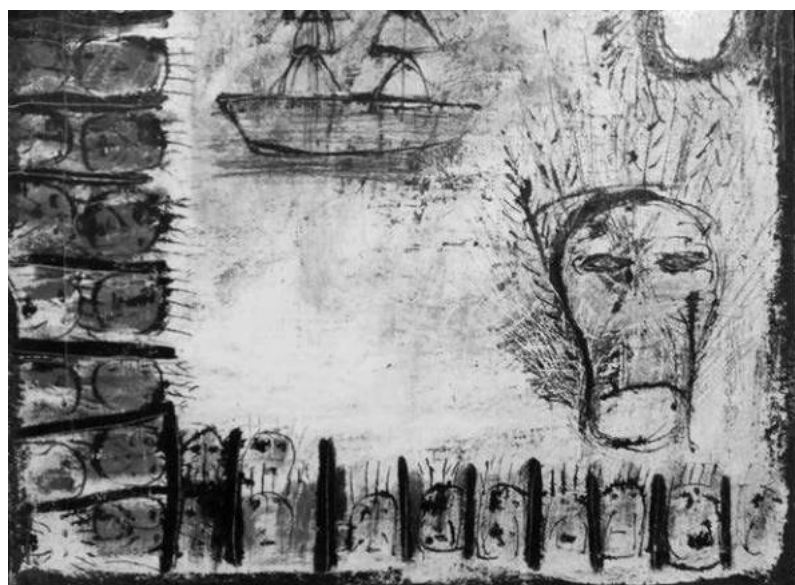
Žene risovskih koraka
 Očiju sfinge
 Maya obnažena
 Saro u veo umotana
 Maro silovana

Tiranke i gospodarice
 Ropkinje i svećenice

Napravljene ste da se svidite
 Sve ste mi drage
 Sve ste tijelo moje
 Sve ste mi sestre."

(Slavko Kopač, Moji sati prebogati)

Vinkovci u vrijeme Kopačeva rođenja bili su multietnička, multikonfesionalna, multikulturalna i multi-jezična sredina i kao takvi su oblikovali njegov inicijalni a istovremeno i bezvremeni estetski habitus kojem će povijesna patina samo dodavati na vrijednosti. Te Vinkovce ovjekovječio je svojim minucioznim crtežima iz kasnih 1920-ih. Zahvaljujući gimnazijskom profesoru, akademskom slikaru Vinku Pajaliću, Kopač 1933. godine upisuje Kraljevsku likovnu akademiju u Zagrebu. Godine 1935. ovjekovječuje crtežom svoje roditelje, tušem na papiru: "Mama" i "Tata". U Zagrebu prvi puta izlaže s Mladenom Vežom u Salonu Ulrich. Iz te zagrebačke faze na izložbi se naročito ističe gvaš na papiru pod nazivom "Savska cesta" (1938.) te vrstan portret "Dama u bijelom" (ulje na platnu, 1938.) Oba djela, kao i njegovi brojni autoportreti upućuju na nadarenog crtača i vještog slikara. Vladimir Becić, u čijoj klasi je Kopač diplomirao, zadržava ga svojim pričama o Parizu kojeg se Kopač želi dokopati pošto-poto, pa "makar i pješice". Stipendija Francuskog instituta omogućila mu je to 1939. godine. U to vrijeme Kopač se najviše druži s Leom Junekom, koji se smatrao francuskim slikarom. Za razliku od Juneka, Kopač je vinkovačku "prašinu" svjesno nosio sa sobom cijelog svog života. No, Junek

je ipak ostavio traga na Kopaču, prelijevajući na njega svoje tašističke kompozicije. Nakon pariške stipendije, Kopač se vraća u Zagreb, odakle je 1940. godine upućen u Mostar, gdje je na mjestu profesora likovnog zamijenio slikara Antuna Motiku pa je znao reći da je u Mostar otišao samo kako bi nastao vic: „Otišao Motika, došao Kopač“. No, Kopač uzima neplaćeni dopust i odlazi

u Firencu, gdje studira povijest umjetnosti. Tamo možda nastaje sjajan crtež tužem na papiru naziva "Harfist" (1945./46). Godine 1948. opet se vraća u Pariz koji ga magnetski privlači, a netom po dolasku Dubuffet ga imenuje za glavnog kustosa i arhivara Zbirke Art brut, oformljene unutar društva *Compagnie de l'art brut*.² "U ulozi kustosa zbirke Kopač je bio sve do konačnog preseljenja zbirke u Lausanne u Švicarskoj 1975. godine. Te je godine u zbirci bilo oko 5000 djela 133 autora. Danas zbirka broji više od 70.000 djela. Kopaču su zaduženja u Zbirci art bruta bila važnija od vlastitog slikarstva."³ Odnosno, kao što je sâm govorio: "Ako sam u životu išta vrijedno učinio, onda je to moj prinos Art brutu. Meni je to važnije od svega što sam napravio na platnu. Za mene je dvadeset godina postojala samo jedna linija metroa – od kuće do Art bruta i natrag".⁴

Plakat s kolektivne izložbe održane u Galeriji Alphonse Chavea iz 1960. godine uvodi nas instantno u eklektični svijet kojeg je Kopač bio vitalni sudionik: svijet Jeana Dubuffeta, Alberta Giacomettija, Isamua Noguchija, i mnogih drugih pre-oblikovatelja svijesti svijeta druge polovice 20. stoljeća.

Prikazi žene u varijabilnim tehnikama (kolaž na platnu, ulje i kolaž na drvu, ...) iz kasnih 1970-ih i s početka 1980-ih potvrđuju opsesivnu posvećenost koja se ogleda i u brojnim stihovima koji kriptiraju validaciju ženskog prisustva

Treba naglasiti da su na rad Jeana Dubuffeta uvelike utjecala njegova tri putovanja u Alžir, upravo između 1947. i 1949., dakle, u vrijeme osnivanja Društva sirove umjetnosti. Godine 1949. nastaje Kopačevo ulje na platnu "U slavu Kristofa Kolomba", koje se može (i mora) čitati iz perspektive antikolonijalnih borbi, baš kao što se rad Jeana Dubuffeta treba sagledavati iz perspektive odnosa s francuskom tradicijom strukturalizma.⁵

Osim ove retrospektive, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika čiji je Kopač bio član, odužilo mu se i kroz naziv nagrade na Bijenalu slikarstva koja od 2021. nosi ime "Slavko Kopač Grand Prix". Kopaču je Meštrović svojevremeno ponudio da dođe u Ameriku, kao njegov asistent. Kopač je priznao: "Nisam se odazvao jer nisam znao engleski." Organizatori izložbe smatraju da su ovom retrospektivom Kopačev rad ipak približili Meštrovićevu. I odista,

Kopačev *oeuvre* savršeno se naslonio na grafički prikaz vremenske crte na vrhu prostorne bačve Paviljona s koje se čita njegova geneza, kao i povijest njegovih mijena.

Za vrijeme trajanja izložbe predstavljena je i dvojezična (francuski, engleski) monografija *"Ombres et matières – Shadows and Materials"* koju je izdala renomirana francuska izdavačka kuća Gallimard, usko povezana s tzv. sirovom umjetnošću od samog početka. Predstavljanje je održano u sklopu dvodnevog međunarodnog stručnog simpozija "Slavko Kopač – u potpunosti slobodan" čiji su organizatori Hrvatsko društvo likovnih umjetnika (HDLU), udruga ArtRencontre te Cloverfield. Isti organizatori stoje i iza same izložbe (uz Francuski institut, već spomenutog partnera): glavni izvršni producent je Damir Kanaet iz agencije Cloverfield (neki projekti koje je agencija iznjedrila su *Rijeka: Europska prijestolnica kulture* – poslovno savjetovanje Uprave, *Nikola Tesla: Mind from the Future* / Zagreb, Budimpešta – izvršna produkcija / organizacija poslovanja), kustoski savjetnik je Željko Marčiuš, a kustosica Anita Ruso Brečić. Umjetnički direktor je Matko Jovičin, video montažu i animaciju potpisuju Nikolina Žabčić i Darko Privrat, fotografiju i video Darko Privrat i Hugo Vijak, a izradu scenografskih elemenata izložbe Marin Marinić, Tea Švarić i Bruno Lang (Akademija likovnih umjetnosti, Zagreb). Autori dvojezične monografije su Pauline Goutain (Musée d'Art Roger – Quilliot, Clermont-Ferrand), Roberta Trapani (Sveučilište Paris Nanterre) i Fabrice Flahutez (Sveučilište Jean Monnet, Saint-Étienne Lyon) te povjesničarka umjetnosti Susan Power koja je monografiju prevela na engleski. Monografija je vjerojatno uvelike pridonijela činjenici da je francuski Nacionalni centar umjetnosti i kulture Georges Pompidou odlučio u svoje zbirke uvrstiti nekoliko radova Slavka Kopača te pripremiti izložbu posvećenu njegovu radu. Monografija "Ombres et matières – Shadows and Materials", pored kunsthistoričarskih analiza i valorizacija, donosi i intervju s Annie le Brun (razgovarala Pauline Goutain 2020. godine), pjesnikinjom i teoretičarkom koja je napisala nekoliko predgovora za Kopačeve izložbe, suprugom nadrealističkog pjesnika Radovana Ivšića (supružnici su čak i živjeli u istoj ulici kao i Kopač, u predjelu Montmartrea). Tu je transkript Kopačevog intervjua s Lidijom Tocilj za radio-emisiju „Susreti i poznanstva“ (Hrvatski radio) iz 1984. te intervju s Mirkom Galićem iz 1982. godine, kao i bogata arhivska dokumentacija poput npr. korespondencije između Kopača i Bretona. Važno je spomenuti da je André Breton svojedobno osobno Kopaču organizirao prvu izložbu u Parizu, i to u jednoj od tri pariške galerije u kojima je bio savjetnik a to je galerija *À l'Étoile scellée* (djelovala je u ulici du Pré-aux-Clercs 11, u razdoblju od 1952. do 1956. godine, kada je naglo zatvorena).⁶

Čini se da je Slavko Kopač retrospektivom u Meštrovićevom paviljonu dostojno predstavljen mlađoj publici u Republici Hrvatskoj, a monografijom dobio zaslužen mjesto u francuskom, hrvatskom ali i svjetskom kanonu suvremene umjetnosti.

² Društvo tzv. "sirove umjetnosti", osim Jeana Dubuffeta, činili su Jean Paulhan, André Breton, Charles Ratton, Michel Tapié i Henri-Pierre Roche. "Na samom početku 1947. godine, sjedište društva bilo je u galeriji Renée Drouina, a od rujna 1948. premješteno je u veći prostor koji je društvu ustupio Gaston Gallimard tik do svoje izdavačke kuće u Sveučilišnoj ulici 7" (izvor kao i bilješka 2).

³ https://www.slavkokopac.com/kopac_vodic_kroz_izlozbu.pdf, posjećeno 9. travnja 2022.

⁴ Iz "Drugo čitanje", Mirko Galić, Zagreb: Matica hrvatska 2007.

⁵ Korespondencija između Claude Lévi-Straussa i Dubuffeta predstavlja sjajan material za istraživanja u tom smjeru. Vidi: Minturn, Kent. "Dubuffet, Levi-Strauss, and the Idea of Art Brut". Res 46, 2004.

⁶ https://www.frick.org/blogs/chief_librarian/letoile_scallee, posjećeno 12. travnja 2022.

ARHIV KAO SUDBINA

UVIJEK IZNOVA NOVE UTOPIJE

PIŠE: Bojan Krištofić

Nedavno su jedna gradska institucija, odnosno muzej, i jedna udruga u kulturi, koja u kontekstu gradske četvrti eksperimentira s idejom i namjenom muzeja, prepustili dijelove svojih arhiva umjetnicima s pozivom da na prikupljeni sadržaj reagiraju tragom svojih prepoznatljivih poetika, pa se, među ostalim, i zapitaju: što ga uopće čini muzejskom građom, tek potencijalnom ili već realiziranom

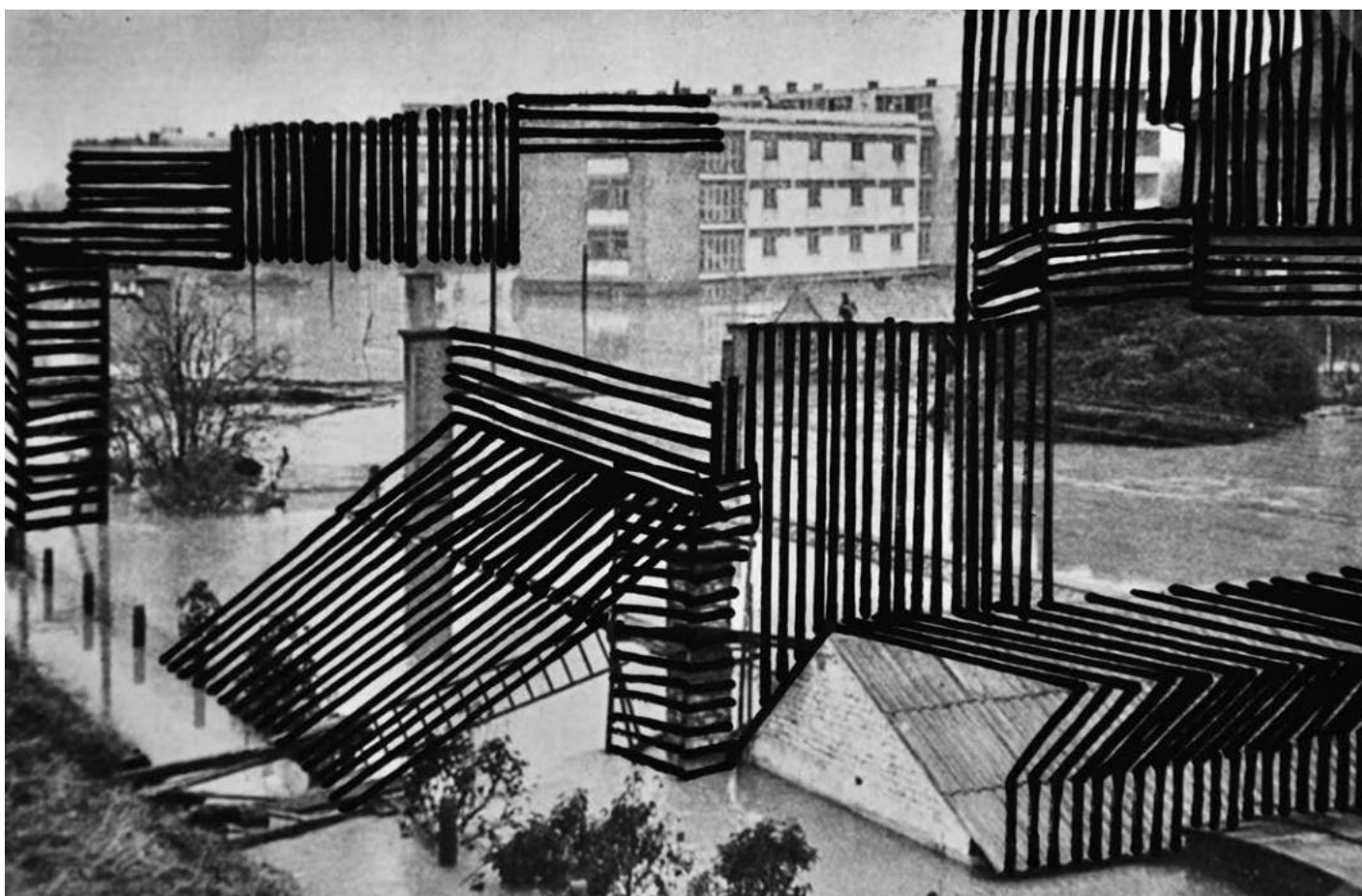
„Arhiv kao sudbina“ — moto kojim su članovi/ce umjetničke organizacije PLEH (Kata Mijatović, Marijan Molnar i Zoran Pavelić) nazvali svoj projekt posvećen pokojnoj povjesničarki umjetnosti, kritičarki i radijskoj urednici Ružici Šimunović, možda zvuči odviše određujuće da bi bio primjenjiv na sve i svakog, ali arhiv kao izbor — to se već čini poput parole koju bi mogli, i trebali, po(d)nijeti mnogi, i pojedinci i institucije. Različiti diskontinuiteti kulturnog i povijesnog pamćenja u (post)jugoslavenskoj regiji su (p)ostali pravilo, a ne izuzetak; i koliko god se njeni stanovnici već bili na to naviknuli, posebno radnici/e u kulturi civilnog društva, oni se nerijetko nastavljaju manifestirati na neočekivane i nepredvidive načine, konstantno na tragu otracane, ali istinite fraze o stvarnosti koja svojom nevjerojatnošću posramljuje *art*. No, umjetnost ipak ne kaska non-stop za stvarnošću, nego ju povremeno uspijeva sustići, pa se, primjerice u polju pamćenja i čuvanja sjećanja o pojedinim događajima i specifičnim nasljeđima, pri tim susretima zbivaju uvijek slikovite, u najosebujnijim slučajevima i znakovite situacije.

Nedavno su jedna gradska institucija, odnosno muzej, i jedna udruga u kulturi, koja u kontekstu gradske četvrti eksperimentira s idejom i namjenom muzeja, prepustili dijelove svojih arhiva umjetnicima s pozivom da na prikupljeni sadržaj reagiraju tragom svojih prepoznatljivih poetika, pa se,

Niko Mihaljević, *Maskeron govori (o kamenu neidentificirane vrste, o spiralno izvijenoj zmiji, o plitkoj zdjelici s poklopcem, o debeloj zelenoj patini prigušenog sjaja)*, 2022.

među ostalim, i zapitaju: što ga uopće čini muzejskom građom, tek potencijalnom ili već realiziranom. Drugim riječima, upravo su ti umjetnici i bili pozvani zato što su se u svom dosadašnjem radu poigrali s metodologijom i svrhom muzeološke obrade i reprezentacije određene građe, bilo da su to ostvarivali u ključu socijalno angažiranog skepticizma ili kritički potentne ironije. Kustosica iz Muzeja suvremene umjetnosti Zagreb, Martina Munivrana, pozvala je umjetnika i grafičkog dizajnera Niku Mihaljevića (Split, 1985.) da sudjeluje u ciklusu izložbi *U dijalogu: Zbirka Benko Horvat*, kojim bi se pomoću kreativnih strategija suvremene umjetnosti javnosti trebali kontinuirano predstavljati segmenti zbirke kakva je za MSU posve netipična po tome što je posrijedi, s jedne strane, umjetnička građa koja datira iz predmodernog doba (renesansa, manirizam, barok, itd.), a s druge — antička i arheološka. Privatno prikupljena u razdoblju između dva svjetska rata od strane pravnik Benka Horvata (1873.—1955.), arheologa-amatera, povjesničara umjetnosti i numizmatičara-entuzijasta, zbirka je u godini kolekcionarove smrti spletom okolnosti predana na skrb upravo MSU kao javnoj instituciji (tadašnjoj Galeriji suvremene umjetnosti), premda njezin sadržaj nipošto ne ulazi u uži opis posla dotične, pa otada do danas, uredno katalogiziran, većinom tavori u arhivu. U ovom slučaju, pojam arhiva, hoćeš-nećeš, znači nešto neživo i zatvoreno: materiju koja je bila umrtvljena, a ne oživotvorena, svojom standardnom muzeološkom obradom; što je, prije svega, bio rezultat paradoksalne institucionalne (ne)brige prema zbirci kakvu je, vjerojatno,

Marko Tadić, *Temporary form*, 2022.

trebalo otpočetak drugačije zbrinuti. Pa ipak, javna potreba za oživljavanjem povijesno i kulturno vrijedne građe uvijek postoji, bez obzira na partikularni suvremeni trenutak; istaknuti diskontinuiteti kolektivnog su pamćenja toliko brojni da svako nelinearno pristupanje prošlosti, što bi mogao biti zajednički nazivnik svih izložbi ciklusa *U dijalogu: Zbirka Benko Horvat*, postaje primjer zdravijem i nepretencioznijem, manje mistificirajućem i smislenije tendencioznom odnosu s prošlošću. Jer njoj se gotovo nikada ne pristupa bez barem majušne "fige u džepu"; to jest, pod vodstvom nevine i nikakvom naknadnom prtljagom pomučene znatiželje, koja suštinski ne postoji.

Stoga je temeljni predumišljaj Mihaljevićeve izložbe *Maskeron govori (o kamenu neidentificirane vrste, o spiralno izvijenom zmiji, o plitkoj zdjelici s poklopcem, o debeloj zelenoj patini prigušenog sjaja—)*, postavljene od 11. do 24. veljače u Black Box galeriji MSU, modelacija primarno arheološke građe Horvatove zbirke tako da rezonira sa suvremenosti u kojoj povijest, čak i kad je istinita, tj. kada znanstveni zaključci u najvećoj mogućoj mjeri odgovaraju pronađenim podacima, svejedno zadržava karakter fikcijskog pripovijedanja. Povijest jest pripovijedanje, makar povjesničarsko, pa potraga za obnovom odnosa s njom podrazumijeva traženje novih i nekompromitiranih načina povijesne naracije, posebno u regionalnoj sredini opterećenoj predmodernim, romantičarskim shvaćanjem povijesti. Mihaljević se kao umjetnik među širom, laičkom publikom, počeo pomalo afirmirati sudjelovanjem u izložbi *S kolekcijom Davida Maljkovića i suradnika/ica*, s kojom je u sklopu postava Muzeja moderne i suvremene umjetnosti Rijeke 31. siječnja 2020. započeo vikend svečanog otvaranja programa Rijeke kao Luke različitosti, tj. jedne

od dvije anualne Europske prijestolnice kulture (uz irski grad Galway). On se tada po drugi put predstavio postavom *Muzeja kristalne lubanje* (čija je premijera bila u svibnju 2019. u zagrebačkoj Galeriji VN), kao kustos-umjetnik-autor posvećen pseudoznanstvenom pristupu materijalu iz popularne kulture — kristalnoj lubanji nepoznatog porijekla, navodno pronađenoj 1927. i još navodnije staroj čak 12000 godina — kojoj se isprva pripisivalo povijesno utemeljenje, da bi naposljetku ipak bila razotkrivena kao briljantna krivotvorina; no u međuvremenu je inspirirala čitav niz pop-kulturnih djela, proizvoda i narativa, što i čine putujući postav njenog muzeja. Pokazavši da zna i može veoma duhovito i izvedbeno virtuozno propitivati ustaljene moduse i dosege muzeološke reprezentacije, Mihaljević je dobio zadatak da svoju dokazanu metodologiju primijeni na sadržaj koji stvarno jest povjesničarski neosporan, te je, za razliku od ambivalentnog slavljenja vitalnosti masovne kulture spram elitne, ovaj put istodobno trebao utjeloviti dignitet drevne građe i ispuniti svoj inherentni poriv za neprestanim premošćivanjem jaza između poštovanog institucionalnog konteksta i suprotstavljenog mu, prečesto prezrenog, ovom prilikom krštenog kao buvljak-konteksta. U svojoj izjavi o novom radu, umjetnik je ispričavao da se u pristupu bavljenju maskeronom, jedinim artefaktom Horvatove zbirke koji ga je zaista dotaknuo (riječ je o ostatku vodorige s deformiranim ljudskim licem, što datira iz 2.st.n.e. Sirakuze na Siciliji), dosljedno nastavio inspirirati pop-kulturom: epizodom *Aleksandrijska biblioteka* Bonellijsva strip-serijala *Martin Mystere*, čiji bi naslovni protagonist mogao biti pomalo nalik samom Benku Horvatu, istovremeno knjiški moljac i čovjek od akcije, uvijek spreman poći u potragu

za novim iskopinama i umjetninama. Tako maskeronova sićušna skulptura, tokom trajanja izložbe u tri navrata smještena usred brižljivo osmišljene scenografije na prvom katu MSU (čiji minimalistički dekor rekreira neophodan pribor za skladištenje muzejske građe), poput nekoć mlaza vode sada sveudilj ispušta snimljeni glas (sam umjetnikov, digitalno obrađen), koji za cca pola sata *de facto* suhoparno, kataloški uredno i precizno navodi čega još, osim samog maskerona, sve ima u Horvatovoj zbirci, a kratkotrajni ambijentalni ugođaj jest začudan. Mihaljević je za nasljeđe u javnoj sferi praktički zaboravljeno, ali kulturnopovijesno nezanemarivo, kreirao svojevrsno dokufikcijsko okruženje gdje se tipska dekorativna umjetnina pojavljuje kao svejednako simbolički, no autentičan lik, dok gole činjenice postaju sirovi sadržaj svojevrsnog muzeološkog oratorija, što dokazuje da čak i suhi kataloški spisi, ako im se pristupi s premisom otvorene igre, mogu postati ravnopravni dio živog Muzeja. Ne samo lekcija o poštivanju i dubinskom razumijevanju povijesti, nego i o mogućnostima muzeja kao institucija koje su se time prve pozvane baviti.

Marka Tadića je na poziv kustosica iz udruženja [BLOK], Lokalne baze za osvježavanje kulture, čeka radikalno različit zadatak. U sklopu projekta *Muzej susjedstva Trešnjevka* — Izgradnja odozdo (pokrenutog 2018. u suradnji s udrugama Centar za mirovne studije, K-zona i SF:ius te Tehničkim muzejem Nikola Tesla), koji danas čini okosnicu rada [BLOK]-a u njihovoj domicilnoj zagrebačkoj četvrti Trešnjevka (podjednako u sadašnjem galerijskom prostoru Nove Baze na Novoj cesti 66 te u virtualnoj sferi), Tadić je dobio priliku urovniti u fundus muzeja dosad prikupljen zajedno sa samim stanovnicima Trešnjevke, što su se osjetili pozvanima sudjelovati u nastojanju za očuvanjem i življenjem kolektivnog pamćenja najvećeg pojedinačnog gradskog kvarta. Za razliku od muzeja-institucija, gradskih i državnih, Muzej susjedstva Trešnjevka, mada mu je partner i jedina muzejska institucija ondje locirana, jest autentičan projekt civilnog društva, koji standardne muzeološke strategije nastoji subvertirati odozdo, s tzv. društvene baze, omogućujući putem vlastitog praktičnog okvira (*web*-stranica, metodologija muzeološke obrade i klasifikacije građe, javne akcije prikupljanja materijala, i dr.) kako stručnjacima, tako i laicima sudjelovanje u postupnoj izgradnji svog kvartovskog muzeja. Muzejski arhiv ovdje pak implicira protočnost, otvorenost, čak i permanentnu nedovršenost kao poželjno stanje, što bolje i istinitije reflektira složenu sociopolitičku i kulturnu stvarnost, kakvu Muzej susjedstva Trešnjevka teži tumačiti te u skladu sa svojim lijevim političkim usmjerenjem — i mijenjati. Virtualni fundus MST je stalno u cjelini dostupan na *web*-stranici www.muzejsusjedstvatresnjevka.org i zamišljen kao živo tkivo koje se dijelom konceptualizira kako nastaje i okuplja se, dok bi se kustosice kao koordinatorice tog nastajanja prvenstveno trebale brinuti za konstantnu horizontalnu ravnopravnost kako segmenata muzejske građe, tako i samostalnog i zajedničkog doprinosa njenih stvaralaca, kojima je čuvanje fragmenata bliže i dalje prošlosti Trešnjevke od vitalne važnosti upravo zato što su posrijedi osobne i kolektivne priče kakve se, zbog svoje klasne i političke pripadnosti, često ne uklapaju u institucionalne povijesne narative, pogotovo sada i ovdje. Dok MST ne ostvari stalni materijalni postav, umjetnici su, među ostalima, ti koji predstavljaju i preoblikuju njegovu građu u potrazi sa spoznajama o tome kako je na Trešnjevci, ali i šire, narod živio nekoć, a kako živi danas.

Za potrebe svoje izložbe *Prolazna forma* (otvorene od 28. siječnja do 20. veljače u Novoj bazi), Marko Tadić je posegnuo za sadržajem iz zbirke Urbani-

zacija MST-a (druge zbirke koje čine Muzej su Crvena Trešnjevka, Kultura, Povijest rada, Odgoj i obrazovanje te Sport), konkretno za amaterskim fotografijama preživljavanja tokom poplave u Zagrebu i na Trešnjevci 1964. godine, kada je upravo ova četvrt bila jedna od najteže pogođenih; te za radovima crtača i slikara-naivca Matije Pokrivke, koji je u razdoblju industrijalizacije i urbanizacije Trešnjevke i cijelog Zagreba (ali naravno, i čitave zemlje) 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća, svojim minuciozno deskriptivnim stilom neakademske figuracije opširno likovno bilježio krupne promjene u izgrađenom i prirodnom okolišu, s posebnim naglaskom na radikalne razlike između ruralnog i urbanog okruženja. Sve je to do danas ostalo prisutno u četvrtima kao što su Peščenica, Trnje i sama Trešnjevka, koje su u doba između svjetskih ratova bile radnički slamovi na močvarnom tlu u blizini rijeke Save, bez prikladnih i održivih uvjeta života za sve brojnije stanovništvo. Kao renomirani slikar, crtač, animator i autor instalacija, Marko Tadić (Sisak, 1979.) u svoj svestrani stvaralački *credo* odavno unosi ponešto od strastvenog arhivara i stalnog sakupljača odbačenih predmeta, poput raznovrsnih artefakata s buvljaka, koji s jedne strane malo kome više trebaju (što je i razlog zbog čega se po buvljacima i vuku), no s druge je beziznimno u svakom od njih pohranjena određena priča, kakva samostalno možda nema maksimalnu važnost, ali kao dio cjeline, zbirke, arhiva... Poprima puno značenje i svoju ulogu u otkrivanju priče o nerijetko potisnutoj prošlosti. Stoga Tadićeve statične crtačke intervencije na reprodukcijama fotografija nepoznatih autora/ica i crteža Matija Pokrivke ne treba gledati kao pojedine samostalne radove, premda i takvi, dakako, posjeduju autonomnu likovnu vrijednost; već kao djeliće cjeline što u kombinaciji s izvornim arhivskim materijalom upostavljaju ambijentalni pogled na svojevrsnu apstrahiranu alternativnu povijest, ispričovijedanu distinktivnim likovnim jezikom koji u svim recentnim Tadićevim radovima nastaje na razvalinama hrvatskog i jugoslavenskog visokog modernizma te s njegovim sad već do određene mjere i klišeiziranim nasljeđem (posebice u virtualnoj sferi društvenih mreža i pratećeg im masovnog pristupa javnoj foto-video-reprezentaciji) gradi gotovo ironijski odnos. Tako se nekoć potpuno poštovana, a danas u javnom institucionalnom polju uglavnom prezrena baština iznova humanizira, posebno u smislu ove izložbe, *Prolazne forme*, gdje prisilne (zbog prirodne nepogode) i izborne (zbog projekta poratne socijalističke obnove i izgradnje te uspostavljanja tzv. socijalne države) promjene u neposrednom okolišu Tadićevim interveniranjem u dokumentarnu građu dobivaju pojavnost obnovljene utopije, koja je u jednu ruku jednako ambivalentnog karaktera kao, primjerice, i Mihaljevićev odnos prema oprekama elitne i masovne kulture. No, to je projekcija *nove* utopije za *novo*, sve post-post-postmodernije doba, kada „mrtve kapitalne“ samoupravnog socijalizma, među kojima su urbanistički i arhitektonski dosezi neki od najtrajnijih i najvrednijih, prvo treba idejno oživjeti, kako bi se s njima, i za njih, moglo nastaviti boriti. U kontekstu svog umjetničkog rada, Tadić to doslovno postiže istoimenim animiranim filmom koji čini središnju os izložbe (statični materijali načinjeni su tokom rada na filmu), pa njegove pokretne slike što se granaju nepomičnim arhivskim sadržajem Muzeja susjedstva Trešnjevka postupno obnavljaju obvezujuću misao o idejnom, konceptualnom preduvjetu svih materijalnih utopija. Promjene, ako će do njih uopće doći, doći će odozdo: od strane umjetnika/ica koji ruju unutar usporenih institucija ili svih građana/ki koji, putem umjetničke i kulturne proizvodnje, stvaraju sami svoje institucije i pripovijedaju nove, vlastite pripovijesti.

PISAC KOJI CIJELOG ŽIVOTA PIŠE JEDNU KNJIGU

MILAN KUNDERA – MAGIJSKO KRUŽENJE MOTIVA

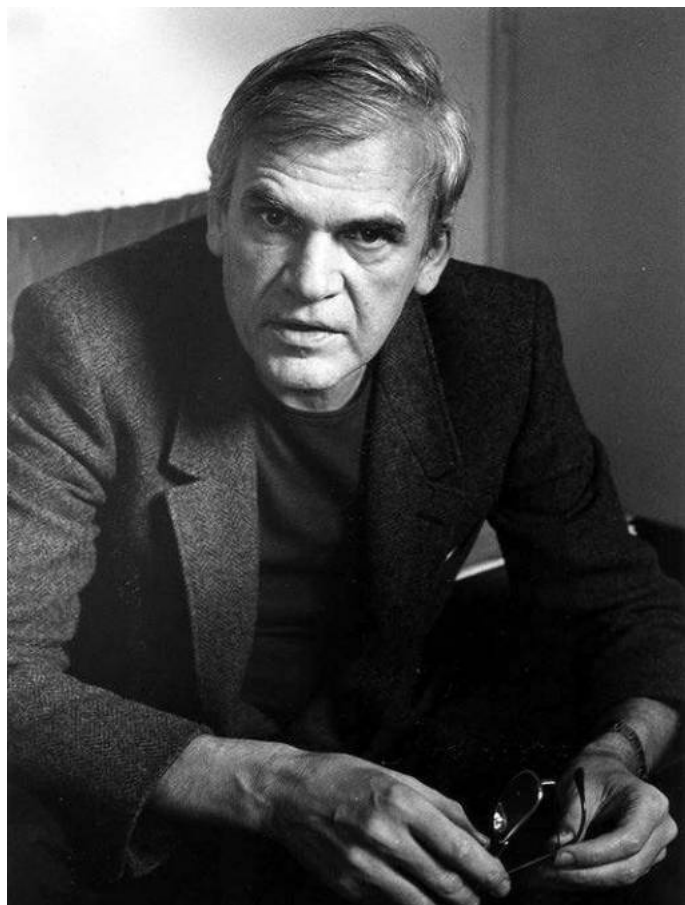
PIŠE: Muharem Bazdulj

Osamdesetih je godina *Nepodnošljiva lakoća postojanja* objavljena gotovo istovremeno na francuskom, engleskom i srpskohrvatskom te se i ovaj slučaj promptnog prevođenja *Neznanja* dobro uklapa u tu lijepu tradiciju skoro pa premijernog upoznavanja ovdašnjeg čitateljstva s novom Kunderinom knjigom

Početak aprila ove godine, Milan Kundera je napunio 93 godine. Zahvaljujući dugovječnosti, njegova frankofona faza unutar cijelog njegovog opusa dobiva na važnosti. U tom kontekstu pomišljamo na seriju romana koja počinje *Besmrtnošću*, a nastavlja se *Usporavanjem* i *Identitetom*.

Nakon publiciranja *Identiteta* Guy Scarpetta je načinio kratki intervju s Kunderom objavljen u *Le Nouvel Observateuru*. Na Scarpettino pitanje o razlikama između njegova tri romana napisana na češkom jeziku u Francuskoj te dva nova francuska romana Kundera je odgovorio kako je razlika manje nego što Scarpetta misli. Ističe (s pravom!) kako je melodija njegove rečenice identična i na češkom i na francuskom jeziku te kako je s *Besmrtnošću* dosegao zenit jedne forme koju je stoga morao mijenjati. Nakon Scarpettinog insistiranja na tvrdnji kako su razlike ipak veće, Kundera će u svom stilu, muzikološki, odgovoriti kako su češki romani bili komponirani kao sonate, dok je s francuskim krenuo u istraživanje nove, kraće forme. Dok su češki romani duga potraga za nekoliko definicija koje izmiču, francuski predstavljaju magično kruženje motiva. (Motivi su naravno ona armatura od nekoliko apstraktnih riječi; u *Usporavanju* to su, primjerice, brzina, intelektualci, golotinja; u *Identitetu* – prijateljstvo, crvena boja, dosada.)

Po općeprihvaćenom sudu *Identitet* je najslabiji Kunderin roman. Njegovo naredno djelo očekivalo se s pomalo zebnje. No, kako se pokazalo, nije bilo razloga za zebnju. Kundera se *Neznanjem* vratio sebi.

Valja krenuti od nekih ponešto neknjiževnih pojedinosti. Kundera kao da je želio da njegovi prvi čitatelji ponovo ne budu govornici onog jezika na kojemu piše. No u slučaju njegovih emigrantskih čeških romana u pitanju su bili razlozi veliki i izvanjski (historijska i politička situacija), razlozi kojima se Kundera morao povinovati, dok se u slučaju *Neznanja* radi o razlozima malim i unutarnjim odnosno ličnim, o svojevrsnom autorskom hiru, o zadovoljstvu u mogućnosti izbora jezika na kojem će se njegovo djelo prvi put pojaviti, o slobodnoj odluci. Roman napisan na francuskom *L'ignorance* iz rukopisa je preveden na španjolski i objavljen pod naslovom *La Ignorancia*. Drugi jezik na koji je roman preveden jest srpski. *Neznanje* je tako objavljeno posljednjih dana 2000. godine u Beogradu, u izdanju izdavačke kuće *Stubovi kulture* i u prevodu Mirjane Avramović-Uaknin (koja je na srpski prevela i Kunderin *Identitet*). Osamdesetih je godina *Nepodnošljiva lakoća postojanja* objavljena gotovo istovremeno na francuskom, engleskom i srpskohrvatskom te se i ovaj slučaj promptnog prevođenja *Neznanja* dobro uklapa u tu lijepu tradiciju skoro pa premijernog upoznavanja ovdašnjeg čitateljstva s novom Kunderinom knjigom.

Na prvi pogled *Neznanje* je formalno identično prethodnim Kunderinim francuskom romanima, *Usporavanju* i *Identitetu*. Ponovo kratki roman sa pedesetak kratkih poglavlja. No već i broj poglavlja nosi malu ali znakovitu razliku. *Neznanje* ima pedeset i tri poglavlja, za razliku od *Usporavanja* i *Identiteta* koji su imali po pedeset i jedno. (Prosječna dužina Kunderinog francuskog romana tako sada iznosi pedeset i dva poglavlja.)

S tematske strane *Neznanje* je Kunderin povratak Češkoj. Glavi likovi su Česi, a i najveći dio radnje odigrava se u Češkoj. Stiski je *Neznanje* takođe blisko starom češkom Kunderi. Kad u drugom poglavlju Kundera stane etimo-

loški raščlanjivati riječ *nostalgija* te uspoređivati ekvivalentne izraze u mnogim evropskim jezicima svaki će se kunderofil sa nostalgijom prisjetiti devetog poglavlja prvog dijela *Nepodnošljive lakoće postojanja* gdje se na identičan način analizira riječ *sućut*. Tu je i nekoliko ludičkih opservacija na temu češke povijesti što sjećaju na *Knjigu smijeha i zaborava*. Ponovo se pojavljuje i poznata Kunderina *estetska obuzetost koegzistencijom različitih povijesnih vremena* u romanu, a galerija epizodnih likova zna podsjetiti na neke junake *Smiješnih ljubavi*.

Radnja *Neznanja* fokusira se u svom najvećem dijelu na Irenu i Jozefa. Oboje su emigranti (Irena u Francuskoj, Jozef u Danskoj) koji nakon dvadeset godina progonstva nakratko posjećuju domovinu. Imaju još jednu zajedničku tačku: Irena je udovica, Jozef je udovac. Irenino udovištvo traje duže i ona je već izvjesno vrijeme u vezi sa Šveđaninom Gustavom. Jozef je, naprotiv, vjerni čuvar uspomene na svoju pokojnu ženu. U mladosti njihovoj, *in illo tempore*, njih dvoje su proveli jedno večer u praškom kafiću. Tamo je Jozef ukrao malu pepeljaru i poklonio je Ireni. Pozvao je k sebi u stan, no ona je već bila zaručena s Martinom te je odbila. No cijelog je života čuvala malu pepeljaru, a susret s Jozefom bio je za nju simbol neostvarenih mogućnosti njezinog života (nalik na susret Jakuba i Kamile u *Oproštajnom valceru*). Slučajni susret, nakon više od dvadeset godina, na pariškom aerodromu pred let za Prag za koji oboje imaju karte za Irenu je prst sudbine. Ona postaje nezadovoljna vezom s Gustavom te je još sretnija zbog susreta s muškarcem koji je za nju gotovo cijelog života predstavljao amblem nedosegnute sreće. A Jozef se Irene ne sjeća, makar mu ne pada na pamet da joj to kaže. U avionu se njih dvoje kao stari poznanici dogovaraju da se vide u Pragu.

U narednih nekoliko dana Irena i Jozef jednako shvataju ispraznost iluzije o *velikom povratku*. Irena je još čvršća u onom što je i ranije znala, da je njezin život sad u Parizu, da dvadeset pariških godina u njezinom životu ima veću važnost od praške mladosti, da je *njen odlazak, ma kako nametnut spolja, protiv njene volje, predstavljao izlaz i najbolje rešenje u njenom životu*. Jozef slučajno dolazi do svog srednjoškolskog dnevnika. Čitajući ga osjeća samo gnušanje prema sebi ondašnjem. (Osjećaj doslovce identičan onom Ludvikovom iz *Šale*: "Preplavio me val bijesa na sebe samoga, bijesa na moje tadašnje godine, na glupe lirske godine . . ."). Češka je za njega podsjećanje na te "glupe lirske godine", no još više ona je brisač sjećanja na pokojnu ženu. (Da je ostao tamo ne bi je ni sreo.) Na posljednjoj stranici *Iznevjerenih oporuka* Kundera se divi Faulknerovom romanu *Divlje palme* i njegovom junaku koji nakon smrti voljene žene odustaje od samoubojstva jer zna da je *jedini način da produži život voljene žene sačuvati sjećanje na nju*. Kunderin Jozef je varijacija ovog karaktera, on je muška verzija Tamine iz *Knjige smijeha i zaborava*. Jozef je neko ko neće *iznevjeriti oporuku*. (U *Iznevjerenim oporukama* kao i u *Neznanju* simbol ljubavi prema mrtvom je drvo: *kruška pod prozorom odnosno vitki bor što liči na podignutu ruku pokraj kućice od cigala*.) Zato će nakon predvidivog Ireninog i Jozefovog združivanja u postelji on ipak dati prednost uspomeni na pokojnu ženu makar je svjestan da je Irena spremna s njim započeti novi život. On je napušta skrhanu tek otkrivenom činjenicom da se njihove praške predpovijesti Jozef uopće ne sjeća, da mu je mala pepeljara, njezina dugogodišnja amajlija, potpuno nepoznata.

Neznanje je Kunderin opus u malom. Poput nekog borgesovskog *alepha* ono sadrži sve kunderijanske motive. Čini se ipak da je u cjelini ovaj roman najslićniji *Šali*. Makar ovdje naracija ne teče u prvom nego u trećem licu,

stalno prebacivanje fokusa sa Irene na Jozefa te njihovo konačno združivanje podsjeća na *Šalu*, naročito njezin sedmi dio u kojem se naratori "miješaju". Pravi dragulj *Neznanja* jest lik Jozefove djevojke iz srednjoškolskih dana. Nekoliko poglavlja posvećenih njejoj mladosti mogu na prvi pogled izgledati kao "strano tkivo" u romanu. No tek na posljednjim stranicama otkriva se da je ta djevojka ustvari Irenina poznanica Milada. Ovaj lik tako poprma nešto od Kostke iz *Šale*, Muškarca četrdesetih godina iz *Života drugdje*, odnosno Rubensa iz *Besmrtnosti* (nije slučajno da su ovi ponešto marginalni likovi kod Kundera redovito, kako se to kaže, najpozitivniji). Među epizodnim likovima pažnju naročito privlače Irenina majka i Gustav. Irenina majka je repara Terezine majke iz *Nepodnošljive lakoće postojanja*, dok Gustav sa svojom dobroćudnom apoteozom žena i ženskosti podsjeća na Paula iz *Besmrtnosti*. Groteskni Gustavov snošaj s majkom njegove ljubavnice i njezino nespretno plediranje da ga zbog dobrote sačuvaju u tajnosti da ne povrijede Irenu zbiva se u vrijeme dok Jozef i Irena vode ljubav. Ljubavni čin Jozefa i Irene u nekoj hotelskoj sobi kao da zatvara koitalni krug Kunderine proze jer poput zrcalnog odraza podjeća na sličan odnos Ludvika i Helene iz *Šale*. Irena je poput Helene spremna napustiti sve zbog novog ljubavnika, dok su i Ludvik i Jozef (istina iz različitih razloga) daleko od pomisli da s njima podijele život.

U dvadeset i trećem poglavlju *Neznanja* dok čita svoj mladalački dnevnik Jozef nailazi na sljedeću rečenicu: *Koliko je zamorna vjernost koja nema svoj izvor u pravoj strasti*. Roman *Neznanje* je nova potvrda suštinske i metafizičke Kunderine vjernosti, vjernosti svojim *opsesivnim temama*, vjernosti samom sebi. No ta je vjernost strasna i nimalo zamorna. Poznata je ona fraza o piscima koji cijelog života pišu jednu knjigu. Za malo kojeg suvremenog autora to vrijedi u tolikoj mjeri kao za Kunderu. Kundera je karijeru proznog pisca započeo prije više decenija pripovijetkama koje su kasnije objavljene u knjizi *Smiješne ljubavi*. U jednoj od njih, *Zlatnoj jabuci vječne čežnje* (onoj gdje je Martin oženjen Jirinom) narator na samom početku onako usput veli:

Kad god razmišljam o starim antičkim kulturama hvata me nostalgija. Možda je u pitanju, pored ostalog, i sjetna zavist zbog sanjive, slatke sporosti tadašnje istorije – epoha stare egipatske kulture trajala je nekoliko hiljada godina; epoha grčke antike gotovo čitav milenijum. U tom pogledu život svakog pojedinca podražava ljudsku povijest; u početku je zaglibljen u tromu sporost, a ona postepeno i sve više dobija na brzini.

Motivi iz gornjeg pasusa (nostalgija, ubrzavanje kao svojstvo moderne civilizacije) do kraja su razrađeni tek mnogo kasnije, u francuskim romanima *Usporavanje* i *Neznanje*.

U *Malom rječniku neshvaćenih riječi* iz *Nepodnošljive lakoće postojanja* Kundera se na jednom mjestu bavi *vjernošću* i *izdajom*. Tamo je za Franza *vjernost prva od svih vrlina, vjernost daje našem životu cjelovitost, bez nje bi se raspao u hiljade trenutnih dojmova kao u hiljade krhotina*. Sabinu naprotiv *očarava izdaja, a ne vjernost*. Slikovito govoreći, Kundera želi biti Sabina (sanjari o *nekoj velikoj neočekivanoj nevjernosti*), no uvijek je bio i ostao Franz. U ponešto astrološki simboličnoj slici ta bi se Kunderina vjernost mogla prozvati vjernošću vlastitom rođendanom. Jer Kundera je rođen prvog aprila, na svjetski praznik šale, na *All Fools' Day*. Vjernost rođendanom, vjernost šali i smijehu sačuvao je sve vrijeme, od *Šale* i *Smiješnih ljubavi* preko programskog citiranja jevrejske poslovice *Čovjek misli, Bog se smije* do autopoetičkog opisa *Usporavanja* kao *romana u kojem ni jedna jedina riječ nije ozbiljna*.

ПЕСНИЧКА ИМАГИНАЦИЈА ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША

ЊЕГОШ И САВРЕМЕНО ПЕСНИЧКО ИСКУСТВО

пише: Горан Коруновић

Повратак Његошу не би подразумевао доследно преузимање његове песничке реторике или песничких слика, већ отвореност за искуство које се данас или чини као сувишно и превазиђено, или као поетички декоративно. Имати у култури великог метафизичког песника попут Његоша изискује од нас више од арогантног уверења да данас видимо даље и продорније од његове песничке имагинације

У једној од завршних епизода серије *Вук Караџић* Ђорђа Кадијевића, постоји сцена у којој снежним бечким парком са пријатељима шетају Мина Караџић, Милица Стојадиновић Српкиња, Бранко Радичевић и Његош. Ведрa атмосфера накратко покреће грудвање након чега се ово романтичарско друштво брзо распрши. У кадру остаје само Милица Стојадиновић Српкиња која замахује грудвом према владици, заустављајући се када јој он пружи длан уз речи: „Дај ми је за спомен“.

Серију сам погледао много пре него што сам прочитао било шта од Његоша, задржавши у јаснијем сећању неколико драматичних ситуација, Берчекову глуму, тегобну музику и загасити колорит кадрова, као чудни визуелни талог романтичарског доба. Ипак, остала ми је урезана у памћењу баш сцена у којој Његош тражи од Милице грудву као спомен на време проведено с њом и на емоцију коју је гајио. Као дечак, само сам слутио шта та сцена може да значи, нешто касније

сетио бих се Његошеве реплике као једног специфичног духовито-сентименталног зачина историјско-политичкој и филолошкој материји која је прожимала Витезовићев сценарио. Данас на тај фиктивни сусрет писца *Горског вијенца* и српске песникиње гледам уз прелив личног домаштавања – помислим да би велики песник српског романтизма управо тако реаговао на игриву ситуацију зближавања са Милицом, да би управо тражио грудву за спомен, у њеном топлењу видећи пролазност сваке наде да ће до љубави доћи, можда тако евоцирајући и опште нестајање и круњење времена.

Сећање на описану ситуацију у мени даље побуђује имагинирање Његошеве личности: то што је песник *Луче микрокозма* у сусрету са песникињом која му је прирасла за срце пронашао затамњено-сетне речи „дуплог дна“, знак је да је његова перцепција стварности таква да при језичком опису те стварности захвата и оно што је видљиво и оно невидљиво, и оно присутно, доступно свачијем оку, и оно што тек долази, што слути песничка интуиција. У том замишљању Његошеве личности његов романтичарски дух непрестано вибрира на посебној таласној дужини, побуђен истовремено и чулним и немисливим импулсима из света. Његов дух није само осетљив за могућа дубља значења свакодневних ситуација, већ и за искуства која се загонетно обрађају његовом метафизичком слуху.

Такво домаштавање Његошеве појаве не искључује, наравно, препознатљиву народну ношњу и епско-херојски етос који је исијавао из високе песникове фигуре, не искључује историјско-политички терет невидљиво огрнут и полегао преко достојанственог Његошевог држања. Само што овај пут имагинирамо једног осетљивијег Његоша, аутора „Ноћи скупље од вијека“ и *Луче микрокозма*, и питамо се како он данас комуницира с нама у једном личнијем виду, не као статична чињеница књижевне историје, већ као писац чије песничко и егзистенцијално искуство настојимо да одгонетнемо. Да ли је данас могуће разумети Његошево унутрашње стваралачко и интимно-афективно врење, оно које је претходило његовим књижевним делима, данас када смо до грла

у самодопадљивом и килавом добу које, будући такво, на романтичарску уметничку смелост и појачано-нијансирану осећајност лако може да гледа као на превазиђени и у историји замрзнути облик живљења? И да ли савремени човек, односно савремени песник и песникиња, својим унутрашњим доживљајима и осећајношћу могу да изроне у истом „мору“ емотивних валова и електрицитета инспирације који су прожимали Његошево биће?

**Да ли је данас могуће разумети
Његошево унутрашње стваралачко и
интимно-афективно врење, оно које
је претходило његовим књижевним
делима, данас када смо до грла у
самодопадљивом и килавом добу?**

Познато је да још један велики песник српског романтизма, Бранко Радичевић, има многе књижевне потомке, расуте у времену и обликоване на таласима такозване стражиловске традицијске струје; такође, очински гласови песника модерне, попут Дучића, Ракића и Диса, пригушено проговарају до данашњих дана у поезији склоној симболистичком говору. Познат је и готово видовити дијалог Лазе Костића с модерношћу XX века и авангардним приступима језику; знамо и да Настасијевић, као очинска фигура заслужна за формалну збијеност и језичку инвенцију зарођену у заумно искуство, може да се наслути између редова појединих песама Васка Попе и других знатно херметичнијих стремљења у српском песништву. Оправдано се може говорити и о шире схваћеном авангардном наслеђу које се у нашој култури прелило у разбокорене неоавангардне облике стваралаштва.

Али где је данас у свему томе Његош?

Као највећи песник јужнословенских књижевности XIX века, он стоји, наизглед врло усамљено, у светлу питања о књижевним потомцима. То наравно не значи да је недовољно уочљив у нашем песничком наслеђу, напротив, парадокс је у томе што је место песника *Горског вијенца* жариште једне традицијске линије која не подразумева нужно, у временима након романтизма, обнову или модернију еманастију нечега од Његошевог начина певања, сензибилитета или тема. Пре је реч о томе да су наследници Његошеве уметности препознатљиви по томе што истовремено негују и ретко висок ниво уметничке вештине и упечатљиву моралну имагинацију, што успевају да учине сраслим изузетну моћ књижевног обликовања и питања од изразите етичке важности. Отуд је оправдано видети писце међусобно различите по много основа – попут Андрића, Селимовића, Пекића – како чине низ чији се зачетак може пронаћи у Његошевој уметности.

Наравно, још једна традицијска стаза једним делом почиње од Његоша, она најуочљивија, започета романтичарским духом националне еманципације и трансформисана кроз време у низ специфичности српске културе. Овога пута, ипак, ни та последица

Његошевог стваралаштва није нам пресудна. Пре мислимо на његов песнички језик који истовремено прошива и материју и неопипљиво, која представља језички нерв заједнички емпиријском искуству и метафизичком слуху.

Зашто је потребно да се баш данас сећамо таквог песничког језика, и такве ширококрилне имагинације која пролазно тело везује с наднаравним сферама?

Зато што живимо у времену када је однос према ирационалним, надразумским искуствима која нас превазилазе у најмању руку двострук. Најпре, након постмодерне страсти за демистификацијом, као да постоји одређени зазор према обликовању (наизглед замрле) метафизичке основе егзистенције. С друге стране, када писци, поготово савремени песници, посегну за надемпиријским планом искуства, најчешће је реч о псеудометафизичким, празним, апстрактним фразама у којима одјекује стваралачка наивност, вођена уверењем да се употребом означитеља из метафизичке традиције већ дотиче нематеријални, недодатни вео преко материјалног света. Без изразитије проживљености, такви текстови исијавају псеудорелигиозним етосом и у једном делу актуелне српске културе и даље важе за врхунце српског савременог песништва.

Повратак Његошу не би подразумевао доследно преузимање његове песничке реторике или песничких слика, већ отвореност за искуство које се данас или чини као сувишно и превазиђено, или као поетички декоративно. Имати у култури великог метафизичког песника попут Његоша изискује од нас више од арогантног уверења да данас видимо даље и продорније од његове песничке имагинације. Пре је потребно да се подсетимо да је са Његошевим песништвом један тешко доступни простор искуства већ освојен и да је у нашем језику већ утиснут један начин преласка из емпирије у невидљиво, из опипљивог у разумом непојмљиво. Повратак Његошу би отуд значао оживљавање некада активних чула у нашој имагинацији и трагање за језиком који би на рад тих чула одговорио у самој актуелној књижевности, сходно новом епохалном тренутку.

Постојање тих чула за ирационално не значи нужно да данас певамо о истом надемпиријском пољу о којем је певао Његош, поготово јер се чини да имамо пред собом нови проблем – да се пред нама затвара једно наизглед саморазумљиво поље, поље нашег унутрашњег света. Чини се да наше актуелно песништво донекле лута и остаје недоречено при евоцирању аморфног и трусног тла сусрета свесног и несвесног, варљиво прозирног и понорно сенченог, тла које у бескрајном расापу снежи само по себи. Наша унутрашња сфера искуства гладна је песничког језика који би ишао даље од рефлексивне лалићевско-радовићевске провенијенције, *mainstreama* нашег песништва, и, с друге стране, даље од све актуелније псеудосубверзивне, урбано-церебралне лирике, у основи редуковане осећајности. Можда смо дошли до тога да наш унутрашњи свет морамо да третирамо као метафизичко мутно поље да бисмо га изнова откривали флуксевима песничког језика.

Отуда и Његоша изнова замишљамо. Овога пута не у бечком парку и ситуацији љубавне чежње. Већ као путника изнад магле на слици Каспара Давида Фридриха, док стоји на високој стени, овај пут не гледајући у смеру екстерних метафизичких сфера, већ у несводиво унутрашње окно данашњег човека.

ЦИКЛУС О КРАГУЈЕВАЧКОЈ САВРЕМЕНОЈ ПОЕЗИЈИ (5)

ДЕЈАН ПЕТРОВИЋ КОБАЈАШИ

пише: Никола Живановић

Дејан Петровић Хица је био обичан градски песник, градска фаца. Кобајаши је нешто друго. Кобајаши је слика једног краја. Не краја света, али краја одређених вредности. И сав бес који се нагомилавао код крагујевачких песника генерацијама, код њега је провалио у ерупцији. Он је крај једне поетике, и отуда нужно песимистичан

Фестивалска поезија је посебан феномен. Посебно када су у питању млади песници. Готово извесно је да ће неко са некаквим даром и вештином тамо бити препознат, али не и да ће добити неку од награда. Велики број рукописа анонимних песника спречава чланове жирија да се превише упусте у индивидуалности песника тако да, као најсигурније решење, бирају нешто сасвим очекивано, некакав песнички просек. Нема ту никаквих иступања, провокација и сличнога. Дејан Петровић, чини ми се никада није био позиван на те конкурсе. Исто тако никада касније није позван ни на шта. Превише налик нечему што није, а што је довољно да га ставе у погрешну фиоку. Превише другачији, невероватно другачији, изузетно храбрији да би неко ко није сасвим сигуран у то да његове песме вреде и могао да га било где прихвати. Добио је последњих година и неку награду, и чујем да се све више прича о његовој поезији са разних страна. Многи песници до успеха долазе споро. Он је један од њихових шампиона.

У Крагујевцу смо имали клуб који је водио Саша Миленић, па затим Јовица Јанковић. А када је уместо њих дошао Милан Николић, човек за кога је књижевност значила исто што и успех у партији, Александар Шаранац и ја смо направили сопствени клуб који се неформално сваке суботе окупљао у једном локалу. Никада нисмо заказивали виђења, али

људи су увек долазили и увек се појављивао још неко нов. Цела плејада аутора који су нешто урадили у књижевности ту је прошла, било да је „то нешто“ објављивање књиге код бољег издавача, било да је нека награда, било да је у питању то што и дан-данас имају развијену преводилачку каријеру или уређују неки часопис. Међутим, базу клуба, поред мене су чинили Шаранац (човек који је тада победио по свим часописима), Ненад Милосављевић (песник на кога је Владимир Јагличић и превише утицао) и Дејан Петровић Хица (песник до кога никоме није много стало али се увек држао нас). Био је доста традиционалнији, једноставнији, но у сваком погледу аутентичан песник. Данас момци девојкама рецитиују његове песме као своје, а оне им кажу да лажу и да знају ко је написао те песме. Он је човек који је био свуда, у друштву песника, фудбалера, криминалаца, политичара, а никада није припадао тим друштвима. Само је био сведок. Био је непосредно уз Бору Хорвата оне вечери када је умро.

На једном читању поезије, Миленић је Хицине песме представљао: „Сада ћу вам читати једну Пушкинову“, и прочитао би Хицину. Онда би рекао: „Сада ћу вам прочитати Шекспирову“, и опет Хицину. У том периоду, Дејан Петровић је објавио танку књижицу Злато октобра, доста неамбициозну, али из ове перспективе, можда такву да се ње има мање стидети него ми остали песници из кружока што смо се стидили својих раних.

Затим је после неколико година уследила и друга књига коју је он

хтео да назове Куси пси. Питао сам га што такав наслов, а он је рекао „па има вас ко кусих паса“. „Стави онда у коси падеж па нек се зове Кусих паса“. Тако је и урадио. Види се већ по наслову да је његова тема била друштвена маргина. А кључна грешка у каријери што није завршио ни средњу. Али образовао се још како. Данас када причамо о књигама, он спомиње Кјеркегора, Бауру, Шкловског. И о свему томе прича на врло стручан начин. О књижевним делима да не причам. „Па ето, која је разлика онда међу нама, све си на крају прочитао“. „Али ти си прочитао на време, пре него си и кренуо са писањем, ја сам све то читао касније, када је од прочитаног много мање вајде.“

**Петровић је превише
другачији, невероватно
другачији, изузетно храбрији
да би неко ко није сасвим
сигуран у то да његове песме
вреде и могао да га било где
прихвати**

Дуго је у игри био рукопис његове књиге Негативна нула у којој је ту маргину о којој пише хтео да доведе до краја. Међутим, тада се упознао са Бориславом Радовићем и Стеваном Тонтићем. Ја сам сам постао доста значајан песник и део по део, он је ту књигу потиснуо, претворивши је у сасвим другу књигу Хладноће. Надао се успеху од те књиге. Но рекао сам му да као Дејан Петровић неће далеко догурати као песник, а да му надимак Хица свакако не помаже. „Што не узмеш другачији надимак, рецимо Кобајаши“, рекао сам му јер смо волели јапанске филмове. Прихватио је и не размотривши друге алтернативе.

Песме у књизи су махом римоване, а оне које то нису ипак задржавају метар (једанаестерац) у којима је цезура од „секундарне важности“, како нам је то објаснио Борислав Радовић.

У песми „У сну ми се јавља“ која је најтрадиционалнија од песама у књизи, сачињена од четири катрена у дванаестерцима, он описује идиличну слику неког детињства када су дечаци играли фудбал, осмехе девојчица, недељни ручак са родитељима, „и по која кратка безначајна туча“. Да би закључио стиховима: „Више нисам дете, а нисам ни човек./ И већ дуже време не причам са Богом.“ Тај „изгубљени рај“ окосница је његових песама. До пада из рајског стања није дошло тиме што се догодио неки грех, већ што је поглед на свет постао другачији. Ствари су одједном почеле да се показују у правом облику. Важан је овај детаљ да није ни дете, а није ни човек. Песник је заглављен у тој вечној незрелости, непуноправности у тој позицији коју код Шекспира има луда. Он је у вечном чекању да сазри али свестан и да те зрелости неће доћи. Једино што му остаје је да говори, и то говори као луда, тако како други не смеју, а деца још увек нису свесна јада који описује.

Његове најбоље љубавне песме, а има и таквих, говоре управо о томе како он није адекватан љубавник, јер му недостаје све каваљерско, па остаје циник и у љубави. Рецимо, у песми „Ситнице“ он каже:

Ако нам љубав сазри у духу,
Немој још рећи да ти је стало
До мене усред напуклог света.

Него пре тога пружи ми руку
И пођи са мном, да видиш мало
Како ми свака ситница смета.

Песма боље карактерише њега него њу. Његове љубавне песме су усмерене ка томе да опишу њега као неидеалног љубавника, као погрешног човека на месту.

Песма „Савест“ гласи:

Хвала Богу што си немарна и плаха.
Уз твоју доброту не бих могло да се
Уздигнем до звезда, облацима сивим.

Нити бих спокојан, ослобођен страха,
Неку врсну жену, када занос спласне,
Смео, као тебе, понекад, да кривим.

Ипак он опрашта и жени којој пише песме. Њена несавршеност му помаже да не падне у занос љубави где би постао некритичан. Другачије се обраћа пријатељима. Рецимо, једном продавцу књига у Крагујевцу, у песми „Штанд у центру“, песми која је отворена инвектива:

По цео дан седиш на штанду у центру,
Лудачки се смејеш, прелиставаш књиге...
Ретко те ко пита за понеки наслов.

Ако никог нема, да ли причаш ветру
Како си одвратан када те бес стигне
У суморне сате, заразан, ко пацов?

Има овде мржње према тој особи. Али, испоставља се да говори о пријатељу. То је мржња према свему што смо постали. То је жалост за изгубљеним рајем. О другом пријатељу који је целога живота живео као клошар, немајући никада свој кров над главом (ови ликови личе на Гинзбергове) каже у песми „Спавач“:

Не зна ти се гробно место
У родноме граду, као
Да си тек случајно несто,
Ил' да ниси постојао.

Када би на каквом стубу
Освануо црни плакат,

Који одолева зубу
Времена, док лежиш кратак;

Ни тад не би веровали
Да те је прекрила трава...
Не шљиви их ни за малић –
Сад кад имаш где да спаваш!

Везани стих који се већ дуго код нас проглашава лажним, немогућим да изрази аутентична осећања, овде му управо и помаже да до те аутентичности дође. Чак је аутсајдерство везаног стиха у вези са аутсајдерском судбином онога који је опеван и коме салонски слободни стихови не би говорили ништа. Бедан живот и бескућништво (које је Драган Стојановић окарактерисао као најгору људску несрећу) захтевају да се о њима говори барем везаним стихом. Конформистичка оправдања савремених људи (јер савремену поезију махом пишу људи који имају какав такав социјални статус) овде нису применљива. Уклети песници и уклете судбине сматрају се за нешто превазиђено када ови други, успешни људи обилазе светске градове и виђају се са познатим писцима. Њихов живот је непеснички, гламурозан, у сваком смислу нетрагичан.

**Он је човек који је био
свуда, у друштву песника,
фудбалера, криминалаца,
политичара, а никада није
припадао тим друштвима.
Само је био сведок. Био
је непосредно уз Бору
Хорвата оне вечери када
је умро**

Ипак у тим песмама о умрлим младићима код Петровића постоји и нека сета, истинско сажаљење. Као у песми „При помисли на смрт“:

У чекању да прође плусак,
При помисли на смрт, уз муње
И громове, испред улаза
Неке старе вишеспратнице –
Са моје леве стране –
Тик уз слепоочницу,
Црнела су се слова
Свеже лепљене умрлице.
Младић, Исусових година,

Са лаким осмехом на левој
Усни, као да ми говори:
„Не брини се, ова киша је
Тек само освежење.“

То освежење од ужаса свакодневице подсећа на оно рајско стање. А можда ту има помало и оних јапанских филмова које смо толико волели. Куросаве, на пример. Ту је и тема сусрета са мртвцем, која је код Дон Ђованија узрок пада. Али овде она је утеха, јер само нас мртви, који су пропатили, којима, како би Црњански рекао „живот баш ништа није дао“, могу оснажити. Отуда и живот и поезија Кобајашијева нису ту пуке радости ради. То је борба за живот.

**Петровић је објавио танку
књижицу *Злато октобра*,
доста неамбициозну, али
из ове перспективе, можда
такву да се ње има мање
стидети него ми остали
песници из кружока што
смо се стидили својих
раних**

Једино значајније путовање и боравак у неком месту ван Србије које је Кобајаши имао, одлазак је у Амстердам. Очекивао је да је тамо све другачије. Да је ово сасвим наша, лична, балканска беда. Из Амстердама се вратио са овом песмом:

То јутро, када се пробудиш
Са осећајем као да си
Побио десетине људи,
Пуцо насумице по маси;

Кад те обузме такав немир,
Схватиш да нема места где би
Живео, свој живот, на земљи,
Био с људима сличним себи.

Ипак, распон његових тема је далеко већи од овога. Он има доста рејн аир песама, у којима у улози Бодлеровог доконог шетача спознаје град и бележи необичне и потресне догађаје, даје једну шаренолику слику нижих слојева крагујевачког друштва. Ипак, најбоља његова песма о другима је посвећена Прусту. Назвао ју је „Дан и ноћ“, по врсти цвета званој „ноћ и дан“, али је обрнуо места као Борислав Радовић у песми „Млеко и мед“ и већ тиме необићењем почео песму. То је заправо

окретање топоса о коме професор Светозар Петровић пише говорећи о Змајевој песми „Алај леп овај свет“, где испитујући студенте и познанике примећује да већина каже „Алај леп овај свет,/ овде поток онде цвет.“ А треба обрнуто јер се оно даље рефлектује у нечем ближем. Кобајашијева песма о Прусту овако гласи:

Ти ноћу цветаш и миришеш,
Преко дана си затворено.
Крај тебе усамљеник дише,
Што је без даха, дању, снено,

Мукло кашљао, проклињући
Флору, природне потицаје;
Шетао нервозно по кући,
У вечном страху од промаје.

Теби верују заљубљени,
Пре него ружи и нарцису,
Када се дан по ноћи шири.

Ти сваки дан због ноћи плениш
Последњим гестом у мирису,
Трајањем за још један мирис.

Реч је очигледно о сонету. Али ако се добро погледа већина раније наведених Кобајашијевих песама су били сонети из којих су избачени катрени, да би се одмах ушло у терцете. Катрени у сонету успостављају једну идеју, тезу, поредак, а терцети чине динамичан завршетак тога, неочекиваност. Кобајашију је очигледно та недовршеност била потребна а катрени су му сметали својом распричаношћу.

Песма „Неколико минута пред камером градског солитера“ садржи цео скуп тих ситних животних причица. Јасно је да је поступак узет из кинематографије. Можда од Жака Татија. Међутим, кључно је да ова песма има нешто од Елиотовог „Свинија међу славујима“.

Ево, баш сад, улази једна
Еlegantна, ко црни пантер,
А за њом и градска легенда,
Кога по ходу препознате.

Потом и хипстер, средњошколац,
С ранцем на леђима, и с кесом
Пуном ситница, изокола,
И, можда, с погрешном адресом.

За њима и сликарка, с платном
Под десном мишком, у капуту
Јеленске коже – импозантно!
Види се да форсира жуту.

На крају бака, са пудлицом,

Чии се лавез, дуж ходника
Чује, ко да гудалом жицом
Прелази почетничка рука.

Велика се песничка школа и владање техникама види из ових стихова. Указаћу на неколико. „Еlegantна“ из прве строфе је придев коме није потребна именица, тако да и стих делује еlegantније. Сувишне речи су изостављене. Истовремено постигнута је вишезначност јер та именица би могла бити жена, девојка, елитна проститутка и ко зна шта. Затим иде градска легенда. Већ ове две особе, појаву хипстера-средњошколца доводе у питање. Није ли он ту залутао? Затим сликарка која „форсира жуту“. Бака са пудлицом на крају долази као краљица у тај замак. Она прва подиже буку. И онда: „Чује, ко да гудалом жицом/ Прелази почетничка рука.“ Ова два инструментала један поред другог „гудалом жицом“ у прози би деловали као стилска грешка. Међутим, у стиху они се надовезују један на други и граде напетост на крају стиха. Ону врсту напетости коју је Јакобсон звао насиље над језиком. Све је овде граматички исправно али би се тешко игде то тако рекло. Само искоришћено као песничко средство има сопствено оправдање.

**Он је у вечном чекању
да сазри али свестан и да
те зрелости неће доћи.
Једино што му остаје је
да говори, и то говори
као луда, тако како други
не смеју, а деца још увек
нису свесна јада који
описује**

Дејан Петровић Хица је био обичан градски песник, градска фаца. Кобајаши је нешто друго. Кобајаши је слика једног краја. Не краја света, али краја одређених вредности. И сав бес који се нагомилавао код крагујевачких песника генерацијама, код њега је провалио у ерупцији. Он је крај једне поетике, и отуда нужно песимистичан.

Има у Крагујевцу данас још људи који пишу песме, али далеко мање посвећено, далеко мање забринуто за поезију. Недавно се, међутим, писању вратио и један песник из нашег кружока, Никола Милојевић, који је у то време бирао између поезије и глуме. Објавио је две збирке песама и завршио као глумац. Он данас има рукописну збирку песама која ће представљати дашак наде како за Крагујевац, тако и за целокупну српску поезију. Свакако је да се у Крагујевцу формирају и нови, млади гласови, но питање је хоће ли они следити оно што смо ми назвали Крагујевачком књижевном школом, о којој ја овим текстом своје сведочанство завршавам.

КАКО ЈЕ ТИН УЈЕВИЋ УЛАЗИО У СВИЈЕТ КЊИГЕ И КЊИЖЕВНОСТИ

САМОСВОЈНОСТ ДУХА

пише: Растко Подеста

**Тинов улазак у живот
југословенске књижевности
постао је неповратним
објављивањем његове прве
збирке 1920. године. Његово
име заблистаће као једно од
најсјајнијих; но, измученост,
управо страдањство, прати
попут ореола његово песничтво
и животопис**

Током прошле године се, готово неопажено, навршила сто и двадесета годишњица рођења Тина Ујевића у Диздара кули („у некој турској кули која је сада рушевина,“ рекао би он) у Вргорцу. Цитиран у једној између ретких објава тим поводом, управо одабиру из предатних новинских чланака, Никола Алексић пише како је Тин „постао споредна фигура у нашој учмалој књижевности и заборављена личност у нашој публици; и његов 45. јубилеј прошао је скромно и скоро незапажено.“ Ми и нехотице доводимо у везу са Тином извесну одсеченост од официјелних токова домаће литературе, па и опредељење у корист самосвојности и независности духа њега као књижевног делатника. Управо о оном времену његова живота за којег је Алексић написао горенаведени текст („Време“, 18.08.1936), Милош Црњански оставио је упечатљив запис у својим „Ембахадама.“ После берлинске Олимпијаде, Стојадиновић ангажује Црњанског да по Југославији води групу немачких новинара; после Београда, приспели су у Сарајево:

„Увече, у једном задимљеном локалу, близу Позоришта, наилазимо на Тина Ујевића, у крпама. Он седи са једним млађим човеком, а на столу лежи његова кожна ташна, пуна књига, као купусара.

Пита ме где сам ја?

Велим, у страним земљама.

Може ли да буде флаша жилавке, на мој рачун?

Велим, може и неколико флаша.

Његове зелене очи гледају ме захвално, а затим се даље, не интересује. Джаба.

Немци ме питају ко ми је то?

Велим, то је један од наших највећих песника. У младости, то је био леп, чист, уредан, човек, – Паризлија. За време првог светског рата, он је ставио своју главу у торбу и дошао, на једној француској оклопчачи, до Котора, – да ‘диже побуну’.

Немци ме питају, па зар никог на свету нема?

Велим, и не треба.”

На први се поглед може учинити незахвалним писати ма и најсажетији преглед животописа књижевника који тако јасно даје до знања колико се опире (ауто)биографскоме приступу: „Моје је скромно мишљење да јавност нема права да се бави пишевим животом но само његовим дјелом.“ Но, и сам чланак из којег преносимо овај одлучан исказ, бриљантно „Мрско ја“, даје нам на увид многоликост, управо вишедушност, ванредно сложене личности Тинове, њених противречности и ломова, те наслуђује садржајност унутрашњих осећања која су означила стваралаштво овога песника. „Le moi est haïssable“ (није последњи пут, па ни у самоме овом тексту, да ово изриче), његов је повик у одбрану песничкога појединства, ради којег се жртвује „човек-бројка“, и ако према исповедној страни писања (из којег ће се угла, ипак, изразити још много пута) гаји такво једно неповерење и одбојност да је спреман и одрећи се поезије, ради њене субјективности. Ипак, он и при заузимању оваквога става брани и позива се на неповредиву светост „најчишће персоналности“, и оваква је Тинова „тежња за апсолутним“, брига (он ће рећи „артистичка манија“) за чистоту форме, коју Влатко Павлетић слови „квијетизмом“, па и „квекерством“, једно од средишњих обележја његова светоназора.

Рођен међу голим „хридинама далматинскога крша“ (наслов његове последње збирке, Жедан камен на студенцу, дошао је, вели, „из

подручја крша, на којем је владала суша“), није „култ лијепих осјећаја“ код њега „књишка позајмица“, но му га је „дала Мјесечина, обасјавши у кули моју колијевку.“ У тој се кули (шпекулисаће и сам, не сећајући се добро и не вратив се у Вргорац никада после прве младости, да ли је то била можда Цукариновића или пак Франића), „препуклој од грома и старинској“, његов отац учитељ настанио не могавши да нађе удобан стан. „Ноћ када смо дилижансом одлазили из Вргорца била је сјајна, а мјесец је високо одскакао над каквом шумом“, а Тин ће у Имотскоме и у Макарској још продубити своју импресију „бљеска јадранских боја“, где ће открити неисцрпна врела своје личности и певања у сунчаним пејзажима, гори (које се, каже, мало и страшио) или мору, које је „почео интимно, дубоко и најзад страшно вољети.“

Ујевић уписује Филозофски факултет у Загребу 1909. године, у оној последњој фази хрватске модерне између анексије и Крањчевићеве смрти с једне, односно Матошеве смрти и почетка Великога рата с друге стране. Но како се, шире узев, почетак читавога овога раздобља у књижевној историји подудара са Тиновим рођењем, то јест најчешће се доводи у везу са објављивањем „Мисли на вјечност“ Јанка Лесковара (1891) или „Моћи савјести“ самога Матоша у Виенци (1892), не може нас много изненадити што је због генерацијске смене дошло до фамозног сукоба између Раббиа (Матоша) и Дисципулуса (Тина), те „најартистичније полемике хрватске књижевности“ (Крешимир Багић) када се Ујевић, као представник млађега нараштаја, интелектуално и уметнички обликовао. Повод за сукоб: „Над Харамбашевићевим гробом“, у ком (над којим!), за Густла скандалозно (премда се, обзиром на своју добро познату нарав, много суздржавао у жаоци упереној спрам Тина), „млади напредњачић“ недопустиво удара на највећег правашког песника. На Матошев текст „Зар и ти, Бруте?“, Ујевић (ког ће Учитељ у току ове књижевне војне крстити и „Ушевићем“ и „Хуљевићем“) одговара ништа мање упечатљивим „Цезар на умору“: по њему, „хрватски *Barèts*“ (притом неоригиналан, то јест „оригинални мајмун из *Barèssove* менаџерије“, за више о односу спрам „првога алтер ега“ и о овој нити полемике уопште видети „*Barèts* i *Oinobares*“) настоји уверити „да читава наша књижевност није него хрпа његових плагијатора, татска банда из школе великог Мештра свих литерарних провалника и џепокрадица.“ Ова је распра природна полазишна тачка за говор о самосталноме Ујевићевом наступању у јавности; исте ће ове 1911. године Тин бити уврштен у Српско-хрватски алманах, објавити приказ о Дисовим „Утопљеним душама“, те ће у Београду „Пијемонт“ прештампати његову бунтовну „Хрватску данашњицу“ из „Босанске виле.“

„Ја сам казао и најбоље и најгоре о А. Г. Матошу“: Иако се староме стеклишу одужио дивним некрологом, једном од најсјајнијих есеја написаним о Матошу уопште („Ем смо Хорвати“; саставиће он, о концу тридесетих година, и крајње поразну студију о њему, коју, додуше, неће никада објавити), Тин ће, приближивши се југословенској националистичкој омладини, у свом превратништву отићи и даље од стајалишта ради којих му је овај пребацивао. Замерајући после рата оно што је доживео као укроћени, лишен социјално-револуционарног садржаја, приказ Владимира Гађиновића у „Споменици“ Пера Слијепчевића, описивао је како су он и Гађиновић „као ваљда једини

присутни Југословени“ у Паризу одлазили на предавања и друговали са Троцким и Луначарским. У том контексту, он говори како су они дошли до „још много дубље и оштрије критике“ од оне коју су нудили хрватски напредњаци, помињући поименце Милана Марјановића и Јурислава Јанушића, које доводи у везу с Масариком (што је, уосталом, и утемељено, од времена Милана Михајла Шарића и прашке „Хрватске мисли“) и супротставља таква гледишта радикалности рускога комунизма. Но, корени овога политичкога путештвија се свакако могу сместити у време када Тин, и по Матошевој констатацији (и осуди), напушта старчевићанство (или како би то млађи нараштај после пада Кун-Хедерваријевог режима рекао, превазилази његова ограничења). Када је крајем јануара 1912. године бан Цувај распустио Сабор и забранио сваку политичку делатност, Ујевић је међу претходницима демонстрација на Свеучилишту; недуго пошто му је „Словенски југ“ објавио чланак „Ситуација у Хрватској (из омладинских кругова)“, ухапшен је и на шест месеци изгнан из Троједнице; уточниште је нашао у Београду, а пар дана за њим стиже и Крешо Ковачић, син славнога књижевника и велики Тинов пријатељ из ових дана, који ће се скупа с Пав(л)ом (Пајом) Бастајићем борити као добровољац у Балканским ратовима. Одабир средине у којој ће се населити нимало не изненађује ако имамо на уму Тинов приказ збирке Шантићевих песама у „Савременику“, у којем, потпуно поистовећујући и изједначивши два народа (називајући га једновремено хрватским као и српским песником), проглашава да нико после Крањчевића није тако жарко опевао осећање отпора ропству. Уосталом, само пар недеља пре Тиновог првог доласка у Београд, Скерлић ће му у „Српском књижевном гласнику“ објавити песму „Кампанил.“

„Ако Цувај мисли помоћу оружја гушити слободу, ми ћемо му показати да се и ми можемо послужити оружјем у одбрану слободе личности и слободе домовинске“: ове ретке који су Ујевића коштали могућности даљег боравка у Хрватској послушао је и Лука Лукић, о ком ће се прочути након његова атентата на Славка Цуваја, неколико месеци пошто је преспавао код Тина и Креша Ковачића у њиховоме стану у Хиландарској улици, где су изнајмљивали собу код једне удове, Мађарице (доцније ће Тин живети сам, прво у Македонској, а потом у Краљице Наталије). Један између најгорљивијих праваша и најбеснијих стеклиша на Свеучилишту, овај се живчано растројени „врло бизарни човек“ наједном понадао у Београд као стециште слободарског отпора Двојној монархији, ту приспео те се код Тина веома живо распитивао о добављању оружја (не назначивши, додуше, ко би био мета атентата). Све су ово одлике новог расположења које је уследило после Жерајићевог чина, а које је нарочито делио, па и теловљавао, Владимир Гађиновић, српски стипендиста у Бечу, аутор брошуре „На смрт једног хероја“, који тада стиже у Београд и, пошто се придружио редакцији „Пијемонта“ Љубе (Јовановића) Чупе, упознаје Тина.

У Београду је Ујевић писао поглавито политичке чланке, тако рећи од првог дана („Народно јединство“ у „Пијемонту“), истакао се истога месеца на митингу подршке хрватским студентима, а сада и гимназијалцима који су им се придружили у општем штрајку, испред Народног позоришта (о ком је „Хрватски покрет“ пренео и његов текст „Србија за Хрватску“), те у априлу 1912. објавио брошуру

„Хрватска у борби за слободу.“ Баш тих дана, Тин ће пратити и 156 гостију са Загребачког свеучилишта (студената и професора) у њиховој посети Србији: од поздравних предавања Скерлића на Београдском универзитету те Аписа у Официрском клубу, преко војне параде на Топчидеру и играња кола у Крагујевцу и Смедереву, до опроштајног банкета које им је у „Москви“ приредила тајна организација „Уједињење или смрт.“ Готово двадесет година касније Тин ће објаснити да Лука Јукић није дошао у Београд овом приликом, али одмах после атентата је у „Пијемонту“ загрмео да ће за Јукићем поћи цео народ, који „неће приређивати атентате, али ће спремити револуцију.“ Истога дана, у ријечком „Новом листу“ излази Ујевићев чланак „На Београдски универзитет“, у ком позива хрватске студенте да се ту уписују: „И у Београду смо код куће како год и у Загребу, и Србија је наша домовина како год и Хрватска.“

Међутим, није запостављао ни поезију, иако у Београду зачудо ништа није објављивао (песме су му се у оно време углавном појављивале у „Босанској вили“), дајући највише оцене о „својим литерарним симпатијама“ Ракићу и Пандуровићу, те пишући врло похвално о збирци Светислава Стефановића и о „Беседама на гори“ Николаја Велимировића (кудио је само Душана Срезоевића, због чега се на њега острвио Винавер). Српском читалаштву представио је књиге Ива и Луја Војновића, Илије Деспота, Рикарда Николића, Владимира Черине. Но, како се сећао Бранко Лазаревић, „певао је, узгред, песме. Главно му је иначе, и у ‘Москви’ и у новинама било рушити Аустро-Угарску.“

Пошто му је казна истекла, објавивши између последњих својих београдских чланака и „Поклич из тамнице“ са писмом једног од припадника Јукићеве атентаторске групе, Тин се упућује назад у Загреб; међутим, већ у Земуну је ухапшен. Идућег дана, признао је да је у Београду написао „око 40 чланака политичке нарави“, те се гордо означио као „одлучни присташа и заговорник народног Јединства Хрвата и Срба.“ Овога пута осуђен је на прогонство у трајању од десет година, те је био приморан прећи у Сплит. У складу са општим расположењем клицања и феште у Далмацији којем је посведочио и Лујо Бакотић, Тин заједно с Оскаром Тартаљом у новембру 1912. шаље Пашићу телеграм „поздрављајући тријумфе српскога и југословенскога оружја и клањајући се осветницима Косова и створитељима нове Југославије.“ Покушавши да дође у Београд, ухапшен је у Сремској Митровици, спроведен у Загреб и осуђен на четири месеца затвора. Захваљујући интервенцији Иве Војновића, ослобођен је после педесет и три дана проведена у самици и поново прогнан у Сплит.

„Прошла су времена када се говорило о слози: говори се о јединству; ми више не кажемо да су Срби Хрватима браћа, него да су Срби Хрвати и Хрвати Срби... Хрвати неће умријети када су ево Срби ускрснули“: овако у шибенском „Напредњаку“ Тин најављује нову фазу омладинске борбе „после освећења Косова“, а одмах након свог изласка из казамата. Док је још тамновао, огласио се у „Босанској вили“ чланком „Испуњени завет“ и у београдском „Малом журналу“ песмом „Баштина.“ Већ почетком маја биће ухапшен заједно са Милостиславом Бартулицом, под оптужбом да су њих двојица уређивали лист „Уједињење.“ Ослобођени су после тачно три месеца, добили пасоше и упутили се у

Београд. Тин ће, међутим, одмах покушати да добије српску стипендију за Париз; уместо тога, обећана му је месечна помоћ из фонда „Народне одбране“, коју ће добити (у прво време са компликацијама које ће довести до тешких речи) преко Велимира Рајића, а потом истакнутога самосталца др Боже Марковића. Након пар дана, и уз стрепњу се надајући да неће бити хапшен у Земуну, упућује се у Париз. Од првога тренутка његово просјачко злопаћење у Паризу призива Матошево (чега ће се и дотичати у есејистици), који је скоро петнаест година раније на железничку станицу приспео у женском шеширу, папучама и са страницама „Обзора“ уместо чарапа.

„Што смо ми били? Можемо рећи мало сиромашних, нервозних или туберкулозних студената. У то је доба бити пјесник значило бити бијела врана, чудан појам, врста аномалије. Већ су се сами родитељи и рођаци згражали над том обитељском несрећом, а други су нам се уредни грађани једноставно смијали“: овако ће се Тин четрдесет година касније осврнути на збирку „Хрватска млада лирика“ у коју је уврштен 1914. са десет песама (шест прештампаних из „Босанске виле“), поред Иве Андрића, Јанка Полића Камова, Николе Полића, Љуба Визнера, Франа Галовића и других. Ове судбоносне године Тин ће се опростити не само са Матошем поменути есејем „Ем смо Хорвати“, но, некрологом објављеним у „Слободи“, и са другим великим именом књижевне јавности онога времена, Јованом Скерлићем (у вези са међуодносом ове двојице значајних претходника може бити занимљиво Матошево поређење: „он је Југословјен, ја сам Хрват; он је реалиста, ја то нисам; он је професор, ја сам бoем; он проповиједа, ја се смијем; ја га не могу прогутати, он ме женира“). Десет дана пре Сарајевског атентата, Ујевић ће се врло жустро и са великом иронијом супротставити покушају Јосипа Љубића (псеудоним: Илдо Богданов) да га пригрли као „рођеног вођу хрватске омладине“, пред целом јавношћу разобличивши овог хабзбуршког тријалисту који је за потребе режима с југословенством чинио оно што су франковци били за праваштво („власт је нашла великохрвате, који су били ‘најхрватскији’, десет пута ватренији од оснивалаца странке, и помоћу њих је укротила бунтовне стеклише“). Тин исмева како, у Паризу, „из Аттемсова и Љубићева Задра, дознаје да је вођа хрватске омладине“; на Љубићеву претензију на „добро познанство“, Тин саркастично одговара да је он уопштено „у судбеним и полицијским круговима монархијскога југославенства ‘добро познат’, популаран и готово омиљео“, што би могли посведочити и други „редарствени пословачи“ (неколицину ових Љубићевих заштитника и поименце наводи). Тако је добро познат био и самом грофу Марију Атемсу, намеснику Далмације, којег је још 1912. после Јукићевог атентата бан Цувај у преписци упозоравао на Тина и достављао му податке о њему.

Одмах после судбоносног Видовдана Тин ватрено пише против антисрпских погромских демонстрација франковаца, а чим је избио рат се заједно с Гађиновићем (који је с овим циљем управо приспео „из Bruxelles, или Geneve, или Lausanne“, премда ће бити да је ово потоње), пријављује у Легију странаца како би се прикључили српској војсци. Дошли су у Котор у француским морнаричким униформама, и Тин је једно време обављао посао преводиоца на Цетињу; међутим, флоти је наређено да се врати у Тулон и они су, на наговор и интервенцију Франа

Супила, демобилисани пошто су сазнали да ће бити упућени на север Француске.

„Страдали смо обојица на неvjероватан начин, обијајући калдрме, не једући по читаве дане и недеље, читајући поред свега тога напорно у *Bibliothèque National*, до бесвјестиче“: Надлазеће раздобље, у ком Тин постаје „Паризлија“, колико прекретница за његов духовни развој, једновремено је било обележено најтежом оскудицом: он и Гађиновић трагају за било каквим послем на берзи рада, продају новине по улицама, копају ровове у Шамблију, а нарочито се заносе идејом да постану шофери („позив најсимпатичнији модерној књижевности“). Но, била је ту и легендарна „Ротонда“, у којој ће Тин, постављајући и сам еквиваленцију са београдском „Москвом“, учврстити навику да „живи, мисли, ради, спава у кафани“, те стећи бројна познанства из што политичке, што уметничке револуционарне авангарде онога времена. Но, с одмицањем рата опустеће и Монпарнас, „у Ротонду више не завирује Судбинин, ни Хермен Англада“, и у Паризу практично да нема ни једног Југословена, изузев особља српског посланства (избеглице ће, после повлачења преко Албаније, приспети тек почетком 1916).

Тада се, међутим, оснива Југословенски одбор; Ујевић од посланства добија пасош, те на неколико седмица одлази у Лондон, где ради на припреми Мештровићеве изложбе „Косовски храм“, и у „Пијемонту“, сада пребаченом у Ниш, објављује текст тим поводом. Такође пише за управо покренути „Југословенски гласник“, као и граматику српскохрватског језика која је објављена у Паризу 1916. Ова се година у изучавању Тина често означава као „година слома“ (на пример, Драгован Шепић); у њој, уосталом, настаје и „Свакидашња јадиковка.“ Наступа за њега време тешког душевног растројства, обележеног манијом прогањања, у ком он долази у оштар сукоб са својим окружењем, а изнад свега са српским посланством, како из политичких (што се видело, примерице, приликом необјављивања „Мучеништва Србије и идеје југословенства“), тако и из приватних разлога: противљење Миленка Веснића Ујевићевој љубави за његову поћерку, Лисил (Лусилу) Улман, те једине стварне љубави његова живота за коју се сматра (Мирко Жежељ) и да је опевана у „Колајни.“ (Занимљиве забелешке о овој дами, која ће се доцније удати за једног румунског банкара, оставио је и Милан Стојадиновић у својим мемоарима). У једном тренутку (почетак 1917), Ујевић се покушава уписати у поданство Црне Горе и тако добити стипендију, али му ни то не полази за руком; српска стипендија му пропада и он враћа пасош 4. јула 1917. Истог дана, он пише др Ivi de Guilliju, шефу канцеларије Југословенског одбора у Паризу: „Вратио сам данас српски паспорт г. Веснићу из одлично промишљених и апсолутно увјерљивих разлога“, тврдећи у наставку како је претходних година био изложен „систематском прогањању.“ С Југословенским одбором раскида сарадњу пошто му је исплаћена последња брошура, а 1. октобра 1917. му Црна Гора коначно додељује стипендију тражећи као противуслугу да ради против интереса српског посланства.

У следећих годину дана, међутим, почевши од новембра 1917, крфски „Забавник“, књижевни додатак „Српских новина“, штампа Тинове песме: од „Париске елегije“ и „Свакидашње јадиковке“ до „Каменим госпођама“ („Жена међу краљицама“ у „Лелеку себра“)

и „Русији Русија“ наредне јесени. Децембра 1918, у „Гласнику југословенске омладине“, који је покренуо Средишњи одбор југословенских студената у Француској, биће штампане три песме, између осталих „Оном који јесте“, посвећене Николају Велимировићу, још једном знаменитом бунцији из 1914, ком ће бити посвећен и „Лелек себра.“

Тин се у Југославију враћа маја 1919, без паре у џепу, дошавши испрва (из Дубровника) у Сплит, где сазнаје да су му умрли отац и брат. Одрекавши се мајке и сестре, управо их прогласивши заувек мртвима, одлази у Загреб с намером да се тамо настани. Тамо ће га, у стању пропалости и потуцања по туђим кућама, затећи Бошко Токин (ком Ујевић посвећује песму „Лијепа наша туђино“, с ироничном назнаком „Бошку Токину, аристократи“), који је заједно с Иваном Голом приспео ради оснивања „Зенита“ с Љубомиром Мицићем. Привучен говором о живој уметничкој атмосфери у Београду, Тин се одлучује на селидбу; о доласку Тиновом у Београд Раде Драинац ће доцније, у особеном мистификаторском и митоманском маниру, распредати приповест о његовом бањавању у београдску „Москву.“ Ујевић се, међутим, настанио у Палмотићевој улици код Јоа Матошића, скупштинског извештача „Јутарњег листа“, где је овај живео с колегом Габром Пилићем.

„Продирем мишљу у радничке станове, у болнице, у тамнице, и хоћу да измјерим велике братске патње свих себара, читаве раје на свијету“: Тин у јавни живот ступа као одлучан гласноговорник авангарде, себе види као комунисту, а импонује му и ознака „футуризма“, како год га он схватао. На Матошићеве приговоре „што ништа не ради, него само банчи“, Ујевић се латио превођења Садулових „Писама о бољшевичкој револуцији“, те сарадње у Ђоровићевој Демократији (у чијем Књижевном југу је објављивао и током 1919), Прогресу Драгише Васића, Мисли, објављујући поезију и књижевну критику. Септембра 1920. године појављује се „Лелек себра“, с којим Тин на велика врата и коначно ступа у југословенски књижевни живот; збирка, у чијем рангу је разматрана само још „Лирика Итаке“ као весник новог духа, обасута је хвалом са свих страна, од Токина до Винавера, а Растко Петровић Ујевићу посвећује песме.

Тинов улазак у живот југословенске књижевности постао је неповратним објављивањем његове прве збирке 1920. године. Његово име заблистаће као једно од најсјајнијих; но, измученост, управо страдалништво, прати попут ореола његово песништво и животопис. Сагледавајући лик Тина Ујевића с веће раздаљине не само у временитом смислу, но и након што је заузео своје заслужено место међу првим именима наше књижевности, још значајније одјекују ретци које је исписао после повратка у Југославију, а пре судбоносне селидбе за Београд: „Мој живот! Не говорите ми о њему како је јадан, кукаван, неиспаван, сав погажен и погружен, достојан стида и презира. Како би само лијепо било слободно ступати по пољима, трчати, пливати, веселити се без запреке! Али од свега тога ништа. Колико сам пута помислио о срећноме дану када ми подеране ципеле неће рањавати ногу, када ћу имати на себи сасвим чисто рубље, када у џеповима нећу морати да вуцарам све некакве отрцане књижице и масне биљешке.“

О КЊИЖЕВНОСТИ БОБЕ БЛАГОЈЕВИЋ

НЕДОГОЂЕНА РЕВОЛУЦИЈА

пише: Срђан Срдић

Прва књига Бобе Благојевић, збирка прича *Све звери што су с тобом*, објављена је 1975. године, три године је старија од несумњивог успеха првог романа Биљане Јовановић, и с њим у поетичком смислу нема никаквих веза. И не тек с њим – *Све звери што су с тобом* су озбиљан инцидент у нашој књижевности који је (не)заинтересована јавност успела да превиди

Има томе неколико дана, некакав добри београдски новинар урадио је интервју с Флавиом Ригонатом, издавачем алтернативног типа, такође београдским. Одлична прича, иначе, у току које се Флавио изјаснио и о, како је новинар питао, својим издавачким промашајима. Уз ограду да неко чији тиражи ретко кад прелазе пет стотина примерака тешко може да говори о епохалним промашајима који би његову издавачку кућу довели на ивицу финансијске пропасти, Флавио је с нескривеном тугом запазио како има књига које се једноставно не продају, а да за тако нешто нема рационалног објашњења. „Селиново *Путовање на крај ноћи* нико није куповао“, каже он, „првих неколико година то је било камење које се не котрља него сам га преносио, као Сизиф, из једног импровизованог магацина у други, бар десет пута...“ У наставку текста Ригонат се осврће и на српске писце с чијим књигама је имао двојака искуства и износи тезу која је мени на овом месту од посебне важности: „Много је наших писаца из прошлог, двадесетог века, просто збрисано са сцене, нико их више не чита.“ Сушта истина, ако могу да приметим.

А 2012. године приличну пажњу чак и овдашње јавности изазвао је, што је крајње нетипично, документарни филм *Searching for Sugar Man*, који се бави бизарним случајем америчког музичара Сикста Родригеза, човека који никакву каријеру није направио у својој матичној земљи, али је његова дебитантска плоча у Јужној Африци, без икаквог његовог уплитања, стекла непролазни култни статус о ком он није имао никакву представу. Иако јужноафрички фанови Родригеза никада нису видели, а од објављивања његове плоче су прошле деценије, двојица његових

посебно загрижених следбеника одлазе у Америку како би проверили митске приче о смрти свог идола, које се испостављају као апсолутно нетачне. Не бих износио више детаља о овом, заиста изврсној филму, већ бих се зауставио код разговора који поменути двојица обављају с продуцентима наречене плоче. Продуценти, опет двојица, у међувремену су се обогатили радећи послове с највећим могућим светским звездама и попут Флавија Ригоната, са жаљењем се присећају Родригезове плоче. Да парафразирам, они у том тренутку и даље тврде како је реч о плочи која је просто морала да успе, о аутентичном албуму препуном хитова који је, из крајње необјашњивих разлога, неславно пропао. У тренутку разговора они немају сазнања о томе шта се са Сикстом Родригезом уопште дешавало након краха њихове сарадње.

А ово је текст о Боби Благојевић

На корицама прве од две књиге Бобе Благојевић објављене за њеног живота, збирци прича *Све звери што су с тобом*, постоје кратки извод из рецензије, у доброј мери прецизан и информативан, фотографија ауторке, у часу објављивања књиге старе двадесет и осам година, као и биографска напомена: „Рођена 1947. у Београду. Живела је у Београду, Лондону и Ослу. Студирала позоришну и филмску режију.“ Тек толико. На корицама наредне, друге и последње књиге објављене за живота Бобе Благојевић, роману *Скерлетна луда*, одштампаном у недоба, 1991. године, оваквих напомена нема. Нити једне. И то је више него индикативно у погледу свега што ће се касније дешавати како с ауторком, тако и с њеном библиографском заоставштином.

И поред све фасцинације која прати моје изучавање токова српске, и не само српске књижевности, за име Бобе Благојевић чуо сам тек недавно (захваљујем Жарки Свирчев, за њом и Љиљи Шоп), мада њене књиге нису од оних које је данас могуће пронаћи у тек понекој библиотеци или на сајтовима који се баве продајом половних ствари. Њен животни сапутник, Предраг Бајчетић, редитељ и дугогодишњи професор глуме на Факултету драмских уметности у Београду, преминуо је маја 2018, у часу смрти имао је осамдесет и четири године, и за осамнаест година је надживео своју партнерку. Управо тих осамнаест година живота провео је у покушајима да се избори с обимном рукописном заоставштином Бобе Благојевић, а успео је и да издејствује објављивање прве три књиге њених сабраних дела, две године након њене преране смрти. Реч је о поменути два наслова, као и роману *Путница* који је, поредећи различите рукописне верзије, сам приредио. На последњим страницама ових књига најављено је и друго коло сабраних дела, поново у три тома, као и објављивање дневника и бележака Бобе Благојевић. Најава се до дана данашњег није обистинила.

За разумевање почетне позиције Бобе Благојевић упутно је вратити се случају Биљане Јовановић. Наиме, у смислу поетичке и сваке друге апартности, деловало је да би ове две ауторке морале да бар делом поделе рецепцијску судбину, а показује се да се њихове каријере од зачетка развијају у два различита правца. Док је Биљана Јовановић дебитовала релативно непримећеном поезијом (*Чувар*, 1977), већ је с појавом романа *Пада Авала* (1978) имала статус младе књижевне звезде који ју је пратио и након објављивања наредног романа, *Пси и остали* (1980). Каснију могућу каријеру Биљане Јовановић појела је убрзана и махната историја против које је бескомпромисно устала и

њено име је, по такође трагичној и преурањеној смрти, остало присутно у књижевности бар онолико колико добацују каснија издања њене прозе, награда Српског књижевног друштва са свим њеним успонима и падовима, али и великом напору оног дела критике који је могуће одредити као мање или више радикално феминистички. Ништа од свега тога није задесило књиге Бобе Благојевић која као да је с њима ишчезла, онако како је, додуше на две-три деценије, нестало Сиксто Родригез.

Прва књига Бобе Благојевић, збирка прича *Све звери што су с тобом*, објављена је 1975. године, три године је старија од несумњивог успеха првог романа Биљане Јовановић, и с њим у поетичком смислу нема никаквих веза. И не тек с њим – *Све звери што су с тобом* су озбиљан инцидент у нашој књижевности који је (не)заинтересована јавност успела да превиди. Не бих даље нагађао зашто је то тако, али не бих ни да не напишем како је реч о очевидно превратничкој књизи, оној која својом суштином далеко надилази дела исте, али и претходних генерација. Парадоксално, ово је књига која није утицала ни на ког и ни на шта. О њој се није много писало, она није награђивана, а требало је да прође шеснаест година до романа *Скерлетна луда*, наредне књиге Бобе Благојевић. Одговарајући на једно од питања у интервјуима који су се 1992. учестилије јављали, изазвани чињеницом да се овај роман нашао у најужем избору за НИН-ову награду, Боба Благојевић је објаснила како јој је заиста требало толико времена да роман напише. Добра ствар за књижевност, лоша за каријеру, нема сумње.

За разлику од тог, али и романа *Путница*, чија читања рачунају с историјским, па и аутобиографским референцама, *Све звери што су с тобом* функционишу на сасвим другачији начин. Кључ за исправну рецепцијску поставку књиге уписан је у наслов – смисаоно померен цитат из Пентатеуха, једно од његових општих места, које захтева читалачки отклон из „с“ према „у“, дакле, читалац би требало да га прочита као *Све звери што су у теби*. Уколико дође до читања које предлагем, извесна мишљења критике о иманентној фантастици књиге уступиће место њеној психолошкој, па и психоаналитичкој природи, односно несвакидашњој инклинацији ка фигурама животиња, носилаца психолошке, на местима и психопатолошке симболике.

Већина од осам прича утемељена је у породичној матрици и њихови наратори, најчешће протагонисти, именовани су једино својим породичним функцијама. „Пуж“, прича која отвара књигу, представља делимични омаж Лазаревићевом „Ветру“, с исходом знатно другачијим. Скоро па манично заштитнички оријентисана мајка губи сина који се од ње отуђио/одрастао, уз тврђу да је време његовог играња с вршњацима сменило време које проводи с обичним пужем, наводно чак и у његовој кућици. На једној страни тако остаје мајка, а мајка сматра да њен син „никада није довољно одрастао за њен страх“, док на другој пуж сугерише новостечене срећу, поверење и разумевање. Намерена да заустави процес отуђења детета, мајка брутално и немилосрдно убија пужа, након чега дечак нестаје („Шта ако је побегао пужу у кућицу?“). Кључно место текста јесте указане дечје песмице чији стихови „пусти пуже рогове/ја ћу тебе убити“ представљају спектакуларну иронијску интервенцију унутар датог односа (очинска фигура је у потпуности ликвидирана из видног поља) у ком је родитељ третиран као убилачки насилник, али и онај што се

упиње да на свог наследника од најранијих дана пренесе код који свесно не препознаје.

Иста оваква мајка, овог пута у пару с оцем, јавља се и у „Овци“, док је степен насилништва понешто драстичнији, како у психолошком, тако и у смислу натурализма у поступању. Третман који девојчица у причи преживљава одбијајући да дозволи клање јагњета (овог пута Нови завет) пред њеним очима лоциран је у линији: „Немој бити магаре“ (у „Пужу“ је иста ствар изречена опаском: „Као свиња.“) – „Сине (демолирањем родне основе наново оруђем из колективног патријархалног), не буди дете“ (овог пута се детету укида детињство, али врло смишљено и манипулативно, по потреби) – „Да сам знао да си таква будала“ (дисквалификација интелекта онога ко је према нама у односу егзистенцијалне зависности) – „Већ си велика, допустићу ти да носиш дугу косу“ (дозвола за одрастање без које, наводно, одрастања неће бити). Исто то одрастање описано је најављеним процесом трансформације у „велику, ружну, злу овцу“, што бива макар вербално одгурнуто детињим: „Не, не.“

„Веверица“ функционише као анализа трауматизованог троугла у ком обитавају дванаестогодишњак, његов отац, те маћеха у покушају и саздана је од психолошких и родних измицања и смена доминанте у замишљеном домаћинству. Насиље је овде експлицитно психофизичко, а суочавање дечака с призором секса (веверицијских скокова) имплицира још једну од манипулативних стратегија које за циљ имају освајање висококонцентрисане моћи/редефиниције првобитних функција унутар конституције могуће нове породице. У „Лисици“, централној и најекстензивнијој причи у књизи, која као да евоцира одређена наративна искуства Франца Кафке, али и Леонида Андрејева, јунакиња бива невољно суочена с исповешћу свог сустанара, који својом непосредном и све профилисанијом неуравнотеженошћу зарања у преиспитивање властите брачне перверзије, што ће кулминирати његовим самоубиством. Хероина „Бубашвабе“ допада осећања онтолошког гађења према мужу и троје деце које доживљава као самозадовољне егоцентрике лишене сваке емпатије, наратор „Пса“ садистичком дресуром од жениног мачка ствара пса, поништавајући му идентитет, а у „Мачки“ су готово свеукупни односи између јунака поремећени мржњом и циклусом наметања и преусмеравања кривице. „Црв“ је сасвим бекетовска ствар, кода, непогрешиви епитаф, поезија декомпозиције.

Мимо замисли неупоредиве с било чим мени познатим у нашој књижевности, те њој последичне универзалности која води према свевремености, есенцијални квалитет ове књиге јесте њен језик. А он је непогрешив, такође. Реч је о најјаснијој еманацији онога што се дефинише као plain ступе спроведен не за рачун дескрипције монотоне и механичке гнусобе и оскудности света (као код поменутог Кафке), већ зарад доказивања како се неизрецивост менталних и емоционалних токова записује уз помоћ застрашујуће математике израза подвргнутог суперконтроли, оног који чак и привид фантастике чини релевантним, проживљеним и плаузибилним у ономе што заиста јесте.

Импресивна књига, вероватно је нисмо такву заслужили. И сад би требало да видимо шта с њом, али и осталима. Коначно. Да дамо све од себе док је читамо, пишемо и говоримо о њој. Баш онако како је радила њена ауторка.

VLADAN BAJČETA: *BORISLAV MIHAJLOVIĆ MIHIZ – KRITIČAR I PISAC* (MATICA SRPSKA, 2021)

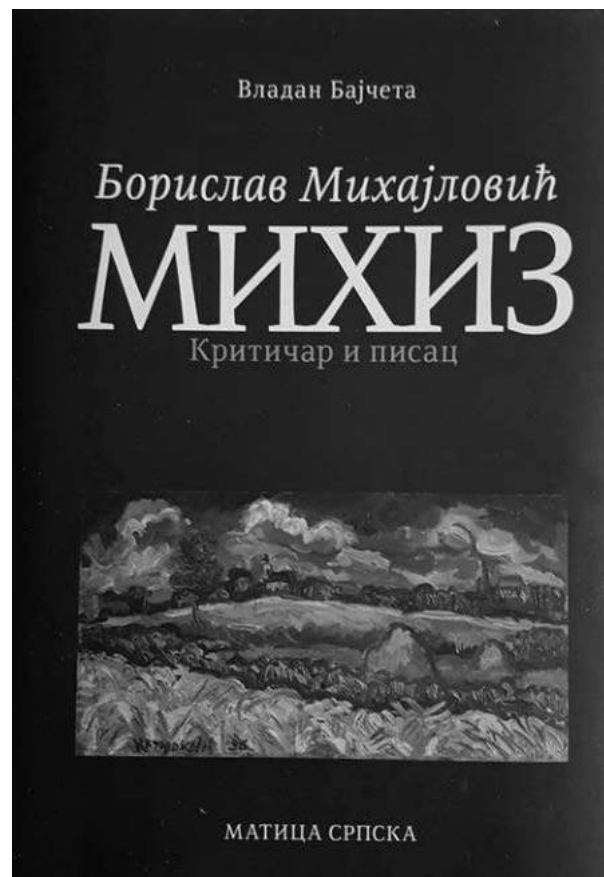
BAROMETAR UKUSA

PIŠE: Đorđe Matić

Obožavan i napadan, sa statusom gotovo legendarnim, Mihiz je kritičar koji je izašao iz književnih krugova i postao jedna od vodećih ličnosti tadašnje, tako privlačne beogradske kulturne scene i "tajnih" kružoka što se okupljao po čuvenim "pozorišnim" kafanama i restoranima, kao i još misterioznijim salonima građanskih stanova po centru Beograda

Borislav Mihajlović Mihiz najutjecajniji je srpski književni kritičar druge polovine dvadesetog vijeka. U stoljeću srpske književnosti čiji su prvi dio kritički i antologijski obilježili i definirali Jovan Skerlić i Pavle Popović, kasnije Milan Bogdanović i Bogdan Popović i tako redom nadalje do Palavestre i Deretića, Mihiz je od pedesetih godina bio ne samo barometar ukusa, kroz svoje novinske kritike i esejistiku, nego i tajni prvi čitalac većine savremenih klasika nacionalne književnosti. Obožavan i napadan, sa statusom gotovo legendarnim, kritičar koji je izašao iz književnih krugova i postao jedna od vodećih ličnosti tadašnje, tako privlačne (pogotovo na daljinu, iz različitih uglova Jugoslavije) beogradske kulturne scene i "tajnih" kružoka što se okupljao po čuvenim "pozorišnim" kafanama i restoranima, kao i još misterioznijim salonima građanskih stanova po centru Beograda.

Pošto je u tom pogledu jednako ako ne i više, osim kritičara u periodici – naročito u tek osnovanom pa silno utjecajnom Ninu – Mihiz bio i govornik, kozer, čovjek žive riječi, oko njega se, naročito po spomenutim kafanama, kao „zbornim mjestima“ srpske kulture (u dobrom i u lošem smislu), stvarao naročit "folklor", bezbroj anegdota, priča, gotovo legendi koje su pričali ne samo književnici nego i glumci, slikari, umjetnici uopće, ali novinari, policajci, razni svijet i polusvijet direktno sa slika Miće Popovića, filmova Žike Pavlovića ili onoga što je Mića Danojlić nazvao "književnim podzemljem".

Pored toga, Mihiz je bio i pripovjedač i dramski pisac, autor drame *Banović Strahinja*, jedne od najznačajnijih u srpskoj književnosti uopće (po kojem će Mimica snimiti i do danas u hrvatskoj kulturi neshvaćeno remek-djelo), te autor izvanrednog memoarskog djela *Autobiografija – o drugima*, nezaboravne književne freske o društvenoj klimi u poratnoj Jugoslaviji. Mihiz je, moglo bi se reći, bio „kulturtreger“ (u okolini koja je prezirala taj termin), stvarao reputacije, rušio ih jednako, i kao pobornik novoga i novih tendencija donosio trendove. Dobrica Ćosić, Antonije Isaković, Dragoslav Mihailović, Meša Selimović, Slobodan Selenić, Matija Bečković, Dušan Kovačević svi su na neki način ostali "dužnici" Mihizu (što u uvodu knjige kojom se bavimo potvrđuje i sam Dobrica). Najkarakterističnije, što će uvijek ostati vezano za Mihizov izraz: umjesto akademske kritike donio je specifični, prepoznatljiv način pisanja, do danas trajajući i vitalan srpski „impresionistički“ i „ležerni“ kritički stil. Fascinantno i ujedno tipično za jedan neslavan aspekt kulture glavnog grada Srba, više se pisalo o Mihizovom životu nego o njegovom radu. Na toj disjunkciji imali smo tako biografsku knjigu Radovana Popovića o Mihizu, koja se bavila i spomenutim *folklorom* oko Mihiza, ali dosad ozbiljnije studije o Mihizovom radu nije bilo, a kamoli šire akademske analize o tom tako naglašenom i izdvojenom, impresionističkom stilu.

Upravo ovome aspektu njegova pisanja posvetio se, taman na stogodišnjicu rođenja Mihizova (Irig, 1922 – Beograd 1997) u knjizi „Borislav Mihajlović Mihiz – Kritičar i pisac“ u ovoj, kako je sam autor naziva, „staromodnoj“ a izuzetnoj monografskoj studiji, doktor Vladan Bajčeta, profesor književnosti i naučni suradnik Instituta za književnost i umetnost u Beo-

gradu. S namjerom da knjiga bude, kako se u uvodu kaže, "sistematizacija Mihajlovićevog (umjesto familijarnog zvanja po nadimku, autor ga strogo i distancirano apostrofira u knjizi ovako, prezimenom, op. Đ.M.) književnog djela, određivanje osnovnih usmjerenja njegove cjelokupne literarne aktivnosti i u konačnici pokušaj proširivanja saznanja o piščevom mjestu i značaju u kontekstu posleratne srpske književnosti." Što bi se reklo: rečeno učinjeno, da budemo malo ironični. Jer, svaki autor i antologičar, kao i svaki ozbiljniji čitalac, može naslutiti koliko je rada i discipline bilo potrebno za ovakvu studiju. Najprije ta spomenuta sistematizacija, takozvani kvantitativni element, onda detaljno i pažljivo čitanje i ocjena cjelokupnog rada Mihizova – od poezije (kao najmanjem dijelu stvaralaštva), preko centralnog mjesta, što je naravno kritika i kritički tekstovi Mihizovi, zatim drame, i čitavog poglavlja posvećenog "Autobiografiji o drugima" – "zavještajnoj knjizi Mihajlovićevog profesionalnog i životnog iskustva", kako je Bajčeta s pravom naziva, do samoga zaključka koji čini u posljednjim poglavljima izuzetno važan dio knjige – u cijelosti provedeno je i artikulirano neobičnom izvrsnošću i književno-teorijskom dosljednošću. Na to sve postavljena je i, reklo bi se, glavna teza o recepciji Mihiza. Tu Bajčeta smjelo, no uvjerljivo i bez povišene temperature u tonu argumentirano pobija uobičajenu i do klišeja ponavljaju karakterizaciju, crvenu nit o Mihizovu impresionističkom stilu kao suviše subjektivnom i otud netemeljitom, te iz toga i "brzopoteznom" kritičkom sudu s odsustvom dublje analize, što će reći sudu koji je sugestivniji i zapaljiv ali koji je zbog nesistematičnosti i oslanjanja na vlastite utiske i emocije ostao kritički sud "kratkog daha" pa mu stoga nije bilo uvijek za vjerovati, posebno *vo vremena ono* u dominaciji materijalističko-pozitivističkih ideala takozvanih "mjerljivih", odnosno objektivnih valera.

Bajčeta briljantno detektira pokušaj Mihizovih sažimanja više suprotstavljenih, kontradiktornih pristupa i analitičkih škola onako kako su se materijalizirale u kritičkom radu, idejnim i estetičkim sklonostima i uvjerenjima

Kao kritičar pak posvećen minucioznom, detaljnom, zapanjujuće sistematičnom čitanju, uz upotrebu naučnog aparata i čitavog seta književnih teorija, a u isto vrijeme pripadnik mlađe generacije naših akademaca, to će reći generacije "sumnjača" i postmodernih skeptika, Bajčeta naprotiv demonstrira gomilu previda i paušalnih ocjena te "impresionističke" crte Mihizove. Naprotiv, autor nalazi u njemu, makar to bilo provučeno kroz kontekst te lične "brzopotezne" i "površnije" dnevne i tjedne kritike, zapravo izrazitog baštinika nacionalne književne tradicije i književnog historičara, kao i prikriivenog (a s vremenom i otvaranjem mogućnosti slobodnijeg izražavanja sve otvorenijeg) "diseminatora" i zagovarača ne samo odre-

đene estetičke, nego i *ideološke* linije unutar srpske kulture, kao i "čistog" političko-idejnog, društvenog aspekta. Bajčeta briljantno detektira pokušaj Mihizovih sažimanja više suprotstavljenih, kontradiktornih pristupa i analitičkih škola onako kako su se materijalizirale u kritičkom radu, idejnim i estetičkim sklonostima i uvjerenjima, pokazujući ono što klasici srpske književne historije i autoriteti nisu imali uho da razumiju – upravo rečenu inkompatibilnost analitičkih pristupa, u kombinaciji s "dejtstvom" ličnih, karakternih crta, onih koje bi se zvale temperamentom ili naročitim refleksima, kako u odnosu na književnost i društveni kontekst tako i uvjerenja. Ta vrsta "dekonstrukcije" u Bajčetinoj studiji donosi, reklo bi se, najinovativnije i najsvežije stranice, zapažanja, analize i oponiranja uvriježenim, a nedovoljno promišljenim ocjenama rada najutjecajnijeg književnog kritičara suvremene Srbije. Knjiga je detaljno istražena, analitički, književno-teorijski uzorno obrađena i otud i napisana osjetno samouvjerenim tonom – doduše i stilom s kojim će komunicirati uglavnom profesionalci u kulturi i akademski svijet – pa se Bajčeta ne libi konfrontiranja s ocjenama najautoritativnijih imena i unekoliko polemizira s njima "braneći" svoj subjekt, odnosno razbijajući klišeje o kritičaru o kojem se i danas govori, ali je pitanje koliko i kako ga se čita. Jednako tako, autor studije ne bježi i od kritike – ne samo u klasičnoj definiciji pojma, kao evaluacije, nego i u negativnom smislu – samog Mihiza, nekih od njegovih stavova, (pr)ocjena, kao i književne kvalitete mjestimice, što ostvaruje dinamiku u tekstu. Dosljedno razvijajući teze i vrednujući Mihizov rad, Bajčeta se kloni svake dogmatičnosti, time izbjegavajući da i sam ne padne u tvrdokornost na liniji vlastitih teza.

Ono što je pak, da se opet proširi (ili prilagodi) kontekst, nama ovdje naročito bitno – kako u okviru i tendencijama našega časopisa, tako i u širem društvenom smislu, u pitanju trajno problematične historije nacionalnih odnosa i ideologija – dio je knjige koji se bavi uvijek naslućenim, no dugo prikriivenim ili prigušenim elementom koji je provučen moguće kroz čitav Mihizov književno-kritički rad, od početka. To su Mihizovi idejni stavovi, uvjerenja i politički i društveni angažman, uopće njegova politička misao. Uz književnu, u ovoj studiji nalazimo i osvrt na historiju Mihizovih ideoloških usmjerenja – to će reći: Mihiza kao antikomuniste i pripadnika ideja što ih Bajčeta definira kao "prosvećeni nacionalizam", kao i pronosiranje i djelovanje s te pozicije u jugoslavenskoj, socijalističkoj periodu, do gorkog antijugoslavenstva u godinama raspada velike zemlje i nakon njenog kraja. Poglavlje je to Mihizovog djelovanja koje mnogima kod nas neće lako pasti, pogotovo kod potencijalnog čitača iz redova našega naroda i našega gorkoga buđenja iz sna o jedinstvu kao putu spasa nacionalne i gotovo uništene biološke supstance. Pogotovo što kao dio nacionalno osvještenije, "organske", mlađe akademske zajednice i srpske inteligencije koja se formirala u prošlim decenijama u Matici, autor ove izuzetne kritičke biografije manje ili više implicitno ocjenjuje pozitivnim i ovaj dio Mihizovog angažmana.

Za ostatke prečanske intelektualne elite, odnosno malobrojne nove generacije intelektualaca s ove pak strane granice, ti će dijelovi biti ponešto teže svarljivi. No, u knjizi koja je poput svoga subjekta "saglasna uklanjanju od svakovrsnog ekstremizma" i ti "problematičniji" i problemski pasaži, naročito u nekim na momente čak odbojnim Mihizovim citatima, provučeni kroz Bajčetin kritički i analitički pristup, prije su poziv na razgovor i ponovno promišljanje negoli provokacija ili neosjetljivost. Time, poput ove izuzetne studije uostalom, i vrednije.

DANILO KIŠ: *IZ PREPISKE*, PRIREDILA MIRJANA MIOČINOVIĆ,
ARHIPELAG, 2021.

ŽIVOT KAO KORESPONDENCIJA

PIŠE: Dragan Babić

**Najinteresantnija i najvažnija
Kišova pisma su ona koja je
razmenjivao sa Borislavom
Pekićem i u njima se prepoznaje
prisnost ove dvojice kapitalnih
stvaralaca srpske književnosti
druge polovine XX veka, te načini
na koje je svaki od njih uticao na
stvaralački proces onog drugog**

Kao jedan od pisaca sa izrazito bogatom recepcijom koja traje više od pola veka, Danilo Kiš privlači publiku različitih uzrasta, kategorija i struktura, od učenika i studenata, preko manje ili više pasioniranih čitalaca, do kritičara i naučnih radnika. Stoga je svaka publikacija koja doprinosi toj recepciji i dovodi do još boljeg razumevanja njegovog bogatog i slojevitog opusa – a naročito ako dolazi iz pera samog pisca – od neprocenjive važnosti za čitaoce i istraživače. Takva je i knjiga njegove korespondencije, *Iz prepiske*, koju je priredila Mirjana Miočinović, koja je, kao važan deo njegovog privatnog i poslovnog života, najadekvatnija da progovori o odnosima koje je Kiš održavao sa ljudima iz svoje sredine u ovim pismima, načinima na koje se ona vežu za njegov književni rad i okolnostima u kojima su ona nastajala. Zbog toga je njen priređivački rad na ovom izdanju skoro jednako važan kao i sama njegova sadržina, pre svega zbog organizacije pisama koje je Kiš decenijama pisao i primao, ali i zbog ostalih tekstova koji su im priključeni zbog svoje intertekstualne prirode, iako se ne radi o pismima u klasičnom smislu.

Ovo izdanje podeljeno je u nekoliko tematsko-asocijativnih celina: prvi deo simbolički nabijenog naslova „Po-etika“ pokriva pisma kojima se Kiš borio protiv nepravdi života, književnosti, ideologije i politike, i koja, na sličan način kao i njegova proza, dokazuju njegov kritički anga-

žman u polju umetnosti i kulture koji prevazilazi stremljenja njegovih ispishnika i onih koji dolaze posle njega. Ovdje se najviše ističu pisma zvaničnicima Francuske i SFRJ kojima autor nije postigao mnogo uspeha u svojoj borbi protiv vetrenjača, ali koja nedvosmisleno pokazuju kakav je Kiš bio kao čovek koji se ne krije iza pisane reči, već pokušava da promeni nešto u svom okruženju na različite načine koji su mu dostupni. Naredna celina tiče se privatnih pisama Kiša i članova njegove porodice (oca, rodbine, pisma iz mladosti, pisma iz vojske, molbe za dodelu stana, itd.) koja se mogu dovesti u vezu sa njegovom ranom prozom (*Bašta, pepeo, Rani jadi i Peščanik*), naročito u slučaju „Pisma Eduarda Kiša sestri Olgi“ na kojem je i zasnovan potonji naslov u kojem ono figurira na presudan način. Ovaj odeljak osvetljava jednu drugu stranu Kišove ličnosti iz formativnog doba i tokom njegove pripreme za ozbiljno bavljenje književnošću, ali i iz njegovog kasnijeg perioda kada u „Tri pisma/molbe Danila Kiša na istu temu (1966, 1981. i 1985)“, traži svoja prava i nabraja sve svoje uspehe, nagrade, dostignuća, izdanja, prevode i druge stvari kojima veruje da bi mogao da skrene pažnju zvaničnika koji se bave administrativnim poslovima, ali koji su manje-više bez sluha za pisca koji je do osamdesetih ostvario značajnu prisutnost i zaslužio razumevanje na koje nije naišao.

Međutim, mada su na njegove dopise ostali nemi činovnici i zvanič-

nici, na njegova pisma su srdačno i opširno odgovarali njegovi prijatelji, kolege, saradnici, izdavači, prevodioci, proučavaoci, čitaoci i drugi akteri književnog života koji su razumeli njegov značaj i vrednost njegovog stvaralaštva. Prepiska sa njima čini najveći deo ovog izdanja u celini „Život, literatura“ koja je podeljena na osnovu upravo navedenih kategorija dopisnika i potom data u hronološkom nizu unutar svake kategorije, čime se postiže dvostruka organizacija ovog izbora i uviđa umešnost priređivača, ali i ističe još jedna neočekivana vrednost. Naime, ovo izdanje *Iz prepiske* donosi ne samo pisma koje je Kiš dobijao, već i značajan broj onih koje je on sam pisao, što je ređi slučaj u izdanjima ovog tipa, a na taj način se ostvaruje dodatna dobit koja će biti od važnosti za razumevanje odnosa koje je autor gradio sa svojim saradnicima, ali i za stavove o životu kojima je usmeravao svoju egzistenciju.

Knjiga Kišove korespondencije, *Iz prepiske*, koju je priredila Mirjana Miočinović, kao važan deo njegovog privatnog i poslovnog života, najadekvatnija da progovori o odnosima koje je Kiš održavao sa ljudima iz svoje sredine u ovim pismima, načinima na koje se ona vežu za njegov književni rad i okolnostima u kojima su ona nastajala

U toj meri su najinteresantnija i najvažnija pisma koja je razmenjivao sa Borislavom Pekićem i u njima se – na više od trideset stranica – prepoznaje prisnost ove dvojice kapitalnih stvaralaca srpske književnosti druge polovine XX veka, te načini na koje je svaki od njih uticao na stvaralački proces onog drugog. Kiš i Pekić komentarišu svoje rukopise i objavljene knjige, ali i čitaju dela jedan drugome i komentarišu ih, i u toj razmeni ideja može se primetiti kreativni naboj koji dele i porodična i lična prisnost koja ih veže, naročito ako se poznaju uslovi u kojima su živeli i radili od šezdesetih do osamdesetih godina. Takođe je značajna, mada mnogo manjeg obima, i korespondencija sa stranim izdavačima i prevodiocima, jer se u tim pismima iščitava istorija Kišove međunarodne pozicije i prisustva na, pre svih, tržištima Amerike i Francuske.

Zaseban deo ove celine čine „Tematska pisma“ koja se tiču dela *Grobnica za Borisa Davidoviča* i *Čas anatomije* u kojima Kiš na, vrlo ute-

meljen, argumentovan i smiren način, analizira sve ono što je dovelo do optužbi kojima je bio podvrgnut, ali i izlaže svaki aspekt svoje buduće odbrane koja će ga dovesti do duševnog mira i odbraniti njegov položaj u domaćoj književnosti. Ovde se nalazi i tekst „Danilo Kiš: *Nacrtna odbrana*“ u kojem on daje detalje svoje odbrane i koji se može čitati kao zaokružena teza o razumevanju književnosti i života u malom, naročito za istraživače njegovog dela. Najzad, prepisku zatvaraju segmenti „Dosijske Nobel“ i „Neostvarene zamisli“, o najvećem književnom priznanju koje nikada nije stiglo na Kišovu adresu i planovima za buduće rukopise koji nikada nisu stigli do realizacije, čime ovaj izbor kulminira pomalo neveselom slikom neuspeha koja svakako nije ni blizu istine u slučaju ovog autora.

Prvi deo knjige simbolički nabijenog naslova „Poetika“ pokriva pisma kojima se Kiš borio protiv nepravdi života, književnosti, ideologije i politike, i koja, na sličan način kao i njegova proza, dokazuju njegov kritički angažman

Priređivač prepiske u neprestanom je dijalogu sa čitaocima, ne samo svojim pogovorom kojim zaokružuje ovo izdanje (njega, uzgred, otvara informativan urednički predgovor Gojka Božovića), već i stotinama fusnota koje dopunjuju osnovni tekst dodatnim kontekstom vremena i prilika u kojima su pisma i drugi prilozi nastali, te beleškama o njihovim autorima, ljudima koji se u njima pominju i knjigama na koje se oni referišu. Ovim materijalom, *Iz prepiske* stiže do novog nivoa važnosti u opusu Danila Kiša i objedinjuje sve one pojedinačne priloge koji su štampani u periodici i samostalnim izdanjima – pored prvobitnog izbora iz 2005. godine u Književnoj opštini Vršac, iza koje stoji isti priređivač, ali koja sadrži tek nešto više od sto stranica naspram više od šest stotina u ovom izdanju, nekolicina zasebnih pisama štampana je u delima drugih pisaca među kojima je Pekićeva *Korespondencija kao život* u kojoj se nalazi nekoliko od ovde prisutnih pisama – i predstavlja ih u najzaokruženijem mogućem obliku. Na taj način se stiže do novog pogleda na ono što je već bilo poznato iz profesionalnog i privatnog života ovog autora, kao i mnoštvo manje poznatih činjenica i pojedinosti koje utiču na njegovo čitanje i razumevanje u novim okolnostima.

ЧЕДОМИР АНТИЋ, *О РЕВОЛУЦИОНАРИМА, КРИМИНАЛЦИМА И ДРУГИМ НАМЕРНИМ ПРОЛАЗНИЦИМА*, ЛАГУНА, БЕОГРАД 2021. / АЦА ЛУКАС, *ОВО САМ ЈА*, ЛАГУНА, БЕОГРАД, 2021.

СЛОБОДА БИ, МОЖДА, УМЕЛА ДА ПЕВА...

пише: Вуле Журић

Одсуство „одјека и реаговања“ на садржај мемоарских књига двојице тако различитих и тако парадигматичних актера јавне сцене доводи нас до закључка како би слобода, овде, можда, и умела да пева, али сужњи више не желе да читају о њој! А да желе, мемоари Аце Лукаса и Чедомира Антића били би незаобилазна литература за свакога ко покушава да схвати због чега смо ту где јесмо

Да ли се још ико сећа Ешлија Кола, енглеског фудбалера који је пикао лопту на прелазу између прошлог и актуелног века, у доба док се позиција на којој је играо још увек називала староставном синтагмом *леви бек*?! Кол је прво играо у лондонском Арсеналу, у ери француског менаџера Арсена Венгера, под чијим вођством су „тобџије“ освојиле све сем Лиге шампиона, а онда је решио да каријеру настави у дресу градског ривала Челзија, који је тада тренирао Жозе Мурињо. Овај фудбалски трансфер је био толико узбуркао британску јавност да је нови леви бек клуба са Станфорд Бриџа осетио потребу да целокупну историју свога преласка у редове љутога спортског ривала опише у мемоарима. Тако се 2007. у острвским књижарама појавила Колова књига „Моја одбрана“, која се неко време налазила у врху листе најпродаванијих наслова. Петнаест година касније, копачке Ешија Кола већ одавно су „окачене о клин“, Арсенал након пресељења на нови стадион и Венгеровог одласка никако не успева да поврати стару славу,

а откако је, због рата у Украјини, руски олигарх Роман Абрамович морао да одступи са позиције власника клуба, ни Челзију више не цветају руже.

А иако сеникада није професионално бавио спортом, Максимилијана Робеспјера још увек нисмо заборавили! О једном од вођа Француске револуције и данас се пишу књиге и једну од интересантнијих недавно је објавио енглески историчар Колин Џонс, који је описао двадесет и четири часа током којих је Робеспјер са положаја вође револуције доспео до губилишта. Ову детаљну реконструкцију Робеспјеровог пада Џонс је успео да склопи захваљујући обимној архивској грађи која заинтересованим научницима омогућава да скоро два и по века од тих бурних догађаја и даље могу да истражују природу и обим тадашњих друштвених гивања која су извршила одлучујући утицај на даљу, не само политичку перспективу Европе, него и целога света.

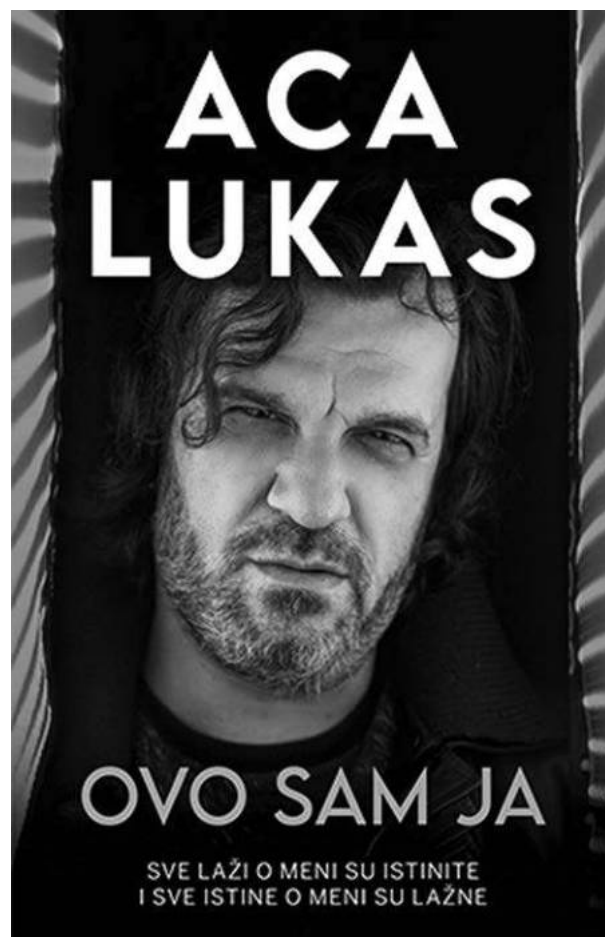
И док из поменутих књига можемо да сазнамо све о разлозима који су Ешлија Кола одвели из Арсенала у Челзи, а Робеспјера под гиљотину, о догађајима који су савремено српско друштво учинили оваквим каквим данас јесте, као да ни не желимо да знамо много тога. Овај национални консензус тихог бојкотовања хуманистичке обавезе да се сагледају сви аспекти неокончаног пораза, ако не сасвим, а оно

у доброј мери и свака на свој начин појашњавају мемоарске књиге Чедомира Антића и Аце Лукаса.

Обе књиге објавио је тренутно највећи српски издавач, који у својем каталогу нефикцијске књижевности, сем културошко-социјалне трансверзале између аутобиографских записа историчара и певача турбо-фолк музике нуди и идеолошки распон између онога што читаоцима у својим књигама поручују Никола Самарцић и Мило Ломпар. Оваква разноврсност није ни у каквој вези са ретким, јаловим покушајима рестаурације плуралистичке јавности, али јесте репрезентативан одраз стања на транспарентно подељеној јавној сцени. О достигнутом степену свеопште нетрпљељивости можда најбоље говоре реакције са којима је, како она аналогна, тако и дигитална јавност дочекала објављивање књиге Аце Лукаса „Ово сам ја“. Упоредну обамрлост те исте јавности опет је најбоље илустровала истрајна и безадржајна тишина са којом су дочекани мемоари Чедомира Антића.

**О достигнутом степену
свеопште нетрпљељивости
можда најбоље говоре
реакције са којима је јавност
дочекала објављивање
књиге Аце Лукаса „Ово сам
ја“. Упоредну обамрлост те
исте јавности опет је најбоље
илустровала истрајна и
безадржајна тишина са
којом су дочекани мемоари
Чедомира Антића**

Оволика несразмера у интензитету реакција не може се објаснити несразмером у присуству Лукаса и Антића на српској медијској сцени. Истина, изузму ли се његова обраћања демонстрантима током великих студентских и грађанских протеста у зиму '96/'97, Чедо Антић никада није наступао пред хиљадама обожаваца у препуним спортским аренама и на стадионима, али га је континуирано учешће у телевизијској емисији „Ђирилица“ Миломира Марића учинило лако препознатљивим и популарним ТВ-лицем. А Аца Лукас је гнев (друго)србијанске јавности изазвао управо током једног од учешћа у политичкој ток-шоу емисији „Хит твит“ (која се на ТВ Пинк емитује у исто време када се на једном кабловском каналу приказује васкрсли „Утисак недеље“ Оље Бећковић), када је у свом кафанском маниру „за све паре“ изврешао новинарку Жаклину Таталовић. Тако смо,

одмах по објављивању његових мемоара, добили школски пример функционисања културе отказивања: друштвене мреже су готово прогореле од захтева да се књига уклони из излога књижара, да би уследили позиви на бојкот издавача!

Све се, ипак, убрзо смирило, а потом готово и замрло, јер се испоставило да Лукасову књигу не желе да читају не само они који му нису наклоњени, већ ни његови бројни обожаваоци. Упркос специфичности свога статуса у јавности и бурној естрадно-политичкој прошлости и садашњости, Аца Лукас је и за једне и за друге био и остао пре свега и готово искључиво протагониста „највеће журке на Балкану“. Паралелно са тако брзим нестанком Лукасових мемоара са листе најпродаванијих „Лагуниних“ књига, тихо и скоро неприметно појављивање нове књиге Чедомира Антића показало је како један од вођа већ поменутих великих (и последњих) студентских протеста ни овога пута није препознат као потенцијални партидрејкер.

Одсуство „одјека и реаговања“ на садржај мемоарских књига двојице тако различитих и тако парадигматичних актера јавне сцене доводи нас до закључка како би слобода, овде, можда, и умела да пева, али сужњи више не желе да читају о њој! А да желе, мемоари Аце Лукаса и Чедомира Антића били би незаобилазна литература за свакога ко покушава да схвати због чега смо ту где јесмо, а још више због чега нисмо тамо где мислимо да би требало да будемо.

Лукасови мемоари настали су по опробаном рецепту за прављење инстант књијарских хитова звезда (бело)светске естраде. Управо такав је, уосталом, био и прозни излет помињаног фудбалера Ешлија

Кола. Издавач је са једне стране имао буран живот популарног музичара обележен бројним љубавним везама, зависношћу од коцке, алкохола и тежих дрога, те хапшење и боравак у затвору током важних историјских догађаја обележених убиством председника владе. Са друге стране је неопходни „писац из сенке“, у овом случају прекаљени новинар Вања Булић, који је интервјуисао на стотине „ликова“ из сиве зоне велеградских поткултура, неке од њих начинивши брендovima, испоставља се, непролазних *деведесетих*. Булић је од Лукасових аутобиографских аудио-исказа сачинио кохерентан књижевни текст који ниједног тренутка не изневерава ни ритам ни тон певачеве животне приче, а његов коауторски печат најбоље се види у начину на који је књига склопљена. Лукас своју исповест почиње са места где се такве приче и иначе причају – из затвора, где је доспео као успутни плен полицијске акције „Сабља“, која је покренута неколико сати након што је у марту 2003. године пред зградом Владе Републике Србије убијен премијер Зоран Ђинђић.

Колико год да се о убијеном премијеру писало много, Антићев поглед из непосредне близине доноси изузетно вредан портрет једног аутентичног важног актера српске историје

Из затворског ходника у коме се Лукас мимоилази са такође ухапшеном Цецом Ражнатовић почиње гранање његове приче о детињству и младости проведеним у београдском насељу Карабурма, музици, женама, коцки, дрогама. С времена на време, причу пре допуњују него прекидају стихови Лукасових најпопуларнијих песама. Сви елементи приче о успонима и падовима једног таквог живота су, дакле, ту, али су дозирани управо у оној мери у којој то прича о животу једног певача турбо-фолка у земљи Србији завређује. Мудровање ни у једном тренутку нема амбицију да постане мудрост, прича о рађању турбо-фолка ни једног тренутка не претендује да се претвори у „жваку“ о томе зашто је пропао рокенрол.

Чедомир Антић је, очекивано, пред себе поставио много више захтеве, па своју књигу, како их је сам крстио, „полумемоара“ започиње опширним, фино литераризованим освртом на сопствене корене. И док се код Аце Лукаса инсистира на његовој *карабурмности*, овде се клица доследног истрајавања на идентитетској и идеолошкој припадности проналази у географско-историјском размеђу између задарског залеђа и околине Пирота. Певач „урбаног фолка“ – како је Лукас у књизи покушао да дефинише музику која га је учинила колико популарним

толико и озлоглашеним – из припадности радничком градском насељу црпе своје (несвесно) југословенство, а угледни историчар и професор универзитета у описаној разуђености тражи и проналази енергију која му омогућава да од прве до последње странице својих сећања на године расплета и свих потоњих и најактуелнијих заплета инсистира на, рекли бисмо, *органском* српству.

Да ли је потребно рећи како обојици мемоариста то прижељкивано метафизичко окружење све време измиче?!

Код Лукаса се потиснути и често до краја неисказани жал за „последњом младости у Југославији“ у књизи понавља попут каквог немог рефрена, док Антић током описивања свога учешћа у студентским и грађанским протестима, те ангажовања у два политичким странкама ниједног тренутка не прећуткује перманентно суочавање са, за њега, поражавајућим одсуством било какве воље најзначајнијих српских политичара да се истински посвете борби за отелотворење вредности због којих је он уопште и ушао у „политику“.

На страницама обе књиге дефилују многе више или мање познате и важне личности из јавног живота. И Лукас и Антић их описују на литерарно уверљив начин. Права је штета што издавач није осетио потребу да оба издања снабде индексом имена. Било би вишеструко интересантно упоредити те индексе, који би се поклопили много више него што би то очекивао и какав најокорелији циник.

Овде ћемо поменути само два имена.

Први је Зоран Ђинђић, према коме Лукас испољава транспарентну нетрпељивост и бележи како је на оптужбе да је, непосредно по атентату, у иностранству певао на дан жалости, одговорио како је заказани наступ у дискотеци почео после поноћи. Чедомир Антић у својим записима оставља јединствено сведочанство о Ђинђићу. Колико год да се о убијеном премијеру писало много, Антићев поглед из непосредне близине доноси изузетно вредан портрет једног аутентичног важног актера српске историје. Однос студента историје и председника Демократске странке се током бројних догађаја мења, али Антић у својој књизи успева да покаже супериорност људских емоција спрам таложена пуких факата. И док је Лукасова емоција негативна, Антићева је топла, испуњена једноставном, готово дечачком топлином која измамљује осмех.

У обема књигама помиње се и Млађан Динкић, данас већ заборављени политичар и економиста који је знатно утицао на тон и ритам транзиционих марифетлука који су неповратно изменили Србију, која је без обзира на све то и даље онаква каква је и била. Антић се присећа како је Динкић, као председник странке која се у то време налазила на власти, тражио од свих чланова странке Г17+ да на неком телевизијском такмичењу пошаљу СМС и гласају за композицију коју је компоновао. Лукас се пак присећа како је Динкића упознао код Бобе Живоиновића и Лепе Брене и каже како је он „кул тип, прави лаф. Нудио ми је неке песме.“

Слобода је, тако се испоставља, заиста имала прилику да пева.

Неколико тачних одговора на питање зашто се то онда није и десило пронаћи ћете у мемоарским записима Аце Лукаса и Чедомира Антића.

**DIZAJNERI SA ZLATNOG BRDA – OD MONSA AURUSA DO BAUHAUSA,
(UR. MILAN SIVAČKI), MSU**

LABORANTICA DIZAJNA

PIŠE: **Nenad Rizvanović**

Trebalo bi se iskreno zapitati koliko i iznenadna posthumna slava Otti Berger u Hrvatskoj duguje jakim brendovima kako što su "Bauhaus" ili „Auschwitz“, a koliko njoj samoj. U hrvatskoj Baranji su svakako nespremno dočekali vijest ili glasinu da se poznata svjetska umjetnica Otti Berger rodila u Zmajevcu, da je ubijena u Auschwitzu i da su u Baranji nekada živjeli Židovi

Za mađarsko selo Zmajevac u Baranji, koje se nalazi samo nekoliko kilometara od granice sa Srbijom, čujemo kad netko u javnosti spomene ili Vinariju Josić ili Otti Berger. Dođete li u Zmajevac, vinariju je, za razliku od Otti Berger, lako pronaći. U Zmajevcu ne postoji muzej ili spomen soba Otti Berger, čak ni ulica Otti Berger – za razliku od Zagreba gdje Otti odnedavno ima svoj trg. U kulturnom domu Zmajevca ipak znaju za Otti Berger, ali o njoj nemaju što pokazati. Ne može se čak ni kupiti knjiga "Dizajneri sa Zlatnog Brda" koja je nedavno štampana u Osijeku. Ipak, netko je premjestio nadgrobni spomenik Otti Berger sa židovskog groblja (koje se nalazi u šumi) na ulaz u katoličko groblje kako bi valjda slučajni znatiželjnik/turist/ljubitelj umjetnosti iz Zmajevca ponio barem jednu uspomenu, ma koliko čudna bila.

Nakon posjete vinariji i katoličkom groblju, Zmajevac nudi još samo standardni pejzaž panonske entropije. U selu se vide tragovi ljudskog života, no prvi dojam jest da je lokalno stanovništvo nekamo emigriralo. Tko zna, možda je ovdje tako još od kad su mađarski fašisti Otti Berger i sve druge židovske stanovnike Zmajevca potjerali u Auschwitz. Slavna umjetnica

se ipak nije mogla roditi bilo gdje nego baš u Baranji. U knjizi "Dizajneri sa Zlatnog Brda" posebno naglašavaju da je Otti Berger u svom umjetničkom radu koristila elemente baranjske narodne nošnje – što nije neistina – samo što njezin rad ima veze s folklorom otprilike koliko i muzika osječkog dark novovalnog sastava Roderick s tamburašima.

Današnji Zmajevac nije isto selo Zmajevac o kojem čitamo u monografiji "Dizajneri sa Zlatnog Brda" – nekada bogato i pitoresno, a danas uljepšano i fotošopirano unutar slika današnje Baranje u ovoj neobično turističko-umjetničko-zavičajnoj monografiji – ukusno prelomljenoj i lijepo dizajniranoj – ali zapravo namijenjenoj početnicima koji su u stalnoj potrazi za novim turističko-umjetničkim destinacijama, koje svakako treba posjetiti. Urednici i autori puno su ljubavi i entuzijazma poklonili imaginarnoj "hrvatskoj Baranji". U ovom fotošopiranom bedekeru doima se kao da su baranjski pejzaži u nekoj mističnoj vezi s baranjskim avangardistima a posredno i s Kandinskim, Kleeom i drugim slavnim umjetnicima. Ipak, čini se da je drugi i mnogo poznatiji akter, Andor Weinger Karanca, u ovu knjigu uvršten prinudno, i to ne zato što nije bio Židov (jer Židovi nisu bili šaroliko umjetničko pečuško društvo na čelu s Farkasom Molnarom koje je odlepršalo za Bauhaus ali ne i za Auschwitz), već zato što su Weingera Mađari odavno kanonizirali, dok je Otti Berger ostala lebdjeti nekako nerazvrstana, postajući vremenom zgodan plijen za hrvatsku umjetnost. Usput, zanimljivo je da se ni baranjski Židovi nisu još konstituirali kao tema pa se tzv. obični čitatelj može jedino prisjetiti da su židovski pretci Vilme Vukelić u 19. stoljeću živjeli u Pel Monoštoru ili Belom Manastiru, jer je autorica o njima pisala u svojoj knjizi "Tragovi prošlosti". Trebalo bi se iskreno zapitati koliko i iznenadna posthumna slava Otti Berger u Hrvatskoj duguje jakim brendovima kako što su "Bauhaus" ili „Auschwitz“, a koliko njoj samoj. U hrvatskoj Baranji su svakako nespremno dočekali vijest ili glasinu da se poznata svjetska umjetnica Otti Berger rodila u Zmajevcu, da je ubijena u Auschwitzu i da su u Baranji nekada živjeli Židovi.

**PREDSTAVLJANJE
KONCEPTA NOVOG
BAUHAUSA**

**dizajnerica
zlatnog doba**

od mons
aureusa
do bauhausa

**4.10.
2021.
18 h**

Grad Osije
Građevinski i arhitektonski
fakultet Osije

u suradnji s mladima
BRZA
www.brza.hr

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
GRAĐEVINSKI I ARHITEKTONSKI
FAKULTET OSIJEK

No Ottilija, Ottilija Berger – za prijateljice i prijatelje Otika – doista se rodila 4. 10. 1898. u Zmajevcu ili Vörösmartzu (koji se tada naravno nalazio u Austro-Ugarskoj) u imućnoj porodici njemačkih Židova. Otac Ljudevit Lajoš Berger bio je poznati zmajevački trgovac koji je u selu imao tri kuće plus još jednu u Osijeku. U njegovom prvom braku u Dalju rodio se sin Oskar koji je kasnije preuzeo očev biznis. Mlađi brat Otto bavio se modnim dizajnom i amaterskim kazalištem. Ottilijina mama je, interesantno, bila Židovka iz Zagreba. Ottilija – barem za ono vrijeme – rano otišla iz Zmajevca. Već 1920. i 1921. pohađa Umjetničku školu za gospođe i djevojke u Beču. U zimskom semestru 1921/22, upisuje likovnu akademiju u Zagrebu (ili Kraljevsku akademiju za umjetnost i obrt), no Zagreb i zagrebačka akademija nisu je impresionirali iako su joj predavali viđeniji umjetnici i profesori poput Maksimilijana Vanke, Joze Kljakovića i Vladimira Becića. Zagreb je za njezin temperament bio – kako je sama zapisala – “preopterećen tradicijom” i “bez puno duha”. No već se tada zanimala za tekstil: na izložbi organiziranoj povodom židovskog omladinskog sleta 1922. godine u dvorani Bogoštovne izraelske općine Zagreb, izložila je nekoliko svojih jastuka i lutki. Bila je i najbolja učenica medaljara Ive Kerdića, koji je na Akademiji predavao obradu metala i vodio ljevaonicu. U Zagrebu nije čak ni diplomirala, a znalo se da nije baš bila vična hrvatskom jeziku: sačuvana je njezina bilješka u kojoj piše: “pošto slabo čujem i slabo govorim hrvatski, molim da me se ispituje na njemačkom”. Već u siječnju 1926. odlazi u Dessau, upisuje se u Bauhaus

i opredjeljuje se za tekstil. Brzo i lako se uklapa u novu zajednicu jer je bila toliko vesela, šarmanтна i društvena da se njezina teška naglušost činila kao neka simpatična ekscentričnost. U Dessau se družila sa šarolikom jugoslavenskim kompanijom: stolarom iz Srebrenice Selmanom Selmanagićem, poslije velikim istočnonjemačkim arhitektom, potom zagrebačkom fotografkinjom i hipstericom Ivanom Tomljenović Meller, s drugim budućim velikim arhitektom Gustavom Bohutinskim, kao i sa spomenutom kolonijom pečuških avangardista. Ottilija je brzo prepoznata kao osoba “visokih umjetničkih sposobnosti i besprijekornog smisla za umjetnosti”, uvijek među najboljim studentima. Stanislav Vinaver susreo ju je u Bauhausu 1931. i taj je susret opisao u svom tekstu “Dom gradnje i Desau – novi rad u kolektivu” iz 1932. “Nemci nemaju osećaj za boje kao mi na Balkanu” pričala je Ottilija Vinaveru i dodala kako postoji nešto neobično na Balkanu, što nije došlo do izražaja “jer naša zemlja nije imala na raspolaganju primjerenu tehniku.” Pričala mu je i o svojim putovanjima i ekstatičnim raspoloženjima dok traga za opipljivim značenjima. Ottilija je doista eksperimentirala s novim materijalima i vrstama tekstila, koji su nastajali miješanjem s umjetnim materijalima, te ih uspješno primjenjivala u umjetničkim procesima. Eksperimentirala je s umjetnim materijalima, celofanom, metalnim nitima u kombinaciji s pamukom, vunom, svilom i lanom, koje je i primjenjivala i u dizajnu. Radionica više nije bila radionica već je postala laboratorij! U svom tekstu “Ottilija Berger – hrvatska umjetnica iz Tekstilne radionice Bauhausa”

Antonija Mlikota konstatira da su "svi navedeni eksperimenti doveli do sjajnih rezultata i znatnog napretka u izradi tekstilnih materijala namijenjenih opremanju namještaja, sjedala u prijevoznim sredstvima, oblaganju zidova i draperijama. Cjelokupno oblikovanje u Bauhausu doživjelo je velik preokret pod geslom ujedinjenja umjetnosti i tehnologije, odnosno sretnog spoja umjetnosti i industrijske proizvodnje". Samo tržište tekstilne industrije sve se više širilo, ali povećavali su se i zahtjevi za novim, dugotrajnijim, otpornijim i perivim materijalima. Ottilie Berger studirala je i suodnos boja i oblika u stvaranju dizajnerskih rješenja. Većina uzoraka bila je namijenjena industrijskoj proizvodnji. Utjecaj Paula Kleea bio je vidljiv i u tekstilnoj radionici – piše Mlikota – zrakasti dizajn, stupnjevanje iste boje ili jednostavne trake različitih boja prepoznatljiv su i izravan utjecaj slavnog umjetnika u tekstilnom dizajnu Bauhauusa. "Sve promjene u učenjima i pojedinim utjecajima vidljive su i u promjeni dizajna, od već spomenutih osnovnih boja i oblika, preko prugastih uzoraka i stupnjevanja boja pod utjecajem Paula Kleea do apstraktnih formi Vasilija Kandinskog i Lászla Moholy-Nagya te do pitanja zvuka i refleksije na području upotrebe tekstila".

U knjizi "Dizajneri sa Zlatnog Brda" naglašavaju da je Ottilie Berger u svom umjetničkom radu koristila elemente baranjske narodne nošnje – što nije neistina – samo što njezin rad ima veze s folklorom otprilike koliko i muzika osječkog dark novovalnog sastava Roderick s tamburašima

U Bauhausovu berlinskom arhivu čuvaju se brojne Ottilie studije, nacrti i predlošci za nove uzorke, kao i pripreme za predavanja i rad sa studentima. Nakon završetka trogodišnjeg školovanja studenti su mogli voditi čitav proces proizvodnje tekstila, od dizajniranja i bojenja do tkanja, a baš je Ottilie Berger imala velike pedagoške sposobnosti. Ona je bila ta koja je trebala preuzeti vodstvo u tekstilnoj radionici, no Bauhaus je zatvoren 1933. kao "leglo boljševizma". Većina profesora i studenata pobjegla je pred nacističkim režimom. Za Ottilie Berger je nacizam bio nerješiv problem i izazov, no ona se svejedno seli u Berlin, otvara vlastiti Atelje za tekstil i uspješno surađuje s brojnim njemačkim, nizozemskim i švicarskim tvornicama koje su proizvodile tekstil po njezinim dizajnerskim i inventivnim rješenjima s oznakom o.b..

Ona je, dakle, među prvima shvatila važnost veze imena s vlastitim dizajnom. U vrijeme Hannesa Meyer u Bauhausu je carevao ideal kolektivnog

rada, no Ottilie Berger je prva tražila autorsku zaštitu. Mlikota u svom tekstu izvještava o dugim prepiskama koje je vodila s uredima za patente, koji su odugovlačili s patentiranjem njezinih novih tkanina, ali bi joj na kraju uvijek priznali. Uspješno je surađivala s tvrtkama kao što "Fischer & Hoffmann" i "Baumgärtel & Sohn" ili "Websky, Hartmann & Yiesen". U suradnji sa švicarskom tvrtkom "Wohnbedarf AG Zürich" 1934. dizajnirala je i opremila kino-kazalište-restoran u središtu Züricha. Iste godine Ottilie Berger imala je izložbu vlastitih dizajnerskih tkanina u poznatoj trgovini tekstila u samom središtu Züricha. Ottilie tkanine Berger privlačile su pažnje evropske stručne javnosti. U prestižnom berlinskom časopisu "Der Kolekcionar", izlazili su članci i fotografije o njezinim radovima. U kratkom vremenu, karijera Ottilie Berger izvanredno je krenula u poslovnom smislu. U to vrijeme započinje suradnju i s nizozemskom tvrtkom "De Ploeg" – za njih je razvila posve nove vrste tkanine. Tvrtka "Schriever & Co, Roßhaarweberai" 1935. počinje proizvoditi patentiranu tkaninu Möbellstoff – Doppelgewebe. Ta se tkanina, osim dobrim dizajnom i velikom paletom boja, isticala i velikom izdržljivošću, otpornošću na habanje i mogućnošću pranja. U Berlinu je ostala sve do 1937, dok nacisti nakon mnogo proceduralnih peripetija naprosto nisu izbacili iz Njemačke što je zapravo bio kraj njene poslovne i umjetničke karijere.

Ottilie se nadala da će se preseliti u Ameriku jer ju je Laszlo Moholy-Nagy vidio u Novom Bauhausu u Chicagu na mjestu voditeljice Tekstilnog odjela, no za razliku od većine profesora s Bauhauusa, uključujući i njezina zaručnika arhitekta Ludwiga Hilberseimera, Ottilie nije dobila vizu i Amerika je za nju ostala nedosanjani san. Zaručnik Ludwig Hillberseimer kasnije je požalio što se on i Ottilie nisu ranije vjenčali jer bi tako lakše dobila vizu i doputovala u Ameriku. Umjesto u Chicagu, Ottilie je u Londonu pokušala naći posao, premda nije govorila engleski i zapravo bila gotovo gluha. Ironično, posao nije mogla dobiti jer su Englezi u njoj vidjeli Njemicu. U ljeto 1938. vratila se u Baranju zbog mamine bolesti. U rodnom Zmajevcu ona i brat Otto dočekuju početak rata i mađarsku okupaciju i nemaju pojma što bi sa sobom. U jednom pismu Ottilie piše "da žive kao životinje u kavezu". Masovno hapšenje Židova u Zmajevcu se zbio 27. 4. 1944. godine. Iz svoje rodne kuće u Baranji i Ottilie i Oto, s polubratom Oskarom i njegovom ženom Elizabetom, odvedeni su najprije u mađarski sabirni centar, a potom u koncentracijski logor Auschwitz gdje je i ubijena odmah po dolasku jer ju je Oto gurnuo u red s bolesnicima misleći da će je tako spasti. Oto se jedini vratio iz Auschwitza polumrtav ili bolje rečeno poluživ. Od Ottilie su ostale samo uspomene.

Njezin rani rad „Tepih za djecu“ iz 1929. danas je dio stalnog postava Bauhausovog berlinskog Archiva. U berlinskom Muzeju Bauhauusa čuvaju se tri njezina akvarelirana kolaža iz ostavštine Waltera Gropiusa te vuneni sag iz 1929. iz ostavštine Ludwiga Hilberseimera.

Zagrebački Muzej za umjetnost i obrt posjeduje dva predloška za tekstil Ottilie Berger (uzorke za izradu vunениh sagova s folklorним motivima). Galerija suvremene umjetnosti u Zagrebu čuva fragmente pokrivke, presvlake za namještaj od raznobojne vune, umjetne svile i laminiranih niti, nastale 1930. godine u Bauhausu. Neki od njezinih radova čuvaju se danas na Umjetničkom institutu u Chicagu.

Opus Ottilie Berger otkriven je relativno nedavno. Prvi važniji tekst napisao je Želimir Košćević 1985. ("Jugoslavenski studenti u Bauhausu"), a danas se s Ottilie najviše bavi Antonija Mlikota.

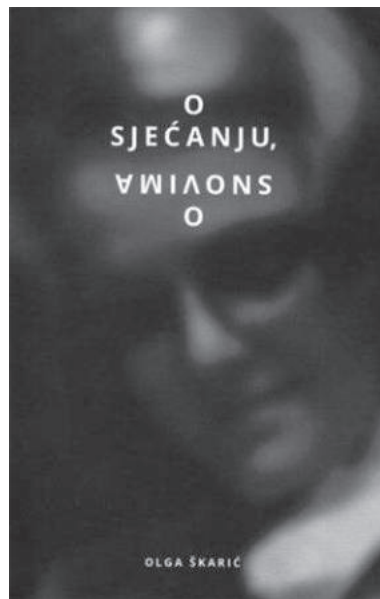
ОЛГА ШКАРИЋ – *О СЈЕЋАЊУ О СНОВИМА*, БИАКОВА, ЗАГРЕБ, 2018. / *АКО ИКАД ОСТАРИМ*, ВЛАСТИТА НАКЛАДА, ЗАГРЕБ, 2019. / *VITA NOVA, MORS NOVA*, БИАКОВА, ЗАГРЕБ. 2021.

ПОРТРЕТ УМЈЕТНИЦЕ У СТАРОСТИ

пише: Владан Бајчета

Посвећене „спором, стрпљивом читатељу“, странице прве књиге *О сјећању, о сновима* трасирају пут којим ће се ауторка кретати и у наредним књигама. Снови и сјећања, двије кључне духовне активности преостале човјеку доспјелом у девету деценију живота, представљају најснажнији импулс осмишљавању свакодневице, редуковане на минималан подстицај спољашњих догађања

Посебну врсту читалачког задовољства пружају књиге ниских књижевних амбиција и обрнуто пропорционалних домета. У њему, поред вриједности коју такве књиге по себи носе, учествује и моменат пријатног изненађења услјед надмашених читаочевих очекивања. Дневничко-лирски записи Олге Шкарић (Сплит, 1936), окупљени у три лијепо опремљене свешнице (*О сјећању, о сновима*, 2018; *Ако икад остарим*, 2019; *Vita nova, mors nova*, 2021) исписују својеврсну трилогију једног таквог литерарног писма. Након заокружене преводилачке и наставничке каријере, чија је искуства подијелила у педагошким расправама *Пјешице у разред: савјети младом наставнику* (2011), ауторка се књижевно-умјетнички опробала у својим позним годинама. Та чињеница умногоме је одредила природу њених дјела, која су сва окренута успоменама и рекапитулацији протеклог времена; размишљању о природи старости и смислу, односно могућности среће у том животном добу; али и анализи властитих снова као једној од најдубљих врста интроспекције. Сви ти аспекти једне осјетљиве нарави, која са великом пажњом и благонаклоношћу посматра ствари и појаве око себе и у себи, обликовани су у сублимној поетској прози, обиљеженој

скромношћу старовременског, *монтењевски* инспирисаног писања „за рођаке и пријатеље“.

Посвећене „спором, стрпљивом читатељу“, странице прве књиге *О сјећању, о сновима* трасирају пут којим ће се ауторка кретати и у наредним књигама. Снови и сјећања, двије кључне (духовне) активности преостале човјеку доспјелом у девету деценију живота, представљају најснажнији импулс осмишљавању свакодневице, редуковане на минималан подстицај спољашњих догађања. Појмови који су макар и несвјесна алузија на Његошове стихове из увода *Луче мирокозма* указују на двије (нај)важн(и)је категорије човјеквих унутрашњих садржаја: „он се сјећа прве своје славе, / он снијева пресретње блаженство; / ал’ његови снови и сјећања / крију му се јако од погледа, / бјеже хитро у мрачним врстама / у љетопис опширни вјечности“. Проникнути за њима прије него се изгубе у бескрају представља, према великом пјеснику, пут ка тајни људског постојања. Сачувати успомене и разумјети снове из најразличитијих фаза сопственог живота, а онда свему томе дати још адекватну умјетничку форму, напор је који Олга Шкарић подузима у својим поетско-прозним рефлексцијама. Постоји у њима једна непатвореност, једна озареност миром позне животне доби, која парадоксално одговара полету младалачког поетског надахнућа. Што је и разумљиво: ауторка јесте *млад писац*, у својим стваралачким *тражењима*, карактеристичним за сваку литерарну иницијацију.

Не правећи никакву дистанцу између приватне личности и говорног лица у својим записима, Олга Шкарић се нескривено исповиједа и своје исповијести анализира, као да у рукама пребира неколико, из наслијеђа преосталих, породичних драгоцености. Она интуитивно погађа, или – с обзиром на то да је по свему судећи ријеч о ерудитној прози – разумно слиједи савјет Карла Густава Јунга, који је далековидо сугерисао да човјек и у касној фази мора живјети као да је још сто година испред њега, уколико мисли и том периоду свог постојања прибавити

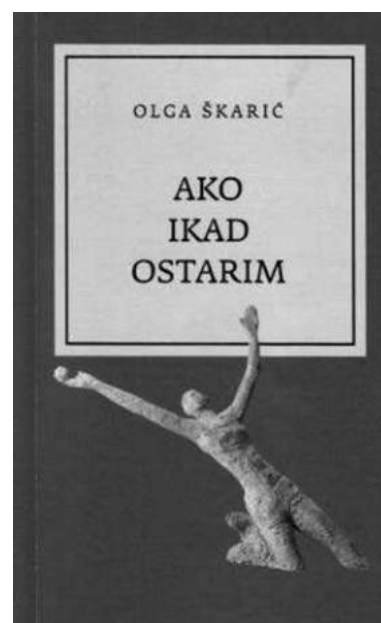
достојанство и придати му одређен смисао. „Што сам старија све мање мислим на смрт“ (22), већ на самом почетку одрешито изговара глас необичног самопоуздања, додајући одмах затим: „Доживљај да сам неуништива често ме прати чак и дуље него што је то разумно“ (23). Из тог несвакидашњег повјерења у своју (можда и неку вишу) трајност и отклона од мисли о коначности потиче супстанцијална карактеристика ових записа. Она је заснована на проматрању и сагледавању положаја властите старости – али и старости по себи – у најширем природном и друштвеном контексту. Ауторка интерпретира своју саображеност природним мијенама, коју године са собом неминовно доносе:

Зима је у старости најпожељније годишње доба: жеље су стишане, крак кретања задан, домети усклађени са нашим могућностима. Заштићен си мраком, скученим простором, топлином куће. Не смета што су дани посве слични – то наглашава осјећај трајања. Љето је некад било раздобље кад сам једино „осјећала да живим“, а сада је постало напорно и помало опасно. Нуди више него што је потребно и кретања и сусрета и узбуђења. Има много милине на овим присојним обронцима живота. Скривени од очију јавности, наши су узноси разиграни, но безазлени и за нас безопасни. Они лепећу на вјетру као мирисаве, осучане плахте, у ритму жица неке далеке и нечујене харфе (25).

Ето већ одличног примјера најбоље стране Шкарићкиног писања: хладну разумску анализу биолошке ситуације даје минуциозни, сведени опис, да би га онда засводила лирска вињета ненаметљиве, али ефектне онеобичности. Са друге стране, посматрајући старост и смрт као друштвене феномене, ауторка показује још један, у истој мјери проницијив списатељски поглед. Он се испољава у сентенциозним запажањима о човјековом спонтаном реаговању на смрт („Собе преминулих дједова и бака одмах се реновирају до непрепознатљивости, док собе рано умрлих младих људи остају нетакнуте ‘до истека времена’“ [66]); или, пак, као резигниран отклон од малограђанског односа према људској коначности:

Уравниловка је једина прихватљива опција у старости као и у смрти. Мучно звучи позив с гробне плоче да се покојнику призна његов докторат, његов статус емеритуса. Мене особно више доима безгласна, „женска“ смрт. Кад би ова цивилизација могла то себи допустити, клаонице би биле мјесто највећег пијетета! (73)

Подијељена, уз још неке поднасловне, на поглавља насловљена музиколошки као „Preludij“ и „Intermezzo“, концепција књиге *О сјећању, о сновима* сугерише да је структурирана по узору на музичку композицију (и музика је једно од ауторкиних подручја професионалне компетенције), служећи се притом својеврсним *контрапунктом* урбаноруралне топографије. Томе доприноси и њена циклична организација, коју дефинише почетак посвећен далеким годинама дјетињства и успомени на оца, као и последњи пасус такође резервисан за сјећање на родитеље. Вјечита тема потраге за оцем, присутна у књижевности од Хомера, преко Шекспира до Џојса, није заобишла ни обимом скромни опус Олге Шкарић, али је у њему добила посебно значење и (документарно-)умјетничку вриједност. Биографска основа књига о којима је овде ријеч, свјесно уграђена у темеље њихове текстуалности,

даје за право интерпретацији да се послужи одавно херменеутички приказаним *позитивистичким* приступом. Када у посљедњој реченици *О сјећању*, о сновима прочитамо дирљиву евокацију очинске фигуре, без познавања било каквих спољашњих околности ауторкиног живота, пред нама је нова *лирска* транспозиција једне од узорних епских прича западноевропске литературе. Ријеч је о Телемаховој потрази за Одисејем, коју и мисаони напори оживљавања родитељског лика и напор спознаје његовог бића, та прича у метафоричком смислу означаје. Ауторка се упоређује са својим оцем, који је,

отишавши у иначе крепким средњим годинама, у себи већ дуго гајио старца, вјеројатно наслућујући колико се богатство мисли и осјећаја крије у тој – њему још непознатој – животној доби. Он није доживио моје године нити је присуствовао рођењу врлог новог свијета, али је на смијело прогнозирао многе његове појавности којима смо данас свједоци (98).

Да би читалац осјетио ефектност завршнице књиге *О сјећању, о сновима* не мора знати, утолико прије што га ауторка таји, име и презиме главног *јунака* наведеног записа. Основни смисао закључује претходно сугерисану идеју да старост добија сасвим другачију димензију када човјек по годинама далеко надмаши своје преминуле родитеље. Тиме је ударен последњи тон ове прозне фуге о људској пролазности и начинима да се она и њени *дарови* пригрле. Међутим, уколико читалац ипак зна да је ту ријеч о нашем великом писцу Владану Десници, тај, и неки други фрагменти у књигама Олге Шкарић, добијају битно другачији смисао.

Лајтмотивска фигура прозе Олге Шкарић заузима још више простора у следећој, опет индикативно насловљеној књизи *Ако икад остарим*. Згуснутије писана и компактнија у композицији, ова књига продубљује поетичке значајке ауторкиног књижевног дебија. Тако се и лик оца Владана Деснице појављује рељефније осликан, сада призван из далеких дјетињих успомена:

Тата је себи допуштао слободу да на пречац промијени мишљење о неком познатом умјетнику за кога је претходно одушевио нас дјецу недораслог укуса, па и своју амбициозну сестру и увијек скептичну мајку. Неочекивано,

без образложења, изјавио би како дотични баш и није тако велик писац! Тиме би посрамио па и увриједио своје повољиве сљедбенике. Задала сам себи ријеч да се више нећу дати уловити у његову клопку! (40)

Дјела Олге Шкарић исцртавају фрагментарни портрет великог писца, портрет који доноси занимљиве појединости на његовом и данас недовољно познатом лику. Са ових страница ишчитавају се сродне минијатуре, писане као илустрације очевих добро уочених и пажљиво пробраних људских и умјетничких особина. Игра „лудошћица“ са својом дјецом чува незаборавну слику новооткривеног Деснице, који се и у тренутку очинске разбигриге бави својим књижевним експериментима – од заумних неологија инфантилне маште, до дијалекатских особености локалног говора Равних Котара. Нека остане заинтересованом читаоцу да сам открије и ужива у тој љупкој успомени из ауторкиног дјетињства.

Отуда и Кула Јанковића, као породично имање, у другој књизи постаје конкретније, опипљивије мјесто у односу на раније, апстрактније описе боравака на селу. Све је у књизи *Ако икад остарим* добило додатни колорит, већу мисаону и језичку продубљеност, па је и стваралачки конститутивна опсесија старошћу постала предмет вјештије умјетничке игре. Мање је то она раније практикована интроспекција, а више опсервација типова ауторкиних „вршњака“, са наглашеном комичком нијансом. Први дио књиге насловљен „Скице за портрет“ доноси крокије Конструктивца, Обдареног, Неоствареног каризматика, Вјечитог дужника; затим Савршене мајке, Бакице, Газдарице, Безазлене – и још многих типских времешника – које ауторка у свом окружењу луцидно проматра и детаљно описује. Те одлике показују будну вољу и способност да се једном изабрани приступ својим темама не изабљује до изнемоглости, већ да му се прошире могућности и потенцијално освоје нови простори у самозадатим оквирима.

И трећа ауторкина књига, *Vita nova, mors nova*, варира теме познате из претходних дјела, с тим да је сада већи акценат на прегнантности лирског израза и фрагментарној концепцији прибраних текстова. Осјећа се више распејаности у реченицама најновијих записа Олге Шкарић, који су сада ближи прјесмама у прози, него што су то њене раније, поетски интониране дневничке биљежнице. Већи је акценат на експресији, на

изразу који није сав усмјерен ка нотирању искуства и покушају да се оно првенствено рационално савлада. Тако *ивангаледовска* спекулација о поистовјећењу са стаблом добија књижевну варијацију достојну свог (лирарног) претка: „Да сам ја стабло не бих патила зиму – њезин је угриз мени мање болан. Не бих туговала због гашења дана, неосјетно бих упловила у ноћну тишину. Јер безнадност сутона столује у оку човјека“ (10). Претходна опсесија сновима добија још снажније нагласке у овом дјелу, али је од анализе њихових садржаја, што и даље у извјесној мјери постоји, битнија лирска расправа о њиховој природи: „У освит дана похађају ме најљепши снови. Захваљујем то утарњем освјетљењу. Након буђења уживам у ненарушеној присности са собом. Не шаљите ме голу по шибице! Најраније јутро припада мени“ (12). Са овом књигом новопридошла брига за аутономију и заокруженост прозног фрагмента донијела је текстове веће кохерентности и умјетничког домета, што репрезентује наслов „Три пуцња у празно“:

Љути ме нерационалност наших поступака. Зашто се трудимо око неизвјесног жртвујући му сигурно, зајамчено данас?

Није ли глупо да уморна, у мраку, паркирам ауто натрашке, како бих у свјетлини јутра лагодније кренула у живот?

Није ли тужно штедјети на круху данас, да бисмо у неизвјесном сутра појели један девалвирани сендвич?

Није ли бесмислено трапити се дијетом, одвајајући од себе тежину нерођеног дјетета? Оно није без разлога израсло у нама (65).

Ауторка се у оваквим и сличним текстовима поиграва са појединим сентенцама пробраним из своје богате лектире, градећи записе као својеврсне коментаре филозофема које им сапоставља. И иначе дискретно премрежене истом врстом филозофских компарација, њене књиге представљају покушај да се властита судбина самјери са искуством других, прикупљеним дуготрајним студијама из различитих хуманистичких дисциплина. На тај начин поетска проза Олге Шкарић добила је продубљеније књижевне валере, а њен триптих о старости, сновима, успоменама, родитељима, ближњима, непознатима и још много чему, остварио је целину са којом је читалачки сусрет најтоплије препоручљив.

Лист пронађен у оставштини Владана Деснице; вјероватно ауторкин цртеж из дјетињства, на којем је очевом руком исписано 'La piccola Olga'

ZAHAR PRILEPIN: *OPOLČENSKA ROMANSA*, SLUŽBENI GLASNIK, BEOGRAD

ROMANSA NAŠEG VREMENA

PIŠE: Čedomir Višnjić

Ova Prilepinova knjiga priča iz Rata, uz ranije publicističke tekstove u koje spadaju i u ovom časopisu spominjana „Pisma iz Donbasa“, predstavlja literarno najupečatljivije svjedočanstvo o prvom činu ove ratne drame, u kojem su elementi spontanosti još bili prisutni na svim stranama i bogato hranili literaturi sklonog hroničara

Pisati danas o knjigama Zahara Prilepina, u vrijeme kad se na Zapadu javlja jak osjećaj nelagode i pri spominjanju Dostojevskog, nije uobičajen recenzentski postupak. Učesnik, svjedok, zagovornik i borac (pro)ruskog opolčenja u Ukrajini iz 2014. godine, danas spada u imena koja se u Evropi strogo zaobilaze. Tako to obično biva u političkim i ideološkim konstelacijama kojima ne treba glas druge strane, što se do sada uglavnom smatralo odlikom totalitarnih sistema, poput onog staljinskog. Ipak, zadržimo se na trenutak kod klasika Fjodora Mihajloviča. Kod uobičajenog odgovora obrazovanih Evropljana kojima je Rusija označavala ono Drugo, strano i odbojno, politički i civilizacijski, kako od ruske književnosti i kulture, vole i priznaju samo njega, kao svojevrsni zaštitni znak svoje odbojnosti prema svemu ruskom, pa i literaturi Gogolja, Turgenjeva, Čehova, Tolstoja... Poput hrvatskih lijevih intelektualaca koji od srpske književnosti „vole“ samo Danila Kiša. Danas, kad se ne mogu igrati ni dramatisacije njegovih čuvenih romana, kad se izbacuje iz univerzitetskih programa, krug je zatvoren. Čak i ako se pokaže da je u ovom slučaju točak historije moguće vratiti malo unatrag, ostaće iza svega neizbrisiv okus gorčine i izdaje.

Važno je spomenuti, „Opolčenska romansa“ je bila knjiga godine u Rusiji za 2020., mnogo prije današnjih događaja, kojima je literarnim sredstvima slutila neumitnost. Ova Prilepinova knjiga priča iz Rata, uz ranije publi-

cističke tekstove u koje spadaju i u ovom časopisu spominjana „Pisma iz Donbasa“, predstavlja literarno najupečatljivije svjedočanstvo o prvom činu ove ratne drame, u kojem su elementi spontanosti još bili prisutni na svim stranama i bogato hranili literaturi sklonog hroničara. Slika je to svijeta već tada ukopanog definitivno u svoje rovove, ali suštinski potpuno zamućenih razgraničenja i podjela, zamućenih ideološki i nacionalno etnički, ne zna se ko je Rus, ko Hohol, ko sovjetski dođoš, i prvih i drugih i trećih je mnogo na objema zaraćenim stranama. U ovim se pričama po imenu i prezimenu ne da ništa zaključiti o pripadnosti, za razliku od naše jugoslavenske situacije. Zamućeni su neizbježno i ideološki motivi antimajdanskih pobunjenika, autorovih junaka. Opisujući lik jednog od tipičnih samoniklih ustaničkih komandanata, Prilepin piše, da je on starcima oko sebe izgledao kao njihov sin jedinac, i ujedno „posljednja nada: u povratak sovjetske crvene zastave, znaka pravoslavnog krsta, Puškinovih nepokornih kovrdža, Brežnjevljevih obrva – selica i ruskog bukvara“. Pravoslavni krst na crvenom barjaku, nije li to zapravo simbol oko kog se sve vrti još od 1917. godine? Nije li to znak u kojem sve završava u našim danima, u još jednom pokušaju spašavanja velike ruske države?

I ovo se opolčenje temeljilo na idealizmu prvoboraca. Svjedok – zapišničar Prilepin zapisuje: „U početku su ljudi bili spremni da se bore za ovo. Golobradi školarci su išli u smrt. Rudari su se naoružavali trofejnim oružjem koje su otkopavali u baštama gdje su ga skrivali još od Velikog rata. Dedovi i bake su na položaje vukli mleko u krčazima, hleb, slaninu i kisele krastavce. Devojke iz starijih razreda su zalutalim opolčenicima... pokazivale tajne puteljke. Za Banderinu zastavu su razbijali njuške na komade. Na ruskoj trobojci – molili su se. Crvenu zastavu su namotavali oko tela kao u sovjetskim

knjigama...“ Sve je bilo hranjeno jednim raspoloživim materijalom, mitologijom prošlog rata, baš kao i u svim balkanskim vojskama.

Te su dvije činjenice ujedno i temeljna karakteristika ukrajinske političke i ratne drame; krivudavo, lutajuće razgraničenje koje često ide posred porodica pa i kroz duše pojedinaca, i duboki raskol gotovo neprelazan, među dvjema stranama. Ovaj se rov očito trajanjem izvana pothranjivanog sukoba samo produbljavao. I kod samog Prilepina postoji lako vidljiva razlika između neposredno poratnih publicističkih stavova, racionalno domišljenih, u „Pismima iz Donbasa“, i kasnijih, književnih bespoštednih razrada iste teme. U prvoj knjizi još ima neke vrste optimizma i vjere u zajedničku budućnost, u „Opolčeniju“ je rat totalan i ogoljen. Uostalom, i u odnosu na jugoslavenske ratove, ovdje je na djelu jedna važna tehnička promjena. Sve se zbiva četvrt stoljeća kasnije, ratna tehnika je još napredovala, hrabrost pojedinaca je postala zanemariva kategorija. Pored toga, radi se o oružju jedne od najjačih armija svijeta, ili njenoj diljem sovjetskog teritorija rasturenoj ostavštini. Zato ove priče imaju nešto od arome modernih futurističkih, čak i postapokaliptičnih romana i filmova. Neprijatelja se ovdje anulira kao u video-igricama, njega dojučerašnjeg sugrađanina, Majdan je pretvorio u totalnog neprijatelja. Ko je na vrijeme pročitao „Opolčensku romansu“, manje je iznenađen aktuelnim zbivanjima, njihovom žestinom, pa i brutalnošću.

Ovo je knjiga dobrih ratnih priča, izvedenih dostignućima literatura našeg vremena, bez suviše patetike i žrtvoslovlja, tako karakterističnih za naše ratne književnosti. Prilepinova je pozicija pritom jednostavna, on staje u obranu Rusa tamo gdje su bili slabiji ostavljeni, ugnjetavani i pravedni, u obranu svog svijeta. On rijetko ulazi u psihologiju druge strane, ali ipak stavlja do znanja u čemu je, po njegovom mišljenju, problem; jedan njegov junak kaže za njih, Hohole, Maloruse, Ukrajince, Majdanovce; „Malorus nikada ne laže. Malorus može samo da se predomisli...“ Sad je sve drugo – kazaće...“ U dobra mjesta svake prave ratne priče spada i klasičan odnos frontovca i to sa tada još marginalnog, nepopularnog bojišta, i ljudi iz pozadine. Jedan od junaka knjige našao se nekom prilikom uniformisan u dobrom mirnodopskom moskovskom restoranu, predstavljao je za tim stolom „otelotvorenu emociju otuđenja“, iako se fizički nije razlikovao od ljudi oko sebe, „osećao je mržnju prema svemu što ga okružuje“, pa i prema konobarici koja je vidno suspregnula dah da ne osjeti miris njegove uniforme.

Ovo je knjiga o ratu i današnjem životu. O zlu koje rat donosi i o činjenici da ima običnih ljudi i trenutaka u njihovim životima kad se rat ne smatra ni najgorim ni apsolutnim zlom, već nudi nešto kao izlaz. Ovo je knjiga o ratovanju 2014. i godina koje su slijedile, ratu kojeg su sa istočne strane vodili domorodci Donbasa i dobrovoljci, svijet kojeg Prilepin najbolje poznaje. Biće zanimljivo vidjeti može li nastati ukrajinska književnost na istu temu, ili će ona radije birati rat iz 2022. A te 2014., kad je sve počelo, piše svjedok – učesnik Zahar Prilepin, „ubijanje je, ipak, prva počela ona strana“. Uvijek je to strana kojoj odgovara radikalizacija, da za sobom povuče neodlučnu masu. Potom je došao zločin u Odesi, koji nije imao šanse postati svjetska tema, kao da se nad Rusima, za evropsku političku svijest i savjest, tom mračnom silom, zločin ni ne može dogoditi.

I, na kraju, današnji rat, kojeg Rusija vodi, kome je do analogija, za svoje Kosovo, Crnu Goru i Krajine, istovremeno.

DANE PAVLICA, U VATRAMA – POČITELJ (1263. – 1993.) / POVIJESNO DRUŠTVO POŽEGA I BIRO-TISAK BRESTOVAC, 2021.

ZAGORJELI OSTACI

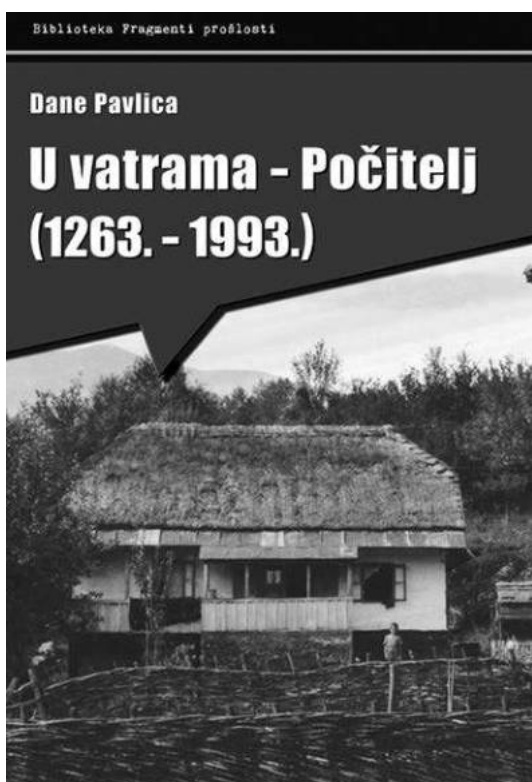
PIŠE: **Goran Đurđević**

PEKINŠKO SVEUČILIŠTE ZA STRANE STUDIJE

Knjiga o Počitelju simbolično nazvana *U vatrama* opsežna je interdisciplinarna studija o jednom malom, ali značajnom ličkom selu. U minucioznom tekstu, Pavlica ocrta različite aspekte počiteljske prošlosti koristeći etnografske, etnološke, lingvističke, književne, arheološke, umjetničke, politološke i sociološke metode da bi objasnio, analizirao i razumio kompleksnost povijesnih gibanja i situacija na mikrohistorijskoj razini navedenoga sela

Pišući ovaj tekst poželio sam obznaniti da je nedavno izašla knjiga pokojnoga profesora Dane Pavlice. Onda sam zastao kod pojma „profesor“ i, promišljajući o tome u svom pekinškom kabinetu, zaključio sam kako Pavlica nikad nije postao profesor. Naime, u SAD-u, pojedinim zemljama zapadne Evrope i Kini, koju nazivam „svojom novom domovinom“, naziv i titulu profesora dobivaju samo najzaslužniji, dakle osobe izabrane u zvanje redovitoga profesora. Doktor Dane praktički je prisilno umirovljen 1991. godine u zvanju višega znanstvenog suradnika, odnosno izvanrednoga profesora pa shodno tome nikada nije dosegao zasluženu titulu. Ovaj je marljivi znanstvenik ostavio iza sebe pozamašan broj od devet knjiga, a posljednja *U vatrama: Počitelj (1263. – 1993.)* otisnuta potkraj 2021. godine u izdanju Povijesnoga društva Požega, pod uredničkom palicom Vinka Tadića.

Pavličin je život gotovo filmski: rođenjem Ličanin, svijet je ugledao 1931. godine u srpskoj i pravoslavnoj obitelji u Hrvatskoj, proživljava strahote Drugoga svjetskog rata, seli iz Like u Slavoniju, gdje postaje

značajna ličnost radeći kao učitelj, politički dužnosnik u socijalističkoj Slavonskoj Požegi, nastavnik, direktor škole, predsjednik Komiteta za društvene djelatnosti, znanstvenik. Dočekao je prijevremeno umirovljenje, brojne teške bolesti i smrt 2005. godine. Ukratko prepričan, njegov je život bio srcem i dušom vezan za Liku i Slavoniju, a istovremeno prepun uspona i padova u kojima je postajao uvaženi i ugledni dužnosnik i rado viđeni sugrađanin da bi potom postajao nepodoban, nepoželjan i marginaliziran tuđinac od kojeg su se mnogi sklanjali i izopćavali ga. To mu se događalo nekoliko puta, a sam je njegov život postao metafora najvažnijih događaja u Hrvatskoj tokom 20. stoljeća: Drugi svjetski rat, Titova Jugoslavija, bratstvo i jedinstvo, Hrvatsko proljeće, raspad Jugoslavije, rat u Hrvatskoj od 1991. do 1995., detuđmanizacija, približavanje EU itd. Spomenuti su događaji i pojmovi obilježili njegov životni put te u njima leži ključni razlog zašto Dane Pavlica nije postao znanstveni savjetnik, odnosno redovni profesor što je, nesumnjivo, svojom radnom etikom, kvalitetom i kvantitetom napisanih djela zaslužio.

No, Dane je svejedno ostvario „život vrijedan življenja“ (Viktor Frankl) i lacanovski rečeno, izbjegao je simboličku smrt koju su doživjeli neki njegovi oponenti. Za to je zaslužan Vinko Tadić koji je Daninom djelu udahnuo novo ruho i pripremio ga za tisak te koordinirao cijelim procesom. Osim njega, mnoge su osobe imale ulogu u pripremi rukopisa: recenzenti, sada već pokojni Petar Marković i Danilo Mrkšić, zatim Mihaela Markovac i Slavica Garonja Radovanac, korektori Dušan Vitas, pokojne Vera Jekić i Ljiljana Pavlica, lektorice Marija Radonić i Ljiljana Pavlica, prevoditeljica Maja Franić, grafički urednik Mislav Bošnjak, članovi uredničkoga vijeća Ana Kuzle, Dušan Vitas i moja malenkost. To je knjiga o Pavličinom rodnom selu koju je mogla napisati samo osoba njegove razine. Naime, knjiga obiluje interdisciplinarnim pristupom kakav je mogao njegovati i primijeniti netko tko je imao priliku interdisciplinarno i cjeloživotno se obrazovati kao Dane Pavlica. Završio je učiteljsku školu u Gospiću, a potom uz rad, Višu pedagošku školu (hrvatskosrpski i ruski jezik) u Zagrebu, studij srpskohrvatskoga jezika i juž-

noslavenskih književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu te doktorat iz pedagogije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Dakle, Pavlica je bio učitelj, rusist, jugoslavist (kroatist i srbist), pedagog, a uz to, bio je i pjesnik, urednik, novinar te, zasigurno najvažnije, povjesničar.

Knjiga o Počitelju simbolično nazvana *U vatrama* opsežna je interdisciplinarna studija o jednom malom, ali značajnom ličkom selu. Autor polazi od osnovnih geografskih polazišta, smještaja i klimatskih obilježja preko detaljnoga povijesnog pregleda. U minucioznom tekstu, Pavlica ocrtava različite aspekte počiteljske prošlosti koristeći etnografske, etnološke, lingvističke, književne, arheološke, umjetničke, politološke i sociološke metode da bi objasnio, analizirao i razumio kompleksnost povijesnih gibanja i situacija na mikrohistorijskoj razini navedenoga sela.

Naime, knjiga obiluje interdisciplinarnim pristupom kakav je mogao njegovati i primijeniti netko tko je imao priliku interdisciplinarno i cjeloživotno se obrazovati kao Dane Pavlica

Pavličina knjiga sadrži i određene nedostatke, a to sam napisao u tekstu „Rasuti pepeo Počitelja“, koji je uvršten u knjigu, pa citiram iz toga teksta: „Ova knjiga napisana je u manirama tradicionalne historiografije. To je vidljivo kroz korištenu terminologiju (pojmovi plemena i narodi za indigene zajednice prapovijesti i srednjega vijeka, orijentiranost na predmete u prapovijesnom periodu, korištenje nacionalnih imena u prednacionalnim razdobljima, termini osvajanje, oslobođenje itd.), kronološki pristup te autorov izričaj i stil. Međutim, unutar takvoga načina pripreme monografije, Pavlica je uspio obuhvatiti kompleksnost samoga mjesta iz interdisciplinarne perspektive. To je najvažniji i najbolji dio ove studije.“ Mislim da je Pavlica napravio veliko djelo koje je veće kad saznamo okolnosti nastanka o kojima je kolega Vinko Tadić naveo: „S obzirom na to da tih posljednjih godina života Dane Pavlica, uslijed ozbiljnih zdravstvenih problema, više nije mogao govoriti, a živio je u svojevrsnom egzilu u roditeljskom domu svoje supruge, ova knjiga je malo čudo.“

Siguran sam da će sve osobe zainteresirane za Liku i zapadnu Hrvatsku dobiti dodatna znanja, inspiraciju, motivaciju i novi pogled na ličku i hrvatsku prošlost čitajući ovo djelo. Stoga, da se vratim na sam početak, iako formalno nije dosegao titulu redovnoga profesora, Dane Pavlica ju je nedvojbeno ovom knjigom zaslužio i pretekao.

Naposlijetku, posebna pohvala uredniku Vinku Tadiću i Povijesnom društvu Požega na izdavanju monografije te na odluci da knjiga nije na prodaju, već se besplatno dobiva kontaktom sa spomenutom Udrugom. To je zaista u skladu s uvjerenjima i djelovanjem Dane Pavlice. On je gotovo cijeli život promovirao pisanu riječ u najširem krugu čitatelja.

PANOPTIKUM

Goran Borković

GLEMBAJEVI HNK-a U NARODNOM POZORIŠTU U BEOGRADU

Hrvatsko narodno kazalište (HNK) u Zagrebu gostovalo je 28. aprila u Narodnom pozorištu u Beogradu s baletom "Gospoda Glembajevi" u koreografiji i režiji Lea Mujića, što je prvo gostovanje Baleta HNK-a pred beogradskom publikom poslije gotovo 20 godina. Riječ je o istoimenom, najslavnijem dramskom djelu Miroslava Krleža koje je, prije pet godina, u sezoni 2016/ 2017, prvi put dobilo baletnu verziju na odabranu muziku Ludwiga van Bethowena i Sergeja Rahmanjinova.

Leo Mujić, koji je i autor libreta tog neoklasičnog baleta, koristio je i Krležine prozne tekstove iz ciklusa "O Glembajevima". "Glembajeve čitam kroz emocije; zanimaju me odnosi među likovima, karakteri, njihovi fetiši, sistem vrijednosti, sukob oca i sina, ovisnost o majci i opčinjenost maćehom... Upravo to balet sjajno prenosi, prevodeći u baletno djelo jednu od najznačajnijih hrvatskih drama", naveo je Mujić uoči premijere u HNK-u održane 30. maja 2017. godine. Scenografiju je uradio Stefano Katunar, a kostime Manuela Paladin Šabanović. Ansambl Baleta HNK-a u Zagrebu posljednji put je gostovao u Narodnom pozorištu u Beogradu 2003. godine, kada je dvije večeri zaredom, 10. i 11. jula na Velikoj sceni, nastupio s predstavom "Cirkus primitif balet" u koreografiji i režiji Staše Zurovca. Prije toga baletski ansambl Narodnog pozorišta gostovao je u HNK-u s predstavom "Doktor Džekil i mister Hajd", u koreografiji i režiji Vladimira Logunova. To je, ujedno, do sada, bila i posljednja suradnja baletnih ansambala dviju nacionalnih kazališnih kuća u Srbiji i Hrvatskoj.

NIKITA MIHALKOV NA UDARU UKRAJINSKOG TUŽILAŠTVA

Kultni beogradski filmski festival Fest nije, kako je bilo najavljeno, zatvorio velikan ruskog i svjetskog filma redatelj Nikita Mihalkov, zato što ga je državno tužilaštvo Ukrajine optužilo u odsustvu zbog sumnje da ugrožava suverenitet te zemlje. Jugoslav Pantelić, umjetnički direktor i selektor Festa za tjednik Vreme je rekao da je "čim je počeo rat bilo jasno da Mihalkov neće moći putovati, kao što nisu mogli ni drugi gosti". Naveo je i kako se drugi ruski redatelj najavljen u programu, Aleksej German jr., također uključio putem video-linka na press konferenciju održanu povodom njegovog filma „Kućni pritvor“.

Vijest o optužbi Mihalkova u odsustvu objavili su zapadni mediji, većinom specijalizirani za film, na osnovu informacije sa Facebook računa generalne tužiteljice Ukrajine Irine Venediktove. Ona je objavila status kojim se obraća Mihalkovu i obavještava ga "da je tužilaštvo započelo proceduru kako bi ga stavilo na međunarodnu potjernicu", koja se može provesti "prilikom svakog prelaska granice skoro svake države". Svoje navode je dokazala i fotografijom sudske odluke. Mihalkov se tereti po članku 110. Kaznenog zakona o ugrožavanju teritorijalnog integriteta i nepovredivosti Ukrajine, zato što je izjavio da je nezavisnost Donjecka i Luganska jedini pravi put, kao i da su Ukrajina i Bjelorusija "idealni dijelovi Rusije." "Zbog ovog ili onog razloga, prestao si glumiti i počeo snimati dokumentarne filmove o ratu" poručila mu je Venediktova. "Svjesni smo tvog položaja u hijerarhiji Ruske Federacije. Vjerujem da imaš bliske veze s vođama Ruske Federacije, što je ujedno i razlog zašto tako revnosno podržavaš ovaj rat". Naime, prije nekoliko dana, Nikita Mihalkov je u svom televizijskom programu "Besonog" objavio rat zvijezdama tamošnjeg showbizza i kulture koji su se izjasnili protiv ruske agresije na Ukrajinu. "Iznenaden sam što ukrajinski tužioci misle da jedan ruski filmski redatelj može utjecati na teritorijalni integritet čitave zemlje" prokomentirao je situaciju Mihalkov, a prenijela agencija Tass. Irina Venediktova je, također na Facebooku, slično upozorenje uputila i pjevaču i kompozitoru Olegu Gazmanovu.

IZLOŽBA ENKIJA BILALA U PARIZU

U pariškom „Muzeju čovjeka“ u toku je izložba „Enki Bilal“ (od 16. marta, a traje do 13. juna 2022), koja obuhvaća tridesetak radova ovog autora: djela rađena kombiniranom tehnikom, reprodukcije i segmente njegovih filmova. Priredena je kao svojevrsni produžetak izložbe „Na granicama ljudske vrste“,

koja je u toku u istom muzeju. Uz to, povod za Bilalovu izložbu je i treći tom njegovog strip albuma BUG, koji je objavljen na dan otvaranja izložbe.

Enki Bilal je po pozivu „Muzeja čovjeka“ prikazao odabrana djela, među kojima se prvi put izlažu i radovi obuhvaćeni novoobjavljenim albumom serije BUG, započete 2017. godine. Tu je i rad koji je štampan na naslovnoj strani trećeg toma. Prikazan je i diptih koji je dio instalacije „Inbox“, postavljene na Bi-jenalu u Veneciji 2015. godine. Enki Bilal (Beograd, 1951) prvenstveno je strip autor, crtač, slikar i pisac, a bavio se i filmom, ilustracijom i scenografijom. Ove godine obilježava 50 godina rada. Bilal pripada nevelikoj grupi autora koji su izvršili svojevrsnu revoluciju u umjetnosti stripa, približivši ga odrasloj publici. Najznačajniji je predstavnik francuskog naučnofantastičnog stripa. Trilogija „Nikopol“ iz 1980. donijela mu je veliku popularnost kod publike i kritike. Snimio je i više dugometražnih filmova. U Bilalovim radovima su prisutni prizori i simboli iz rodne Jugoslavije, detalji Beograda i Sarajeva, ćirilčni i latinični natpisi, crvena petokraka, srp, čekić i drugo, koji pažljivom promatraču neće promaći ni na aktuelnoj izložbi.

FILMSKI PLAKATI 70-IH JUGOSLAVENSKE KINEMATOGRAFIJE

Izložba filmskih plakata "Tragovi jednog vremena: Filmski plakat 1970-1979" u Dvorani Kulturnog centra Beograda (DKC) obuhvaća oko 40 eksponata iz 70-ih godina XX vijeka iz fundusa i arhive Filmskog centra Srbije (FCS), uključujući plakate rađene za popularne ratne spektakle, kao što su "Sutjeska" Stipe Delića, "Užička republika" Žike Mitrovića, "Partizanska eskadrila" Hajrudina Krvavca. Među njima je i plakat filma "Valter brani Sarajevo", također u režiji Krvavca, najgledanijeg jugoslavenskog filma, koji predstavlja vrhunac "jugovesterna". U izboru su se našli i plakati za filmove "Crveni udar" (Predrag Golubović), "Dvoboj za južnu prugu" (Zdravko Velimirović), "Okupacija u 26 slika" (Lordan Zafranović), "Izdajice i ratni zločinci" (Stole Janković), "Nokaut" (Boro Drašković), "Ljubavni život Budimira Trajkovića" (Dejan Karaklajić), "Čovek koga treba ubiti" (Veljko Bulajić)... Prema navodima Jovana Čekića u tekstu povodom izložbe, sedamdesetih godina počinje etabliranje masovne kulture u Jugoslaviji, dok se istovremeno profiliraju prve filmske, muzičke, sportske i televizijske zvijezde. "Ukoliko je u početku u pitanju dominantno simbolički

kapital, sa približavanjem masovne zabave medijskim standardima Zapada, počinju se jasno ocrtavati prvi obrisi celebrity kulture. U tom trenutku nove filmske zvezde i poznati iz različitih registara masovne kulture pripremaće tlo za buduće kapitaliste ekonomije pažnje", naveo je Čekić. Izložba će biti otvorena u Filmskoj galeriji KCB-a, odnosno u holu DKC-a od 5. maja do 10. jula.

OŠTRA KONKURENCIJA ZA NAGRADU "ALEKSANDAR TIŠMA"

Fondacija "Aleksandar Tišma" u Novom Sadu dodijelit će 24. juna međunarodnu nagradu za književnost "Aleksandar Tišma" piscu kojeg izabere međunarodni žiri iz oštre konkurencije autora iz cijelog svijeta. U žiriju su Ilma Rakuza (predsjednica), koja će laureatu i uručiti nagradu u Matici srpskoj, te nobelovac Peter Handke, Laslo Marton, Vladislava Gordić Petković i Matijas Enar.

Žiri će, kako su istakli organizatori, imati težak zadatak i ovaj put, jer se u širem izboru nominiranih svjetskih pisaca nalaze zvučna imena kao što su Michael Krüger, Slobodan Šnajder, Cécile Wajsbrot, David Albahari, Mircea Cărtărescu, Daniel Kehlmann, Miljenko Jergović, Emmanuel Ruben, Sofi Oksanen... Međunarodna nagrada "Aleksandar Tišma" bit će dodijeljena drugi put, a dodjeljuje se za književno-umjetničko djelo koje je, uz maternji jezik pisca, objavljeno i na engleskom, francuskom i njemačkom jeziku u toku 2020. i 2021. godine, ali se može dodijeliti piscu i za cjelokupni književni opus. Zahvaljujući međunarodnom ugledu velikog srpskog pisca Aleksandra Tišme i relevantnosti međunarodnog žirija, na konkurs su pristigle nominacije za pisce i njihova djela iz cijelog svijeta. Nagrada se sastoji od novčanog djela u iznosu od 10.000 eura i diplome koju potpisuje predsjednik Upravnog odbora Fondacije "Aleksandar Tišma" i predsjednik žirija. Prvi dobitnik nagrade "Aleksandar Tišma" je mađarski pisac Laslo Darvaši, a dodijeljena mu je za knjigu priča Wintermorgen (Gott. Heimat. Familie), objavljenu na njemačkom jeziku.

MILE KEKIN U ŽIRIJU ZA NAGRADU MILAN MLADENVIĆ

Zadužbina Milana Mladenovića tradicionalno će i ove godine dodijeliti nagradu "Milan Mladenović" za najbolju pjesmu na teritoriji bivše Jugoslavije, o čemu će odlučiti članovi žirija: Mile Kekin (Hrvatska), autor i frontmen grupe Hladno pivo; Sonja Lončar (Srbija), pijanistkinja i profesorica, članica LP Dua; Matjaž Manček (Slovenija), urednik muzičkih programa Kina Šiška u Ljubljani; Edo Plovanić (Hrvatska), osnivač portala Muzika.hr i Dragiša Uskoković Ćima (Srbija), basista i nekadašnji član Ekatarine Velike.

Natječaj za nagradu "Milan Mladenović" za 2022 bit će raspisan 1. maja, a članovi žirija očekuju hrabre, kreativne, originalne, iskrene, ali i publici bliske pjesme. Mile Kekin se nada da će tokom žiriranja čuti svježiju autorsku "krv". "Ne morate biti ni fantastični svirači ni fantastični pjevači, ali maksimalno ću cijeniti originalnost – nešto novo i osvježavajuće", poručio je Kekin. Dragiša Uskoković Ćima je imao tu sreću da stvara sa Mladenovićem, a kao član žirija vodit će se vrijednostima koje je u tom periodu spoznao, a to je da se iskrenost i autentičnost osjete uvijek i nepogrešivo: "Sam Milan bi precrtao svaku pjesmu koja liči na Ekatarinu!" Dobitnik prve nagrade, koja je dodijeljena 2019. godine, bio je bend Artan Lili sa pjesmom "D.E.P.R.A", drugi laureat bila je grupa Dram 2020. godine sa pjesmom "Daj mi sve", a 2021. godine nagrađeni su Ana & The Changes za pjesmu "Tu".

IN MEMORIAM: IVICA OSIM (1941-2022)

Te 1992. godine, kad je rat već debelo harao Hrvatskom i sve glasnije kucao na vrata Bosne i Hercegovine, Ivica Osim je s Partizanom postigao veliki uspjeh: osvojio je posljednji Kup maršala Tita i to protiv vječitog rivala i tadašnjeg prvaka svijeta – Crvene zvezde. Osim je bio i selektor reprezentacije Jugoslavije s kojom je dvije godine ranije postigao sjajan uspjeh na Svjetskom prvenstvu u Italiji gdje je, uz sudački poguranac, tek na penale izgubila od branitelja trofeja Maradonine Argentine u četvrtfinalu u kojem je 90 minuta igrala s igračem manje nakon što je sudac Rothlisberger iz samo njemu znanih razloga isključio Šabanadžovića.

A nije tako mirisalo na početku. Em se država već raspadala po šavovima, em je Osim bio na udaru kritika sa svih strana zbog igrača koje je pozvao u tim što su ga dežurni analitičari nazvali „čileansko-sarajevskim“ aludirajući na činjenicu da su bazu ekipe činili reprezentativci koji su tri godine ranije osvojili Svjetsko prvenstvo za mlade u Čileu ojačani mnogobrojnom „sarajevskom sekcijom“ starijih poput Baljića i Šabanadžovića, plus za penziju spremni Sušić, Zlatko Vujović i centarhalf Hadžibegić u kojeg je Osim imao najviše povjerenja i koji je trebao biti njegova produžena ruka na terenu. Bio je to zapravo labuđi pjev i te ekipe i države koja je pucala po nacionalnim šavovima.

Iako se uvijek trudio izgledati hladan poput špricera, za emocijama nabijenog Osima jedanaesterci su ipak bili previše pa ih nije mogao gledati. I bolje, rekli bi cinici, jer je nakon Piksijevog udarca u gol, ali u prečku a ne u mrežu i legendarne Ivkovićeve obrane Maradoni (koji se, uz sve, pokušao kladiti s malim zelenim od kojeg je jednom, navodno, na istu foru izmuzao 100 maraka), upravo njegovi aduti Brnović i na kraju Hadžibegić, udarce odradili mlitavo, propustili priliku života i doveli plave do poraza protiv Argentine u jedinoj međusobnoj službenoj utakmici. Kao iskreni Jugoslaven, Osim je bio razočaran i tužan do bola. Baš kakav je i bio kad je rat započeo svoj krvavi pir, došavši i do Sarajeva, grada u kojem su mu tada živjeli supruga i kćer. Kao Jugoslaven, veliki Štraus s Grbavice nije imao izbora: dao je ostavku i na dužnost trenera Partizana i na poziciju selektora, sa suzama u očima poslao sve do vruga i rekao da napušta nogomet jer ne vidi kako se tako lijepi sport može igrati dok ljudi ginu. „Malo nakon toga se desilo nešto što me zaboljelo. Prolazio je pored mene razred đaka, a ispred njih učitelj, mlađi čovjek. Prepoznao me, i kaže djeci: 'Evo izdajice Jugoslavije!' Da sam mogao da ga uhvatim, rastrgao bih ga tad. A šta sam drugo mogao da napravim nego da dam ostavku. Kako sam i rekao tada, to je bio moj privatni gest, moja lična odluka. Jedino što sam mogao učiniti za svoj grad, koji je bio granatiran. Kako god, moja ostavka nije mogla ništa promijeniti, toliko je daleko otišlo. Fudbal nije mogao ništa promijeniti. Da smo bili prvaci svijeta u Italiji, svejedno bi bilo rata. Nije bilo povratka jer je počelo tako jako i oštro“, napisao je jednom prigodom Osim.

Danas je manje poznato, a i malo koga je briga osim valjda pedantnih historičare nogometne statistike, da je Švabo – kako su ga zvali zbog plave kose – rekorder po broju nastupa u kojima je vodio „plave“: od 1986. do 1992. čak 51 put, osam više od arhitekta Boška Simonovića koji je od 1930. do 1940. godine bio 43 puta na čelu reprezentacije. Bio je i zadnji, bio je i najveći i to u vrijeme kad je plavi dres malo gdje bio omiljen. U Splitu protiv Italije 1988. dio navijača navijao je za protivnike, u Zagrebu dvije godine kasnije protiv Nizozemske praktički je cijeli stadion bio protiv Jugoslavije, u Beogradu se zviždalo dok je intonirana himna „Hej Slaveni“. Usprkos svemu tome, dvije godine, 1988. i 1989., bio je neporažen, ali, eto, te 1990. nije imao sreće ni on ni država koju je predstavljao.

Nije Osim imao sreće ni 1985. u miškom susretu s mađarskim Videotonom u polufinalu izuzetno jakog Kupa UEFA. Željo je do tada izbacio redom bugarski Sliven (5:2), švicarski Sion (3:2) i Dinamo Minsk (3:1), a Videoton prašku Duklu (1:0), PSG (5:2), Partizan (5:2), a u četvrtfinalu nakon boljeg izvođenja penala i slavni Manchester United. U Szekesfehervaru se pokazao boljim i odnio pobjedu od 3:1. Na Grbavici njegov tim je dominirao i golovima Bahtića i Čurića sve do pred kraj utakmice vodio 2-0. Taman za prolaz, a trebalo je biti barem još toliko u mađarskoj mreži da bi se odnekuda ukazao desni bek Jozsef Csuhay i dvije minute prije kraja zabio za 2-1. Osim se, sjećate se sigurno, očajnički uhvatio za glavu. Kasnije je pričao: „Ti igrač da se o tome priča, da neko doživi tako da se ne zaboravi. Kad se ti ne sjećaš utakmice, kad je zaboraviš, onda se pitaš što si igrao tu, što si uopće bio. Ovako, kad tim stvarno odigra da ljudi ili slave ili žale za nečim, onda je to vrijedilo pažnje, onda si nešto napravio.“

Osim je, baš kao stotine tisuća drugih Jugoslavena, budućnost potražio izvan granica novostvorenih država. Otišao je najprije u grčki Panathinaikos s kojim osvaja dva kupa i drugo mjesto u prvenstvu, pa u nejakom Strum iz austrijskog Graza s kojim od 1994. do 2002. godine osvaja dvije državne titule i jedan kup, te ga dovodi do Lige prvaka u kojoj su igrali dvije godine. Sasvim dovoljno da 2009., povodom obilježavanja stogodišnjice kluba, bude proglašen trenerom stoljeća. Trenerski put dalje ga je odveo na Daleki istok gdje je od 2003. do 2006. vodio JEF United i s njim osvojio kup, što je bio prvi trofej u povijesti kluba. Uspjeh mu je osigurao poziv na klupu reprezentacije Japana, gdje je preko penala protiv Australije (Nisam želio gledati penale, jer to nije dobro za moje srce. Ne želim umrijeti na klupi reprezentacije Japana, nego želim umrijeti u svom rodnom Sarajevu.) došao do polufinala Azijskog prvenstva. Uspjeha bi, bez sumnje, bilo i više da 2007. nije pretrpio težak moždani udar. O popularnosti u toj državi dovoljno govori činjenica da je knjiga „Riječi Osima“, s njegovim citatima u Japanu prodana u 400.000 primjeraka. Na kraju mu se želja nije ispunila. Umro je u Grazu gdje mu je na stadionu Sturm priređen veličanstven oproštaj uz pjesmu „Ima neka tajna veza“.

Goran Borković

S izložbe Slavka Kopača, Dom hrvatskih likovnih umjetnika Zagreb, 2021 / 2022.

KLARA HRVANOVIĆ NA SNIMANJU FILMA
LETO KADA SAM NAUČILA DA LETIM (2022)
FOTOGRAFIJA: GLORIJA LIZDE

АУТОРИ

PAULINA ARBUTINA / DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / VLADAN BAJČETA / MUHAREM BAZDULJ
GORAN BORKOVIĆ / GORAN ĐURĐEVIĆ / ZORAN ILIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / BOJAN KRIŠTOFIĆ
MILOŠ KORDIĆ / GORAN KORUNOVIĆ / SONJA LEOŠ / ŽELJKO LUKETIĆ / ĐORĐE MATIĆ / BOJAN MUNJIN
RASTKO PODESTA / NENAD RIZVANOVIĆ / IGOR RUŽIĆ / MILORAD SAVIĆ / SRĐAN SRDIĆ / SINIŠA TATALOVIĆ
ČEDOMIR VIŠNJIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ / NENAD ŽIVANOVIĆ-STOLIĆ / VULE ŽURIĆ

www.casopis.prosvjeta.net

CIJENA 20 KN